STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01824

# ALT PARIZ

Yehezkel Kornhendler

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

*Lloyd E. Cotsen Trust*
*Arie & Ida Crown Memorial*
*The Seymour Grubman Family*
*David and Barbara B. Hirschhorn Foundation*
*Max Palevsky*
*Robert Price*
*Righteous Persons Foundation*
*Leif D. Rosenblatt*
*Sarah and Ben Torchinsky*
*Harry and Jeanette Weinberg Foundation*
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
*National Yiddish Book Center*

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יחזקאל קארנהענדלער

# אלט פאריז

צווייטער באנד

*VIEUX PARIS par Ch. Korenchandler*

*Copyright by Ch. Korenchandler, Paris 1948*

„אַלט פּאַריז“ פון יחזקאל קאָרנהענדלער / צווייטער באַנד / צווייטע
אויסגעבעסערטע אויפלאַגע / אַרויסגעגעבן אין פאַרלאַג „אויפגאַנג“,
פּאַריז 1948 / יעדעס קאַפּיטל איז אַ באַזונדערע אָפּגעשלאָסענע
אַרבעט / אַלע רעכט פאַרבאַהאַלט דער מחבר / הילע געצייכנט
פון ש. בלום / אַדרעס פון פאַרלאַג:

Ch. Korenchandler, 4, Cité Popincourt, Paris XI^e^, France

יחזקאל קארנהענדלער

# אלט פאריז

פארלאג „אויפגאנג" פאריז
1948

קאַפּיטל 1.

# דער לאַטײַנישער קוואַרטאַל

אין אַ וואַרעמען זוניקן טאָג, שטעלן מיר זיך אָפּ אויפֿן פּלאַץ סען מישעל.

מיר געפֿינען זיך דאַ אין אַ קאָכנדיקן פּאַריזער צענטער. דאַ הויבט זיך אָן דער באַרימטער בולוואַר סען מישעל, וואָס פֿירט צום מאָנפּאַרנאַס. אָן אַ שיעור גאַסן און געסלעך צעגייען זיך דאָ אין אַלע זייטן, און פֿירן צו דענקמעלער און הײַזער אין וועלכע ס׳לעבן שאַטנס פֿון באַרימטע פּערזענלעכקייטן, און וויכטיקע געשעענישן.

ווער האָט זיך נישט אָנגעהערט וועגן לאַטײַנישן קוואַרטאַל, וועגן זײַנע קאַפֿעס, וועגן זײַן שטודירנדיקער יוגנט, וואָס קומט דאָ פֿון אַלע עקן וועלט; פֿעלקער און ראַסן באַגעגנען זיך דאָ, מישן זיך אויס, גיסן זיך צוזאַמען אין דורשט נאָך וויסן און קענטעניש. בײַ די קאַפֿע־טישלעך טרעפֿן זיך ווײַסע, שוואַרצע, און געלע ראַסן, ווײַסע פֿרויען פֿאַרליבן זיך דאָ אין געלע און אין שוואַרצהויטיקע מענער, אַן׳אינטערנאַציאָנאַל פֿון פֿעלקער, קינפֿטיקע מיניסטאָרן און דיפּלאָמאַטן, שפּעטערדיקע מלוכה־פּרעזידענטן און דיקטאַטאָרן, קינפֿטיקע באַרימטע קינסטלער זיצן דאָ אין ביבליאָטעקן און שולן, וואַנדערן איבער די ביכער־געשעפֿטן און דערוואַרעמען זיך „דערוויל“, אין אַ קאַלטן טאָג, מיט אַ באַשיידענער „קאַפֿע נאַטיר“, אין דערוואַרטונג אויף דעם אָנקום פֿון „זייער טאָג“, און צעגייען זיך דערנאָך איבער די קליינע האָטעל־שטובלעך פֿון די אַלטע און שמאָלע רי דע לאַ בישערי, רי שאַמפּאָליאָן א.א. דערנעבנדיקע געסלעך.

רייך, זייער רייך איז די געשיכטע פֿון לאַטײַנישן קוואַרטאַל; שוין אויף דעם פּלאַץ סען מישעל, זעען מיר רעכטס אַרקאַדן וואָס עפֿענען פֿאַר אונדז אויף אַ מיטלאַלטערלעך געסל וואָס ליגט שטיל באַהאַלטן צווישן אירע צוויי רייען הויכע און אַלטע מויערן. אַ טייל

פון דעם געסל, וואָס טראָגט דעם נאָמען רי דע ל׳איראַנדעל איז אַמאָל געווען דאָס אייגנטום פון קעניג פראַנסואַ דעם ערשטן; איינס פון די הייזער טראָגט נאָך אויף זיך ביז היינט, אַ שטיינערנע סאַלאַמאַנדרע, דער הערב מיט וועלכן דער קעניג פלעגט באַפּוצן זיין אייגנטום. דאָס דאָזיקע געסל האָט זיך אַמאָל געצויגן איבער דעם גאַנצן היינטיקן פּלאַץ סען מישעל, און אין דער מיט פון פּלאַץ איז געשטאַנען דאָס הויז אין וועלכן עס האָט אין 16־טן י. ה. גע־וווינט דער באַרימטער אַמברואַז פּאַרע.

וואָס פאַראַ פּערזענלעכקייט! וואָס פאַראַ געשעענישן זיינען פאַר־בונדן מיטן נאָמען פון דאָזיקן מערקווירדיקן מענטשן, וואָס פאַראַ רעוואָלוציע אַמברואַז פּאַרע האָט אַרויסגערופן אין דער מעדיציני־שער וועלט.

ער האָט געלעבט אין 16־טן י. ה. און איז אין יאָר 1530 אַנגע־נומען געוואָרן אין שפּיטאָל פון „האָטעל דיע" *) אַלס פּריזירער. דער יונגער פּאַרע האָט אָבער געהאַט גאַנץ אַנדערע אַמביציעס ווי דאָס שערן און ראַזירן; אין יענער צייט איז דאָס שערער־פאַך געווען ענג פאַרבונדן מיט דער מעדיצין, ווייל דאָקטוירים האָבן זיך דע־מאָלט געהאַלטן פאַר גרויסע יחסנים, און אַלע מינים אַרבעטן ביי אַ קראַנקן האָבן זיי באַטראַכט ווי אַ דערנידערונג פאַר זייער פאַך, און עס איבערגעלאָזט פאַר צוהעלפער, די צוהעלפער זיינען געווען די פּריזירער. וואָס פלעגן באַליגן אַ קליינעם עקזאַמען אויף שטעלן באַנקעס, אָפּצאַפּן בלוט און אַלע אַנדערע ענלעכע אַרבעטן ביי אַ קראַנקן. אַפילו דאָקטוירים־כירורגן פלעגן אויך באַטראַכט ווערן פאַר אַ נידעריקערע קאַטעגאָריע אין דער מעדיצין, דערפאַר וואָס זיי פלעגן דאַרפן אַליין זיך צורירן צום קראַנקן. אויב אַ כירורג פלעגט אין יענער צייט וועלן באַקומען אַן אַלגעמיינעם דאָקטאָר־דיפּלאָם, פלעגט ער זיך מוזן פאַרפליכטן ביים נאָטער, נישט צו מאַכן מער קיין אָפּע־ראַציעס „אום אָפּצוהיטן אין ריינקייט און אין אומבאַרירלעכקייט דעם כבוד פון דער דאָקטוירים קאָרפּאָראַציע". **)

---

*) דאָס שפּיטאָל „האָטעל דיע" זאָל זיין געגרינדעט נאָך אין 7 י. ה. און איז דאָס עלטסטע שפּיטאָל אין אייראָפּע.

**) פון יענער עפּאָכע האָט זיך עס נאָך דערטראָגן ביז היינט, אַז אין געוויסע לענדער פירט דער פּריזירער אויס פיל מעדיצינישע הילפס־אַרבעטן, די א. ג. פעלדשערם.

דעם יונגן אמברואז פארע האָט זער אינטערעסירט די כירורגיע און זיינע ערשטע אָפּעראַציעס האָט ער געמאַכט נאָך אַלס פריזירער־ארבעטער איבער אייניקע קראַנקע פון דעם שפּיטאָל.

ס׳האָבן זיך גראד דעמאָלט געשטעלט געוואַלדיקע פּרעסט, די זאָלן פון שפּיטאָל זיינען געווען אַזעלכע ריזיקע, און נישט באַהייצטע, אַז די קראַנקע פלעגן פּשוט פאַרפרירן; פיר אַזעלכע אומגליקלעכע זיינען געווען זיינע ערשטע פּאַציענטן; ער האָט זיי אָפּגעשניטן די אָפּגעפרוירענע נעז. „צוויי זיינען געזונט געוואָרן און צוויי זיינען געשטאָרבן“ דערציילט פּארע וועגן די ערשטע אָפּעראַציעס אין זיינע מעמוארן.

דאָ אין שפּיטאל דיע, האָט פּארע געהאַט די מעגלעכקייט צו שניידן געשטאָרבענע. הערן לעקציעס וועגן אַנאַטאָמיע און לערנען אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט מעדיצין. לאַטיין אָדער גריכיש האָט ער נישט געקענט, און ער האָט דעריבער נישט געקענט לייענען קיין ווויסנשאַפטלעכע ביכער. נאָר זיינע גרויסע כירורגישע דערגרייכונגען צו וועלכע ער האָט זיך דאָך דערשלאָגן, זיינען פאַרגעקומען אויף די שלאַכטפעלדער; פראַנקרייך האָט דאַן געהאַלטן פיל מלחמות, פּארע איז געווען טעטיק אין די אַרמעיען, און דא האָט ער לאַנגזאַם אָנגעהויבן מאַכן זיינע גרויסע ענטדעקונגען וואָס האָבן אריינגעפירט אַ רעוואָלוציע אין דער כירורגיע.

איינמאָל נאָך אַ בלוטיקער שלאַכט, האָט ער באַדאַרפט העלפן פיל פאַרוואונדעטע; ווי איטלעכער כירורג אין יענער צייט, פלעגט ער פאַרגיסן די שווערע וואונדן, באַקומענע פון אַרקעבוזן, *) און פּיקעס, מיט הייסע פּוטער, אַ זער באַרבאַריש דעזינפעקציע־מיטל. האָט זיך אָבער געטראָפן אַז ס׳האָט אויסגעפעלט פּוטער, און איז אים געקומען אַ געדאַנק צו פאַרטרעטן די פּוטער מיט אַ גאַנץ אַנדערער פעטקייט וועלכע ער האָט געהאַט גענוג אונטער דער האַנט.

„אַ גאַנצע נאַכט — האָט ער דערנאָך דערציילט — האָב איך נישט געקענט שלאָפן, כ׳האָב מיך געשראָקן, אַז מאָרגן וועל איך די קראַנקע טרעפן טויט פון אַ בלוט־פאַרגיפטונג, כ׳האָב מיך אויפגעהויבן פאַרטאָג, און קענן מיין דערוואַרטונג געפינען זייערע וואונדן אין אַ בעסערן צושטאַנד ווי די ביי וועלכע כ׳האָב באַנוצט פּוטער“.

לאַנג האָט פּארע קאָנטראָלירט דאָס דאָזיקע הייל־מיטל און לסוף

---

*) אַ ביקס פון 16 און 17 י. ה.

פֿאַרעפֿנטלעכט אַ בוך „וועגן די מעטאָדן פֿון היילן ווונדן באַקומענע פֿון אַרקעבוזן“, אין וועלכע ער האָט גערעדט און געלערנט די דאָקטוירים זיך צו באַנוצן מיט זיין ענטדעקונג.

אָבער דאָס דערשיינען פֿון פּאַרע׳ס בוך אויף פֿראַנצויזיש, האָט מיט זיך אַליין שוין פֿאָרגעשטעלט אַ גאַנץ באַזונדערע רעוואָלוציע, אַ נישט קלענערע ווי זיין ענטדעקונג, ווייל ביז אים האָט מען פֿאַר דער מעדיצין דערלאָזט נאָר איין שפּראַך, לאַטיין. פּאַרע וואָס האָט קיין אַנדערע שפּראַך נישט געקענט, האָט אַזוי אַרום געבראָכן אַן אַלטן פּרינציפּ, און אויף אַזאַ אופֿן געמאַכט דאָס מעדיצינישע בוך צוגענגלעך פֿאַר יעדן פּשוטן מענטשן.

דער טומל אַרום זיין בוך *אויף פֿראַנצויזיש*, איז געווען אויסערגעוויינלעך, פֿאַר וועלכן אַמברואַז פּאַרע האָט זיך גאָרנישט דערשראָקן. גאַנץ גיך האָט ער אַרויסגעגעבן נאָך אַ ריי ביכער, און אַלץ אין דער פֿראַנצויזישער שפּראַך, וועגן אַ ריי נייע ענטדעקונגען, ווי אַזוי צו היילן צעבראָכענע ביינער, אַרויסבאַקומען קוילן, א. א.

ס׳איז נישט מעגלעך אויף דעם אָרט איבערצוגעבן די געוואַלדיקע נייעסן וואָס ער האָט אַריינגעפֿירט אין דער היילונג פֿון מענטשן, זיין רום איז אַזוי אויסגעוואַקסן אַז ס׳איז אוממעגלעך געוואָרן, אַז אַמברואַז פּאַרע, וואָס האָט שוין געהאַט דעם טיטל „כירורג פֿון קעניג“, האָט פֿאַרמאָגט אַ ריזיקער צאָל פּאַציענטן, און איז געווען דער ענטדעקער פֿון אַזוי פֿיל נייעסן אין דער מעדיצין, און דער מחבר פֿון אַזוי פֿיל ביכער, אַז ער זאָל אָפֿיציעל נאָך אַלץ זיין אַ פּשוטער פֿריזירער, און פּאַרע האָט באַשלאָסן צו האַלטן עקזאַמען אויף דאָקטאָר־כירורג. ער איז געווען געצווינגען זיך אַנהויבן לערנען לאַטיין. אין יאָר 1554 בעת ר׳איז אַלט געוואָרן 45 יאָר איז פֿאָרגעקומען דער עקזאַמען, דאָס איינציקע וואָס האָט געשטערט איז געווען זיין שרעקלעכער לאַטיין, ער האָט געמוזט געבן דאָס וואָרט אַז ער וועט זיך *דערנאָך* פֿאַרפֿולקאָמען אין דער שפּראַך, זיינע פּראָפֿעסאָרן האָבן אים ענדלעך אַנערקענט פֿאַר ווערט צו טראָגן דעם גראַד פֿון דאָקטאָר־כירורג, אָבער זיי האָבן נישט פֿאַרגעסן איינצושרייבן אין פּראָטאָקאָל, אַז דאָס געשעט „אויס דרך ארץ צום קעניג“.

ערשט דעמאָלט האָט פּאַרע אויפֿגעעפֿנט זיין כירורגישן קאַבינעט אויף דעם זעלבן אָרט ווו ר׳האָט פֿריער געהאַט זיין פֿריזיר־אַנשטאַלט און וואָס האָט זיך געפֿינען אין דער מיט פֿון היינטיקן פּלאַץ סען מישעל.

נישט איינמאָל האָט דער פּאַריזער פֿאַקולטעט געוואָלט אַנלערנען

דעם דאָזיקן טאַלאַנטפולן מענטשן, און אים געזוכט צו שטערן. דער פאַקולטעט האָט נישט געקענט שלום מאַכן דערמיט וואָס אַמברואַז פאַרע פאַרעפנטלעכט כסדר אַלץ נייע ווערק אין פראַנצויזיש, פיל מיט עצות פאַר יונגע דאָקטוירים און רעכנט זיך דערביי נישט מיט זייער צענזור. מען האָט אים פאַרגעוואָרפן אַלס חוצפּה דאָס פאַרזען זיינע ביכער מיט „פּרעכע" אילוסטראַציעס, ווו ער דערוועגט זיך צו באַשרייבן די אַנאַטאָמיע פון דער פרוי, ווי אויך דאָס וואָס ער דערציילט אין זיינע ביכער די ווירקונג פון פאַרשידענע סם'ען, „אַז ער ווייזט אַזוי אַרום דעם וועג די פאַרגיפטער". דער פאַקולטעט האָט אים פאַרגעוואָרפן נישט נאָר דאָס באַנוצן זיך מיט אַ ריי נייע רעצעפּטן, נאָר אויך דאָס וואָס ער באַנוצט נישט געוויסע דערמאָלט זייער אָנגענומענע הייל־מיטלען.

אַזוי למשל פלעגט מען אַמאָל באַנוצן צו כמעט אַלע רעצעפּטן אַ געוויסן פּראָשיק „מומיע", אַ געמיש פון סמאַלעס געברענגטע פון עגיפּטן; אום זיך צו פאַרענטווערן ווי אַזוי ס'איז מעגלעך געוואָרן אַז אַ געוויסער באַרימטער קראַנקער האָט געקענט געזונט ווערן, כאָטש פאַרע האָט אים נישט געגעבן קיין „מומיע", האָט ער אָנגעשריבן אַזש אַ גאַנצן טראַקטאַט אין וועלכן ער האָט אָנגעוויזן אַז אויב די רעצעפּט האָט אַ געוויסע אייגנשאַפט, איז עס די אייגנשאַפט פון... טייערקייט.

אויף די פאָרוואורפן פאַרוואָס ער שרייבט אין פראַנצויזיש, האָט פאַרע דערמאַנט אַז אויך דער פאָטער פון דער מעדיצין היפּאָקראַט האָט אויך געשריבן אין זיין מוטער־שפּראַך.

ס'איז אומגלויבלעך ווי ווייט ס'איז דערגאַנגען די מענטשלעכע נאַרישקייט אין קאַמף קעגן דעם גרויסן דאָקטאָר, ס'איז גענוג אָנצוּווייזן אַז בעת דער פאַקולטעט האָט אין זיינס אַ ווערק געפינען אָנווייזונגען ווי צו היילן פיבער, האָט מען קעגן אים גלייך פאַרפירט אַ פּראָצעס, אַז ער האָט נישט קיין רעכט דערצו ווייל... ער איז דאָך נאָר אַ כירורג.

יאָ, רייך איז געווען דאָס לעבן פון דעם מענטשן וואָס האָט אַזוי פיל נוצן געברענגט דער מענטשהייט און אויסגעשטאַנען אַזוי פיל פון די אַרומיקע נעבעכדיקע מענטשעלעך וואָס האָבן אים נישט פאַרגינען זיינע פעאיקייטן און אים געזוכט שטערן, נאָר אומזיסט, ער איז געווען באַשוצט פון דאַנקבאַרע מענטשן, געלעבט ביז אַכציק יאָר און ביז אין דער טיפער עלטער געהיילט מענטשן נישט מיט

בלינדער טראַדיציע, נאָר מיט וויסן און קענטעניש. אין יאָר 1572 ווען ס'איז פאָרגעקומען דער פּאָגראָם אין דער נאַכט פון הייליקן באַרטאָלאָמעי, האָט ער געגעבן הילף איטלעכן, איינגעשטעלט זיין לעבן און געהאָלפן פּראָטעסטאַנטן ווי די קאַטאָליקן לייגנדיק די עטישע באַזע פון זיין פאַך, אַז דער דאָקטאָר איז מחויב צו העלפן י ע ד ן ליידנדיקן.

נאָך זיין טויט, האָט מען אים אַוועקגעלעגט אין דער אַלטער קירכע אויף דער רי סענט אַנדרע דעז אַר ווו זיינע ביינער זיינען אָפּגעלעגן צוויי הונדערט און צען יאָר אומגעשטערט. אין יאָר 1800 האָט מען די אַלטע קירכע צעשטערט, אין אַמברואַז פּאַרעס האָט מען אינגאַנצן פאַרגעסן, און זיינע ביינער צוזאַמען מיט אַנדערע דאָרט באַגראָבענע, זיינען אַריבערגעפירט געוואָרן אין די קאַטאַקאָמבן, דאָרט זיך אויסגעמישט, און אַזוי אַרום פאַר אונדז פאַרלוירן געוואָרן.

דאָס געסל האָט מען שפּעטער פונאַנדערגעוואָרפן, איבערגעלאָזט נאָר אַ קליינע טייל וואָס ליגט שטיל באַהאַלטן הינטער די אַרקאַדן פון פּלאַץ, נומער 6, און אויף דעם אָרט ווו דער מערקווירדיקער מענטש האָט געוווינט, אויפגענומען קראַנקע, געהיילט אָרעמע לייט, און באַרימטע פּרינצן, שטעלן זיך איצט די גרויסע פּאַריזער אויטאָבוסן, לאָזן אַראָפּ און נעמען אַרויף פּאַסאַזשירן, און קיינער טראַכט נישט דערביי וועגן דעם נאָמען אַמברואַז פּאַרע, וואָס איז איינגעשריבן אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט אויף אייביקע צייטן.

מיר פאַרלאָזן דעם פּלאַץ, גייען אַריין אין דעם ברייטן לעבעדיקן בולוואַר סען מישעל וואָס איז פיל מיט קאַפעס, תמיד איבערפילט מיט שטודירנדיקער יוגנט, פיל מיט בוכהאַנדלונגען וואָס אַרום זייערע דרויסנדיקע ביכער־סטאַנדן זאַמלען זיך כסדר ליבהאַבער פון געדרוקטן וואָרט, און קלויבן זיך אָפּ נוצלעכע אָדער אינטערעסאַנטע ביכער. ערגעץ דאָ האָט זיך אַמאָל געצויגן דער רוימישער שטיין־שאָסעי וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער צעזאַרן־שטאָט, און געפירט איבער שטויביקע וועגן קיין פּאַריז וואָס האָט דאַן געהייסן ליטעציאַ; איבער דעם וועג זיינען געריטן די צעזאַרן שליחים. ס'האָבן מאַרשירט מיט שטויב־באַדעקטע רוימישע לעגיאָנען, דערנאָך האָט דער וועג פאַרלוירן זיין באַדייטונג, פאַרוואַקסן געוואָרן מיט גרינס, און די דערנעבנדיקע איינוווינער האָבן צעשלעפּט די שטיינער אויף בויען ווין-הייזער; ערשט אין יאָרהונדערטער אַרום האָט דאָ אויף דאָס ניי אויפגעלעבט די לאַטיינישע שפּראַך, פון אַלע עקן וועלט

האָט מען געשטראַמט אין פּאַריזער אוניווערסיטעט שטודירן גראַמאַ־טיק, אַריטמעטיק, געאָמעטריע דיאַלעקטיק, רעטאָריק, אַסטראָנאָמיע און מוזיק.

שפּאַנענדיק דערגרייכן מיר דעם בולוואַר סען זשערמען וואָס קרייצט דעם וועג. ער געהערט צו די נייע פּאַריזער גאַסן און איז אויסגעמויערט מיט גרויסע מאָדערנע הייזער. דאָס איז אַ „סטראַ־טעגישער" בולוואַר, געבויט אונטער דער הערשאַפט פון נאַפּאָלעאָנען דעם דריטן, דורך דעם באַרימטן פּאַריזער פּרעפעקט באַראָן אָסמאַן.

נאַפּאָלעאָן דער דריטער האָט זיך נישט געפילט גענוג זיכער מיט זיין טראָן. ער האָט געקענט דעם כּוח פון דער פּאַריזער רעוואָלוציאָ־נערער גאַס, און זיך געשראָקן פאַר איר. האָט מען דאַן צעשטערט פיל אַלטע, שמאָלע, ענגע געסלעך, און אויסגעבויט אַ ריי ברייטע בולוואַרן וואָס זאָלן אין פאַל פון אַנ'אויפשטאַנד, פאַרלייכטערן דעם מיליטער דאָס מאַנעווורירן אין דער שטאָט, און אַזוי אַרום איז אויך באַשאַפן געוואָרן דער בולוואַר סען זשערמען.

בויענדיק דעם בולוואַר האָט מען אויך צעוואָרפן אַ גרויסע טייל פון „קור דע קאָמערס" וואָס געפינט זיך האַרט ביי דער גאַס פון דער אַמאָליקער קאָמעדיע, און דאַן האָט מען אויך צעוואָרפן דאָס הויז אין וועלכן ס'האָט געוווינט דאַנטאָן; אויף דעם אָרט ווו דאָס הויז האָט זיך געפינען האָט מען אים שפּעטער אויפגעשטעלט אַ מאָ־נומענט וואָס געפינט זיך מאַקע אין דער מיט פון ברייטן בולוואַר.

הינטער דאַנטאָנס דענקמאָל געפינט זיך די גאַס פון דער מעדיצין־שול (רי עקאָל דע מעדעסין). אַזוי הייסט זי צוליב דער געביידע פון מעדיציינישן פאַקולטעט וואָס געפינט זיך דאָ; אַ גרויסער בנין וואָס נעמט אויך אַרום די זייט פון בולוואַר סען זשערמען, דאָ אויף דעם אָרט, איידער מען האָט אויפגעבויט די געביידע פון דער מעדיציני־שער־שול, איז אַמאָל געשטאַנען אַ גרויס פירשטאָקיק הויז מיט זער פיל אָרעמע און אומעטיקע וווינונגען, אין איינע פון די דאָזיקע וווינונגען האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ דראַמע וועגן וועלכער די מענטש־הייט הערט נישט אויף צו טראַכטן: אין דעם הויז, וואָס איז דאָ געשטאַנען ביז צום יאָר 1876, האָט געוווינט מאַראַט, אין דער דאָ־זיקער וווינונג איז צו אים געקומען דאָס מיידל שאַרלאָטע קאָרדע און דאָ אים דערשטאָכן.

ווי וויפל דעראינערונגען דאָס געסל פון דער מעדיצין־שול רופט אַרויס: פּונקט אנטקעגן דער גרויסער געביידע פון אינוווערסיטעט,

אויף דער צווייטער זייט גאס נ. 15 זעען מיר אין הויף לינקס אַן־אַלטע גאָטישע שאַפּעל, דאָס איז דער פּאַטאָלאָגישער מוזעי דיפּיט־ריען, היינט קומען דאָרט שילער באַטראַכטן די מערקווירדיקע עקס־פּאָנאַטן מיט וועלכע דער מוזעי איז פּיל, אָבער דאָס אָרט אַליין, די געביידע פון מוזעי האָט אויך פאַר אונדז אַ גאַנץ אַנדערן אינטערעס: דאָס איז אַן׳איבערבלייבעניש פון דער אַמאָליקער קאָרדעליערן־קירכע, דער היינטיקער גרויסער מוזעי־זאַל איז געווען אַן׳עדות פון די רעוואָלוציאָנערע דעבאַטן וואָס האָבן דאָ געדונערט בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, דאָ האָט זיך געפינען דער באַרימטער רעוואָלוציאָנער־קלוב וואָס איז אַריין אין דער געשיכטע אונטער דעם נאָמען פון דער קירכע. זיינע ווענט האָבן געזען און געהערט די שטימען פון דאַנטאָנען, קאַמיל דעמולען, עבער, שאָמעט א. א.

און אַ ביסל ווייטער, אויף דער זעלבער גאַס נ. 5 געפינט זיך דער אַמפיטעאַטער סענט קאָם, אַ שיינע אַרכיטעקטור פאַרבלייבעניש פון 17 י. ה. דאָ האָט מען אַוועקגעלעגט דעם טויטן קערפּער פון דער־מאָרדעטן מאַראַט, אום די פּאַריזער זאָלן קענען קומען זיך מיט אים געזעגענען, דאָ אין דעם קליינעם רונדיקן זאַל, האָט דער מאָלער דאַוויד־געמאַכט זיין לעצטע צייכנונג פון דערמאָרדעטן.

וואָס פאַרא דענקמעלער!

וואָס פאַרא שאָטנס לעבן אין די אַלע מויערן, יעדער שפּאַן האָט דאָ זיין געשיכטע, נאָענט פון דאַן געפינען מיר די רי אָטפוי, מיר גייען פאַרביי פאַר אַ שיין טורעמל מיט וואָס ס׳איז דאָ באַפּוצט אַן־אַלט הויז פון 17 י. ה. און שטעלן זיך אָפּ פאַרן הויז נומער 15, אַן׳אויפשריפט אויף דער מויער דערציילט אַז דאָ איז דעם 9 אַפּריל 1821 געבוירן געוואָרן דער דיכטער שאַרל באָדלער.

וואָס פאַרא טראַגישן גורל האָט דורכגעמאַכט דער מחבר פון בוך „פלער דע מאַל“, אַ ווערק וואָס האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלדיקן רוישם. איינער פון די באַדייטנדיקסטע דיכטערישע פּערזענלעכקייטן, האָט ער דורכגעטראָגן אַ ים ליידן צוליב אָרעמקייט, נויט און נישט פאַרשטאַנען ווערן. יונגערהייט שטעקט ער זיך אָן מיט אַ שווערער קראַנקייט וואָס מאַטערט אים יאָרן לאַנג, ביז זי נעמט ביי אים אויך אָפּ דעם זכרון, ער לעבט נאָך אַנדערהאַלבן יאָר אין אַזאַ צושטאַנד און שטאַרבט דעם 31 אויגוסט 1867.

ווידער געפינען מיר זיך אויפן בולוואַר סען מישעל, קעגן איבער דעם גאָרטן פון מוזעי קליני, מיר דערנענטערן זיך צו דער אייזער־

נער אָפּצווימונג, און מיר דערזען אַלטע חורבות, אומגעוועגלעך דיקע מויערן, פֿאַרשידענע ענדערונגען אין דער חורבה זאָגן עדות אויף זייער טיפֿער אַלטקייט.

יאָ, זיי זיינען אַלט, זייער אַלט. די דאָזיקע מויערן זיינען אַנ׳-איבערבלייבעניש פֿון דעם רוימישן צעזאָרן־פּאַלאַץ וואָס איז דאָ אויפֿגעבויט געוואָרן נאָך אין 3 י. ה. אונטער קאָנסטאַנציוס כלאָרוס, בעת יוליאַן דער אַפּאָסטאַט איז אין יאָר 360 אויסגערופֿן געוואָרן אַלס רוימישער קייזער, האָט ער זיך דעמאָלט גראַד אויפֿגעהאַלטן דאָ. אין די אַלטע חורבה־מויערן וואָס קוקן אַרויס אויפֿן בולוואַר, האָבן די צעזאָרן געהאַט זייערע בעדער; דאָ האָבן אויך געוווינט די ערשטע פֿראַנקישע קעניגן, ביז צו זייער אַריבערטראָגן די קעניגלעכע רעזידענץ אין הייניטיקן יוסטיץ־פּאַלאַץ, דאָס זיינען די עלטסטע מויערן וואָס פּאַריז פֿאַרמאָגט פֿון דער צייט ווען די שטאָט האָט נאָך גע־טראָגן דעם נאָמען ליטעציאַ.

די מויערן פֿון אַלטן פּאַלאַץ, צוזאַמען מיט דעם גאָרטן דאָ, געהערן איצט צום האָטעל קליני, איינער פֿון די רייכסטע פּאַריזער מוזעיען, וואָס געפֿינט זיך אין דער דערנעבנדיקער רי זאָמעראַרד. די געבייַדע פֿון האָטעל קליני, איז אויפֿגעבויט געוואָרן סוף 15־טן י. ה. אין גאָ־טישן סטיל און געהערט צו די ס א מ ע ש ע נ ס ט ע א ו ן פּ ר ע כ ט י ק ס ט ע ארכיטעקטור־מאָנומענטן פֿון מיטלאַלטער וואָס פּאַריז פֿאַרמאָגט.

נישט ווייט פֿון דאַן דערגרייכן מיר די סאָרבאָן־קירכע וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן אין 17 י. ה. דורך דעם ארכיטעקט לעמערסיע אויף דער איניציאַטיוו פֿון קאַרדינאַל רישעליע, וואָס האָט ביים לעבן נאָך באַשטעטיקט דעם פּלאַן, און וועמענס קבר ס׳געפֿינט זיך אויך דאָרט.

יעדעס יאָר, דעם 4 דעצעמבער קומט דאָרט פֿאַר אַ גאָטעסדינסט אויפֿן קבר פֿון גרויזאַמען קאַרדינאַל. צו דער גאָטעסדינסט נעמען זיך צונויף די ווייטע קרובים זיינע, און די אָנהענגער פֿון זיין פּאָליטיק. ביז היינט צו טאָג גייט אָן אומאויפֿהערלעך אַ דיסקוסיע אַרום רישעליעס גרויזאַמקייט, איין טייל וואַרפֿט פֿאַר דעם קאַרדינאַל פּער־זענלעכע אַמביציעס, די צווייטע רעכטפֿערטיקט זיינע טויט־שטראָפֿן ווי אַ פּאַטריאָטישע נויטווענדיקייט.

ס׳איז באַוווסט אַז פֿאַרן אָפּשטאַרבן, בעת מען האָט געבעטן ביים

קאַרדינאַל, ער זאָל מוחל זיין זיינע שונאים, האָט רישעליע ליגנדיק אויף דעם טויטן־בעט אָפּגעענטפֿערט:

— כ'האָב נישט קיין אַנדערע שונאים ווי די שונאים פֿון דער מלוכה.

אויף זיין קבר שטייט אַ פּרעכטיקער מאָנומענט, געמאַכט דורך דעם באַרימטן סקולפּטאָר זשיראַרדאָן.

פֿאַר דער סאָרבאָן־קירכע, זעען מיר דעם דענקמאָל פֿון פֿילאָזאָף אויגוסט קאָנט.

נישט צופֿעליק געפֿינט זיך דער דענקמאָל אויף דעם אָרט. אין'ם האַרץ פֿון לאַטיינישן קוואַרטאַל, נישט ווייט פֿון דאַן, ליגט באַהאַלטן די שטילע און אַלטע רי מיסיע לע פּראַנס, וווּ נומער 10 האָט יאָרן לאַנג געוווינט דער פֿילאָזאָף און דאָרט טאַקע אויך אין יאָר 1857 געשטאָרבן.

דאָס איז געווען איינער פֿון די באַדייטנדיקסטע פּערזענלעכקייטן; אין די יונגע יאָרן איז ער געווען דער סעקרעטאַר פֿון סען סימאָן; צו 18 יאָר האָט אויגוסט קאָנט כמעט אויף צו לייענען עפּעס אַנ־דערש אַ חוץ די בילוטינען פֿון דער אַקאַדעמיע. אַלע זיינע שפּעטערדיקע ווערק שרייבט ער אויף דעם סמך פֿון די ידיעות וועלכע ער האָט פּאַראיבעריקט ביז דאַן. ער איז דער באַשעפֿער פֿון דער „פּאָזיוויסטישער פֿילאָזאָפֿיע" וואָס ווערט באַטראַכט פֿאַר איינס פֿון די קאַפּיטאַלסטע פֿילאָזאָפֿישע ווערק פֿון 19 י. ה. ער ווערט אויך דער גרינדער פֿון אַ נייער רעליגיע וואָס האָט אין פֿאַרגאַנגענעם י. ה. געהאַט פֿיל אַנהענגער, קליינע גרופּן אַנהענגער פֿון זיין רעליגיע־פּרעדיקונג זיינען נאָך אַפֿילו ביז היינט פֿאַראַן אויף דער גאַרער וועלט.

איניקע מאָל איז דער פֿילאָזאָף אַריינגעפֿאַלן אין משוגעת; איינמאָל בעת אַזאַ אַנפֿאַל, האָט ער פּרובירט באַגיין זעלבסטמאָרד, נאָר עס איז געלונגען אים אָפּצוראַטעווען; ער ווערט דערנאָך ווידער געזונט, און שאַפֿט נאָך פֿיל ווערק.

איניקע טריט ווייטער, אויף דער זעלבער רי מיסיע לע פּראַנס נ. 14 האָט ביז צום יאָר 1889 געוווינט און געשאַפֿן דער קאָמפּאָזיטער סען סאַנס.

רייך איז די געשיכטע פֿון פּאַריז, פֿון אירע גאַסן און פּלעצער, נאָר אין ערגעץ רעדט זי נישט אַזוי שטאַרק צו אונדז ווי אין לאַטיינישן קוואַרטאַל; יעדעס ווינקל, יעדע גאַס דערציילט וועגן מערקווירדיקע

געשעעניש|ן, אויף יעדן שריט לעבן אויף שאטנס פון פארגאנגענע יאָרהונדערטער.

די רי מיסיע לע פראַנס פירט אונדז אין דער רי סופלאָ, און מיר שטעלן זיך אָפּ אויפן פּלאַץ פון פּאַנטעאָן, וווּהין עס ציען טויזנטער פון גאָר דער וועלט זיך פאַרנייגן פאַר די קברים פון רוסאָ און וואָלטער, וויקטאָר הוגאָ, עמיל זאָלאַ און זשאַן זשאָרעס. די גרויסקייט פון דער פּאַנטעאָן געביידע מיט אירע גרויסע קברים, ציען אָפּ די אויפמערקזאַמקייט פון פּלאַץ גופא, וואָס איז באַבויט מיט ביבליאָטעקן און הויך־שולן.

שוין מיט אייניקע הונדערט יאָר צוריק איז דער פּלאַץ באַדעקט געווען מיט שולן אין וועלכע ס'האָבן געלערנט נישט נאָר קינדער, יונגע שילער, נאָר אויך גרוי־געוואָרענע מענער, געקומענע פון דער גאַרער וועלט שטודירן. שוין די שול סען־באַרב וואָס שטייט לינקס פון פּאַנטעאָן, געפינט זיך דאָ אויף דעם אָרט פון יאָר 1460 אָן.

וואָס פאַראַ באַרימטע פּערזענלעכקייטן זיינען אַרויסגעקומען פון אירע מויערן!

דאָ איז אין יאָר 1528 אַהערגעקומען אַ געוועזענער שפּאַנישער זעלנער שטודירן. דאָס איז געווען דער טרויעריק־באַרימטער איגנאַטיוס לויאָלאַ, וואָס האָט מיט זיין פּאַנאַטישן גלויבן און אַסקעטישער האַלטונג, באַקומען אַ ריזיקן איינפלוס אויף די איבריקע שילער כאָטש ער האָט זיך מיט זיי כמעט נישט געחברט. אויף דער טיר פון זיין צימער איז געהאַנגען אַ קרייץ, און נאָך דריי פון די שילער האָבן געקענט צו אים אַריינקומען. די איבריקע שילער האָבן דאָס צימער מיט די דריי באַזוכער, אַנגעהויבן רופן יעזוס־קאָמפּאַניע, און האָבן אַזוי אַרום פאַרויס אָנגעצייכנט דעם נאָמען פון דעם „יעזואיטישן אָרדן" וואָס איז אין דער שול געבוירן געוואָרן.

דער קאַטאָליציזם האָט דעמאָלט אַדורכגעמאַכט אַ גרויסן קריזיס; זיינע פאָרשטער, די פּויפּסטן, האָבן ביז גאָר זיך קאָמפּראָמעטירט ביי דער דענקענדיקער קריסטלעכער וועלט: ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די רעפאָרמאַציע באַוועגונגען און רעליגיעזע מלחמות. לויאָלאַ מיט זיין יעזוס־אָרדן, האָט געזוכט צו ראַטעווען די מאַכט פון דער רוימישער קירך דורך... נישט אָפּשטעלן זיך פאַר קיין שום פאַרברעכן, זיך באַנוצט מיט אינטריגעס, מיט סם און מיט געדונגענע מערדער, און אַזוי אַרום איינגעשריבן אין דער געשיכטע טרויעריקע בלעטער פון קריסטלעכער נישט קריסטלעכקייט.

דאָ אויך אינ׳ם זעלבן ליצעי, האָט שטודירט איינער פון די באַ־ דייטנדיקסטע קעמפער פאַר דער רעפאָרמאַציע, קאַלווין, אין די אַרומיקע שולן פון זשענעוויעוועבאַרג *) האָבן געשטילט זייער הורשט נאָך וויסן דער גרויסער איטאַליענער דאַנטע, דער דיכטער ראַבליע, עראַזם פון ראָטערדאַם, און נאָך פיל אַנדערע וואָס זייערע נעמען האָבן ווייט אָפּגעקלינגען איבער דער וועלט.

פונ׳ם זייטיקן ליצעי וואָס טראָגט דעם נאָמען פון הענריך דעם פערטן קוקט אַרויס אַן׳אַלטער טורם; מען זעט גלייך אַז דער טורם האָט נישט קיין שום שייכות מיט דער געביידע; דאָס איז אַן איבער־בלייבעניש פון אַמאָליקן טעמפּל פון דער הייליקער זשענעוויעווע אין וועלכן ס׳האָט זיך יאָרן לאַנג געפינען דאָס קבר פון קעניג קלאָוויס (געשטאָרבן אין 6 י. ה.). דער טעמפּל איז שוין לאַנג פאַר־שוונדן, בלויז דער שיינער טורם איז געבליבן אָפּגעשווינט און דער־ציילט וועגן אַלטע ווייטע יאָרהונדערטער.

אַנטקעגן איבער דעם ליצעי פון הענריך דעם פערטן, אויף דעם זעלבן פּלאַץ פון פּאַנטעאָן, זעען מיר די קירכע „סענט עטיען די מאָנד", וואָס איז אויפגעבויט אין 16 י. ה. א פּרעכטיקע מישונג פון גאָטיק און פראַנצויזישן רענעסאַנס, דאָרט אין דער קירכע געפי־נען מיר, דאָס מיט זילבער באַדעקטע שטיין־קבר אין וועלכן ס׳זאָל זיך געפינען דאָס אַש פון דער הייליקער זשענעוויעווע, וואָס איז געשטאָרבן אין 6 י. ה. אין די קעלערן פון דער קירכע געפינען זיך די קברים, פון דיכטער ראַסין, וואָס איז געשטאָרבן אין יאָר 1699 און פון גרויסן פיזיקער און פילאָזאָף פּאַסקאַל, געשטאָרבן אין יאָר 1662.

אין דער דאָזיקער קירכע פלעגט פון צייט צו צייט אַריינקומען תפילה טאָן, און זיך מתודה זיין אַן׳אָרעמער דיכטער; ער האָט געוווינט נאָענט פון דאַנען, אויף דער זייטיקער רי דעקאַרט נ. 39.

וואָס פאַרא טראַגעדיע לעבט אויף פאַר אונדז, בעת מיר לייענען דעם אויפשריפט אויף דער מויער פון דערמאַנטן הויז, אַז דאָ איז אין יאָר 1896 געשטאָרבן אין איינזאַמקייט דער דיכטער פּאָל ווערלען.

---

*) דער פּאַנטעאָן פּלאַץ ליגט אויף א הויכקייט וואָס טראָגט דעם נומען, די הויכקייט פון דער הייליקער זשענעוויעווע (די פּאַטראָנעסע פון פּאַריז).

ער האָט געליטן נויט אין דער שטאָט וואָס איז פול מיט פאַרשווענדערישן לוקסוס, און אַלץ מער געזינקען אין די אָרעמס פון אַלקאָהאָל און פאַרשידענע קראַנקייטן וואָס האָבן צעפרעסן זיין אָרגאַניזם. דאָרט אין יענעם הויז, האָט ער געוווינט אויף דעם פערטן שטאָק אין צוויי אָרעמע צימערן וואָס האָבן געהערט צו זיין געליבטע א געוויסע קראַנץ וואָס האָט געצויגן איר פרנסה פון נישט גאָר קיין בכבודע פּראָפעסיע.

די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן, פלעגט דער דיכטער זיין אַן אָפּטער גאַסט אין די פּאַריזער שפּיטעלער. פיל מאָל אַהיימקומענדיק הונגעריק, פאַרביטערט און שיכור, פלעגט ער דעם שאַרפן אייזערנעם שפּיץ פון זיין שטעקן מערערע מאָל דורכשטעכן דאָס בילד פון זיין פאָטער. נאָר אין די מאָמענטן פון זיין שטאַרקסטער פאַרביטערונג, פלעגט ער דאָך נישט דורכשטעכן דעם קאָפּ פון פּאָרטרעט, נאָר אַלעמאָל אַרום דעם קאָפּ פון דעם מענטשן וואָס האָט אים געברענגט אויף דער וועלט.

דעם 7 יאַנואַר, בעת זיין פריינדן איז אַראָפּ אין דער קאַפע פאַרן טויער, אום זיך צו דערקוויקן מיט אַ ביסל בראָמפן, איז דער דיכטער אין איינזאַמקייט אָפּגעשטאָרבן, זיין לעצטער בליק איז געווען געווענדט צום פּאָרטרעט פון פאָטער, דעם מענטשן וועמען ער האָט אַזוי פיל מאָל געשאָלטן, אַזוי פיל מאָל מיט כעס דורכגעשטאָכן די פאָטאָגראַפיע, נאָר קיינמאָל נישט אָנגערירט דאָס פּנים, נאָר אַרום.

וואָס פאַרא גורל פאַר איינעם פון די שענסטע פּאָעטן!

דאָ, אין לאַטיינישן קוואַרטאַל געפינט זיך אויך די באַרימטע, גרויסע קירכע סען סילפּיס, וואָס איר בוי איז אָנגעהויבן געוואָרן אין יאָר 1646, לויט די פּלענער פון לעוואָ, און פאַרענדיקט געוואָרן אין יאָר 1749 דורך דעם אַרכיטעקט סערוואַדאַני.

נאָך נאַפּאָלעאָנס טריאומף־מאַרש אין איטאַליען, איז ער געוואָרן אומבאַקוועם פאַר דער דירעקטאָריע, וועלכע הויבט זיך אָן פאַר אים שרעקן. נאַפּאָלעאָן אַליין פילט זיך אויך נישט גענוג זיכער מיט זיין פּערזאָן, ער פאַרטראַכט דעריבער זיין פּלאַן פון דער עגיפּטישער קאָמפּאַניע און וועלכן די דירעקטאָריע כאַפּט זיך אָן באַגייסטערט, האָפנדיק אַזוי אַרום פּטור צו ווערן פון דעם אומבאַקוועמען גרויס־אויסגעוואַקסענעם גענעראַל. נאַפּאָלעאָן פירט אָן זיין עגיפּטישע מלחמה, ביז ער באַקומט זיכערע ידיעות אַז די פּאָזיציע

פון דער דירעקטאָריע איז שוין גענוג קאָמפּראָמעטירט אין לאַנד, און אַז מען נויטיקט זיך אין אַ שטאַרקער פּערזענלעכקייט. דעמאָלט לאָזט ער איבער זיין אַרמעי, קומט אומגעריכט קיין פראַנקרייך, ווו ער ווערט אויפגענומען ווי אַ גאָט, און ער הויבט גלייך אָן זיינע אינטריגעס אָפּצושאַפן די דירעקטאָריע, אום כדי צו ווערן איר יורש. אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין צוריקקומען אָרדנט מען איין אַ ריזן־באַנקעט לכבוד דעם גענעראַל, און מען שטעלט זיך אָפּ אויף דער קירכע סען סילפּיס, ווו דער באַנקעט קומט פאָר ביי דער אַנוועזנהייט פון פינף טויזנט פּערזאָן.

דער באַנקעט קומט פאָר דעם 5 נאָוועמבער 1799, און דעם 9 נאָוועמבער איז שוין די דירעקטאָריע אָפּגעשאַפט. אין לאַנד ווערט איינגעשטעלט די הערשאַפט פון קאָנסולאַט מיט נאַפּאָלעאָנען אַלס ערשטן קאָנסול.

אין דער זעלבער קירכע איז אויך פאָרגעקומען די חתונה פון קאַמיל דעמולען מיט זיין פרוי לוסי, און אין איייניקע צענדליק יאָרן אַרום, האָט דאָרט אויך חתונה ווויקטאָר הוגאָ.

נישט ווייט פון דער קירכע, אויף דער רי וואָזשיראַר נ. 70 געפינט זיך דער קאַרמעליטן־מאָנאַסטיר, וואָס איז אויסגעבויט געוואָרן אין 17 י. ה. און איז געווען אַנ׳עדות פון גרויזאַמע געשעענישן האָבן זיך דאָ אָפּגעשפּילט דעם 2 סעפּטעמבער 1792.

ווי פיל אַנדערע געביידעס, איז דער מאָנאַסטיר געווען פאַרוואַנדלט אין אַ טורמע אין וועלכער ס׳האָבן זיך געפינען דער עיקר גייסטלעכע, אַרעסטירטע מיט דריי וואָכן פריער, פאַר זייער אָפּזאָגן זיך צו שווערן טרייהייט דער רעוואָלוציע. אַלע כמעט, מיט אַ קליינעם אויסנאַם, זיינען זיי דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן דורך דעם המון און דערנאָך אַריינגעשליידערט געוואָרן אין אַ דערנעבנדיקן ברונעם. ערשט אין יאָר 1867 האָט מען אויסגעגראָבן די פאַרשיטע און אַרויסגענומען פון דאָרט 114 סקעלעטן פון די אומגעבראַכטע גלחים.

די קירכע האָט דאָן איינגעאָרדנט ביי זיך אַ קליינעם מוזעי, געווידמעט יענע געשעענישן, און אַוועקגעלייגט די שאַרבנס הינטער גלאָז אום זיי צו ווייזן... איטלעכן ביז היינט צו טאָג.

אין זעלבן מאָנאַסטיר, איז בעת דער רעוואָלוציע און טעראָר געזעסן אַרעסטירט די קינפּטיקע קייזערין זשאָזעפינע.

אין אַ קליין און פולשטענדיק פינצטער קעמערל איז איייניקע וואָכן

געווען פֿאַרשפּאַרט דער יונגער גענעראַל אָש. דער אונטערדריקער פֿון מאָנאַרכיסטישן אויפֿשטאַנד אין דער וואַנדעע, דעם געפֿערלעכסטן, שרעקלעכסטן און בלוטיקסטן רעוואָלט וואָס די פֿראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט געהאַט אויסצושטיין.

מיר האָבן שוין דערציילט וועגן מערערע מאָנומענטן און פּלעצער וואָס האָבן הינטער זיך אַ טרויעריקע און גרויזאַמע פֿאַרגאַנגענהייט. צו די דאָזיקע געהערט אויך דער פּלאַץ מאָבער, וואָס האָט אין אַ געוויסער מאָס קאָנקורירט מיטן פּלאַץ דע גרעוו (דעם הײַנטיקן פּלאַץ האָטעל דע וויל). אויך דאָ זײַנען פֿאָרגעקומען פֿיל עקזעקוציעס פֿאַר אַפּיקורסות א. א. פֿאַרברעכנס. צווישן אַנדערע איז דאָ פֿאַרברענט געוואָרן אין יאָר 1546 עטיען דאָלע, אַ דרוקער און בייסנדיקער שרייבער און קעמפֿער פֿאַרן פֿרייען געדאַנק. שפּעטער האָט מען אים דאָ טאַקע אויפֿגעשטעלט אַ דענקמאָל.

האַרט ביים פּלאַץ מאָבער, ביי דער רי בערנאַרדאַן געפֿינט זיך די אַלטע קירכע סאַן ניקאָלאַ די שאַרדאָנע, דאַ אין דער קירכע געפֿינען מיר דאָס קבר פֿון איינעם פֿון באַדייטנדיקסטע מאָלער פֿון לודוויק דעם פֿערצנטנס עפּאָכע, לע בראַן, וואָס האָט אַזוי באַרייכערט דעם ווערסאַלער פּאַלאַץ מיט זיינע פּרעכטיקע לייוונטן.

אויף טריט און שריט שטויסן מיר זיך דאַ אָן אין ערטער וואָס האָבן צו דערציילן וועגן מענטשן, געשעענישן און עפּאָכן: אויף דער אַלטער און קליינער רי דע לאַ קאָלאָמב זעען מיר ביי דער מויער נ. 6 לאַנגע שטיינערנע שטיגן, אַנ'איבערבלייבעניש פֿון אַ רוימישער קאָנסטרוקציע. אויף רי ד'אַרען געפֿינען מיר אַ רוימישן צירק וווּ די רוימישע לעגיאָנען פֿלעגן קומען זיך פֿאַרוויילן. וועגן דער עקזיסטענץ פֿון רוימישן צירק האָט מען אינגאַנצן נישט געוווּסט, ערשט סוף פֿון פֿאָריקן יאָרהונדערט האָט מען גראָבנדיק, זיך צופֿעליק אָנגעשטויסן אויף אַ מערקווירדיקע קאָנסטרוקציע וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן אַלס פֿאַרבלייבעניש פֿון די רוימישע הערשער. די אַלטע רי דע לאַ האַרפּ געדענקט נאָך די פּירערן פֿון די זשיראָנדיסטן, די מאַדאַם ראָלאַן וואָס האָט דאָ געוווינט אין דער צייט ווען איר מאַן איז געווען דער ערשטער קאָנסטיטוציאָנעלער מיניסטער ביי לודוויק דעם 16־טן. אינ'ם הויז נ. 2 אויפֿן אָדעאָן־פּלאַץ האָט אין 1794 געוווינט קאַמיל דעמולען מיט זיין פֿרוי לוסיל. דאָ, אין דער וווינונג איז ער טאַקע אַרעסטירט געוואָרן. אויף דער נישט ווייטער רי טורנאָן נ. 7 האָט אין 1858 געוווינט לעאָן גאַמבעטאַ. אין

דעם זעלבן הויז האָט אויך געוווינט און אין יאָר 1888 געשטאָרבן דער דיכטער און וויסנשאַפטסמאַן שאַרל קראָ, דער דערפינער פון פאָנאָגראַף.

עס איז נישט מעגלעך אויסצורעכענען וועגן די אַלע ערטער און ווינקעלעך פון לאַטייניש קוואַרטאַל. די דאָזיקע שטאָט־טייל ענדערט זיך כסדר; אויף דעם אָרט פון די אַלטע שמאָלע הייזער, וואַקסן אויס מאָדערנע געביידעס. אירע קאַפעס האָבן שוין נישט קיין געמיינזאַם מיט די אַמאָליקע טרינק־הייזער אין וועלכע פראַנסואַ ווילאָן פלעגט מאַכן אַ גוטע כוסה, אום צו באַרואיקן אפשר זיין געוויסן. די היינטיקע הויך־שול שטעלט מיט זיך פאָר אַ ריי בנינים וואָס האָבן נישט מער קיין שייכות מיטן אַמאָליקן פאַריזער אוניווערסיטעט, ווו די שילער פלעגן זומערצייט, זיצן אויפן גראָז, און די לערער פלעגן זיך באַנוצן מיט ריטער. פון ערגעץ ווו גרייט זיך מסתמא אַ נייער אַסמאַן, וואָס וועט ווי דער פריערדיקער, אַפּרוימען ווייטערדיקע טיילן פון קוואַרטאַל, וואָס פיל פון זיינע הייזער זיינען אָבער ביז היינט געבליבן אָפּגעשוינט, און באַהאַלטן אין זיך די שאָטנס פון גרויסע, וויכטיקע לעבנס, און געשעענישן וואָס האָבן זיך אויף תמיד איינגעקריצט, אין דער געשיכטע.

קאפיטל 2.

# די רי סענט אנארעי

ווייניק פאריזער גאסן האבן קאנסערווירט אין זיך אזוי פיל היסטארישע מאנומענטן, אזוי פיל הייזער, עדות פון פארגאנגענע צייטן און געשעענישן, ווי די סענט אנארעי־גאס וואס הויבט זיך אן ביי די פראזאאישע פאריזער שפייז־האלעס, און ענדיקט זיך ביים פרעכטיקן פלאץ קאנקארד.

נישט נאר וואס די גאס האט קאנסערווירט אין זיך אזוי פיל הייזער פון גרויסן היסטארישן ווערט, נאר מער פון אלע אנדערע גאסן, איז זי אפגעשווינט געווארן פון דעם צעשטערנדיקן מארש פון דער צייט און איז מיט קליינע ענדערונגען, פארבליבן אזוי ווי זי איז געווען אין יאר 1622, ווען אין איינע פון אירע הייזער, וואס טראגט היינט דעם נומער 96, איז געבוירן געווארן ביי דער פאמיליע פאקלאן א זון וואס איז שפעטער בארימט געווארן איבער גאר דער וועלט אונטערן נאמען מאליער.

ווער האט נישט געהערט וועגן דעם קאמעדיאנט און מחבר פון אזוי פיל וואונדערלעכע ווערק, אז נישט געקוקט דערויף וואס ס'זיינען שוין פארביי אזוי פיל יארן פון זיין לעבן און שאפן, רופן זיי כסדר ארויס א שטוינונג פון דעם כוח וואס עטעמט פון זיי.

לעבנדיק אונטער דער הערשאפט און אפטרופסות פון דעם אנגעצויגענעם און פאמפאסטישן לודוויק דעם פערצנטן, אין איין צייט מיט אזעלכע דיכטער ווי קארנעל און ראסין, האט מאליער דאך נישט אנגענומען די פאטעטיש־פראזאלאגישע פארם וואס האט אין יענער צייט באהערשט אין פראנקרייך אלע געביטן פון דער קונסט, נאר אויסגעקליבן פאר זיך דעם וועג פון הארציקער סאטירע איבער דער אריסטאקראטישער פוסטקייט און מענטשלעכער קליינלעכקייט, און באשאפן וואונדערלעכע ווערק פון וועלכע ס'וועיעט אויף אונדז מיט מאליערס גרויסער מענטשן־קענטעניש, פון זיין פארשטיין די

מענטשלעכע נשמה, און פון זיין ווילן ארויפצוהויבן דעם מענטשן איבער זיינע קליינלעכע שוואכקייטן וועלכע ער לאכט אויס מיט א וואונדערלעך־פשוטן און אייביקן הומאָר.

בעת לודוויק דער פערצנטער האָט אין זיין טיפער עלטער גע־פרעגט אַמאָל ביים דיכטער בואַליאָ, ווער ס׳איז לויט זיין מיינונג געווען דער גרעסטער דיכטער פון זיין עפּאָכע, האָט דער לעצטער נישט טראַכטנדיק געענטפערט:

— מאָליער!

דאָס הויז אין וועלכן מאָליער איז געבוירן, איז שוין לאַנג צע־שטערט, נאָר אויף דעם אָרט, נ. 96 הענגט אין דער הויך אַן אויפ־שריפט וואָס דערציילט, אַז דאָ איז געבוירן דער מענטש וועמענס נאָמען וועט אויף אייביק בלייבן אין דער געשיכטע, ווי איינער פון די באַדייטנדיקסטע קינסטלער און פערזענלעכקייטן.

פונקט אַנטקעגן דעם הויז וווּ מאָליער איז געבוירן, שטייט א הויכע מויער וואָס טראָגט דעם נומער 111, דאָס איז אָבער נישט קיין געוויינלעך הויז, כאָטש מיר זעען אין דער הויך פענסטערלעך. דאָס איז א געוועזענער פאָנטאַן וווּ די אַרומיקע איינוווינער פלעגן אַמאָל נעמען וואַסער.

ביז היינט צו טאָג פאַרמאָגט פאַריז פיל פאַרבליבענע פּרעכטיקע פאָנטאַנען וואָס זיינען מיט זייער אַרכיטעקטור א צירונג פאַר דער שטאָט. דער פאָנטאַן אויף דער רי סענט אָנאָרעי נ. 111 געהערט אויך צו די גאָר אָרגינעלע און איז אויסגעבויט נאָך אין 16־טן י. ה. אונטער דער הערשאַפט פון פראַנסואַ דעם ערשטן. אין יאָר 1775 איז ער רעסטאַווירט געוואָרן דורך דעם אַרכיטעקט סופלאָ, וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין פּלאַן און בוי פון פאַריזער פּאַנטעאָן. די פּרעכטיקע סקולפּטור־אַרבעט וואָס דער פאָנטאַן פאַרמאָגט איז רעסטאַווירט געוואָרן דורך דעם קינסטלער בואַזאָ.

נישט איינמאָל אוודאי האָט דער קליינינקער מאָליער געקוקט אויף דעם פאָנטאַן, אויף זיין פּרעכטיקער סקולפּטור וואָס שטעלט פאָר מאַרס׳נס א טאָכטער, די וואַסער־היטערנ׳ס, באַרימטע נאַיאַדן, אין וועלכער מאָליער האָט אָבער געזען א שלאַנקע גראַציעזע פרויען־געשטאַלט. ווער ווייס וויפל די דאָזיקע סקולפּטור, האָט געווירקט אויף דער ענטוויקלונג פון עסטעטישן געשמאַק ביים אונטערוואַקסנ־דיקן געני.

דאָס הויז וווּ מאָליער איז געבוירן, נעמט אויך אַרום די קליינע

און שמאלע רי סאוואל, פון דער טיף פונ׳ם געסל קוקט ארויס די האנדלס־בערזע, א מאדערנע רונדיקע געביידע, מיר שניידן דורך דאס געסל און דערנענטערן זיך צו דעם בנין; א הויכער דרייסיק־מעטערדיקער טורם וואס די האנדלס־בערזע פארמאגט ציט צו אונדזער אויפמערקזאמקייט; עפעס הארמאנירט נישט דער דאריקער סטיל פונ׳ם טורם, מיט דעם במעט מאדערנעם האנדלס־הויז, מיר דערזען גלייך אז מיר שטייען דא פאר אנ׳אלטן מאנומענט.

אין 16 י. ה. איז אויף דעם ארט פון דער האנדלס־בערזע געשטאנען דער פרעכטיקער האטעל סואסאן אין וועלכן ס׳האט געוווינט די קעניגן קאטערינע מעדיטשי, די אלמנה פון הענריך דעם צווייטן, איינע פון די רעאקציאנערסטע געשטאלטן און מיטשולדיקע אין פאגראם איבער די פראטעסטאנטן, אין דער נאכט פון הייליקן בארטאלאמעי, איז די קעניגן אויך געווען א פאנאטיש איינגעגלויבטע אין דער מאכט פון כישופמאכעריי און אנדערע מיסטעריעזע כחות; צו דעם צוועק האט זי אין איר האטעל וואס איז דא געשטאנען, געלאזט אויסבויען דעם טורם פאר אירע אסטראלאגן וואס זאלן פון אויבן, אבסערווירנדיק די שטערן אויפן הימל, איר פאראויסזאגן וועגן איר גורל, און לעבן.

דער האטעל סואסאן איז פון לאנג שוין צעשטערט, בלויז דער אסטראלאגישער טורם איז פארבליבן ווי אנ׳עדות וואס דערציילט וועגן דער קעניגן, וואס האט דעם לאנד פארשאפט אזוי פיל שלעכטס.

מיר גייען צוריק אריין אין דער רי סאוואל, אט זיינען מיר ווידער ביי מאליערס געבורט־ארט, און דעם פרעכטיקן פאנטאן וואס אנטקעגן איבער, מיר פארקירעווען אויף רעכטס, הויבן אן שפאנען צו די גרעסערע נומערן פון די רי סענט אנארעי און שטעלן זיך גלייך אפ ביי דעם פראטעסטאנטישן טעמפל אראטואר וואס ליגט טאקע ביי דער רי אראטואר, און נעמט אויך ארום די דערנעבנדיקע רי דע ריוואלי, וואס ציט פאראלעל מיט דער גאס פון אונדזער שפאציר. אונדזער אויפמערקזאמקייט ווערט צוגעצויגן צו א שיינעם מאנומענט וואס שטעלט פאר דעם אדמיראל קאליני און וואס איז אויפגעשטעלט ביי דער מויער פון פראטעסטאנטישן טעמפל, שוין אויף דער זייט פון דער ריוואלי גאס.

דער דענקמאל דערמאנט אונדז אין דער נאכט פון הייליקן בארטאלאמעי. דעם 24 אויגוסט 1572, ווען די גאטפארכטיקע קאטאליקן זיינען איבער פאריזער גאסן און הייזער, באפאלן די פרא־

טעסטאַנטן, און זיי אויסגעשחטן אין די טויזנטער. דעם שוידער־לעכן פּאָגראָם האָבן זיי טאַקע אנגעהויבן איבער איינעם פון די באַדייטנדיקסטע פּראָטעסטאַנטישע פירער, דעם אַדמיראַל קאַליני, און עס דורכגעפירט מיט אַ געוואַלדיקער אכזריות: די מערדער האָבן זיך נישט באַגענוגנט מיט דערשטעכן אים, נאָר האָבן דערנאָך זייער קרבן, אַנ׳אָפּגייענדיקן אין בלוט, אַרויסגעשליידערט דורכן פענסטער אויף דער גאַס אַראָפּ. קאַליני׳ס דענקמאָל האָט מען דאָ אוועקגעשטעלט, ווייל דאָס אָרט וווּ דער מאָרד איז אויסגעפירט געוואָרן, געפינט זיך אין דער נאָענט, אויף דער זעלבער ריוואָלי־גאַס נ. 144.

אין וואָס פאַרא צייט די געשעעניש דערמאַנט אונדז!

מיר קומען צוריק אַריין אין דער רי סענט אָנאָרעי; אָן אַ שיעור אַלטע און שמאָלע איין און צוויי־פענסטערדיקע הייזער פאַרמאָגט די גאַס, יעדע געביידע דאָ איז אַ באַזונדערער דענקמאָל, יעדעס הויז אַ שטיק געשיכטע, באַטראַכטנדיק די אַלע הייזער דערנענטערן מיר זיך צום פּאַלע־רויאַל און שטעלן זיך אָפּ ביי זיין רעכטן פליגל, ביים ראָג פון די רי וואַלואַ.

אַנ׳אויפשריפט אויף דער מויער פון פּאַלאַץ דערציילט אַז דאָ אויף דעם אָרט, האָט מאָליער געהאַט זיין טעאַטער פון יאָר 1661 ביז 1673. דאָ אויף דעם אָרט זיינען אוועק זיינע לעצטע יאָרן.

קראַנקערהייט גייט ער כסדר אָן מיט זיין סצענישער טעטיקייט באַטש די דאָקטוירים פאַרזאָגן עס אים שטרענג. זיין לעצטע ראָל איז געווען אין זיין באַרימט און לעצט ווערק „דער קלוימערשט קראַנקער“. שפּילנדיק איז אָבער מאָליער ווירקלעך קראַנק. ער דערפילט זיך זער שלעכט, מאַכט איבער זיך אַ געוואַלדיקע אָנ־שטרענגונג און פאַרענדיקט בשלום די פאָרשטעלונג. גלייך פון טעאַטער ווערט ער אָפּגעפירט אַ היים אויף דער דערנעבנדיקער רי רישעליע נ. 40 וווּ ער שטאַרבט אין דער זעלבער נאַכט אין על־טער פון 51 יאָר.

בעת דער פּאַריזער קאָמונע ווערט אין די גאַסן־קאַמפן פאַרניכ־טעט דער טייל פון פּאַלע־רויאַל, די אויפשריפט בלויז דערמאַנט אונדז אַז ביי דער וואַלואַ־גאַס האָט מאָליער צום לעצטן מאָל גע־שפּילט פאַרן פּאַריזער פּובליקום.

נאָך אייניקע טריט, און מיר שטעלן זיך אָפּ ביי דער רי רישעליע, די שמאָלע, אַלטע גאַס ווייס צו דערציילן נישט נאָר פון מאָליערן

וואָס איז דאָ געשטאָרבן; נומער 39 האָט געוווינט, און אין יאָר 1784 געשטאָרבן דידראָ. איינער פון די באַדייטנדיקסטע פערזענלעכקייטן פון 18 י. ה. דער גרינדער און רעדאַקטער פון דער פראַנצויזישער ענציקלאָפּעדיע וואָס איר דערשיינונג האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן אויסערגעוויינלעך געשעעניש און וואָס האָט רייף געמאַכט די פראַנצויזישע רעוואָלוציע.

אויף דער זעלבער רי רישעליע נ. 23 איז אין יאָר 1695 געשטאָרבן דער באַרימטער מאָלער מיניאַר און נ. 15 און 19 אויף דער זעלבער גאַס האָט זיך אויסבאַהאַלטן פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטנס פּאָליציי, וויקטאָר הוגאָ פאַר זיין אנטייל אין דעם אויפשטאַנד צו ראַטעווען די רעפּובליק.

מיר קומען צוריק אַריין אין דער רי סענט אָנאָרעי און פאַרהאַלטן זיך פאַרן הויז נ. 161 ביי דער באַקאַנטער קאַפע „דער רעגענט“, באַרימט מיט אירע שאַך־שפּילער, אָבער שוין אין 18 י. ה. איז זי געווען באַרימט דערמיט און געווען דער פּלאַץ פאַר פיל פערזענלעכקייטן. צווישן אַנדערע זיינען דאָרט אָפט געווען געסט, דער ענציקלאָפּעדיסט דידראָ, דער פילאָזאָף זשאַן זשאַק רוסאָ, מאַקסימיליען ראָבעספּיער, דער גענעראַל נאַפּאָלעאָן באָנאַפּאַרט און נאָך פיל אַנדערע.

אויף דעם אָרט גופא ווו ס'געפינט זיך די קאַפע דע לאַ רעזשאַנס איז אין 15 י. ה. געשטאַנען דאָס פּאַריזער סענט אָנאָרעי־טויער, אויף דעם אָרט איז דעם 8 סעפּטעמבער 1429 פאַרוווּנדעט געוואָרן דורך אַ פייל די נאַציאָנאַלע העלדין זשאַן ד'אַרק, בעת דעם שטורעם אויף פּאַריז וואָס איז דאַן געווען פאַרנומען דורך די ענגלענדער.

וואָס פאַראַ שווערע צייטן פראַנקרייך האָט דאַן איבערגעלעבט! יאָרן האָט אנגעהאַלטן די מלחמה מיט די ענגלענדער וואָס האָבן זיך געמאַנט די פראַנצויזישע קרוין; די דאָזיקע עפּאָכע איז טאַקע אַריין אין דער געשיכטע אונטערן נאָמען די „הונדערט־יעריקע קריג“, וואָס האָט רואינירט און פאַרוויסט דאָס לאַנד וואָס איז שוין כמעט אינגאַנצן פאַרנומען געווען דורך די ענגלענדער, ביז פון אַ ווייט דאָרף איז געקומען דאָס אומבאַקאַנטע עקזאַלטירטע מיידל זשאַן ד'אַרק, געמאַכט אַלעמען גלויבן אין איר געטלעכער שליחות אויסצולייזן דאָס לאַנד; אַריינגעגעבן נייע כוחות און באַגייסטערונג אין מיליטער, נאָר אַ פאַרוווּנדעטע, איז זי אַריינגעפאַלן אין ענגלישער געפאַנגנשאַפט, און פאַרלאָזט דורך אַלעמען, אַפילו דורכן

דעם קעניג שאַרל דעם זיבנטן וועמען זי האָט צוריק אַרויפגעפירט אויפן טראָן, און פאַרמשפּט צום טויט, אומגעקומען אויף דעם שייטער־הויפן אין יאָר 1431.

נישט ווייט פון דאַן, אויף דעם דערנעבנדיקן פּלאַץ פּיראַמיד שטייט טאַקע אירס אַ דענקמאָל, וווּ מיר זעען די העלדין רייטנדיק אויף אַ פערד, אַ פיינע בראָנזענע סקולפּטור פון׳ם קינסטלער פרעמיע, און יאָר איין, יאָר אויס פייערט פראַנקרייך דעם יום טוב פון איר פאָלקס־העלדין, לייגנדיק בלומען צו די פיס פון איר סטאַטוע.

מיר הויבן ווייטער אָן אונדזער וועג און פאַרהאַלטן זיך אָבער גלייך ביי דער קירכע סענט ראָק.

וואָס פאַראַ קאָנטראַסט די רו סענט אַנאָרעי שטעלט מיט זיך פאָר דאָ, אַרום דער קירכע, אין פאַרגלייך מיט דער ערשטער העלפט אירער וועלכער מיר האָבן שוין געלאָזט הינטער זיך; די אָפּגעגאַנגענע טייל וואָס הויבט זיך אָן ביי די פאַריזער שפּייז־האַלעס ביז צום פּאַלעי־רויאַל איז צום גרויסן טייל באַוווינט דורך אַ סוחרישן עלעמענט און מענטשן פון מיטלשטאַנד, וואָס מער צו די העכערע נומערן, אַלץ רייכער הויבט אָן די גאַס אויסצוזען, און דאָ ביי דער קירכע, איז שוין די רו סענט אַנאָרעי אַ צענטער פון די פערמעגלעכע און רייכע פאַריזער איינוווינער. די קירכע סענט ראָק באַדינט טאַקע די גבירים און אַריסטאָקראַטן פון דער געגנד, זי איז פול מיט אַריסטאָקראַטישע קברים, און להכעיס דעם דערלייזערס געדאַנק אַז „גיכער וועט אַ קעמל דורכגיין דורכן לאָך פון אַ נאָדל אײדער אַ גביר וועט אַריינקומען אין גן עדן אַריין“, באַדינען דאָרט די קריסטוס־פאָרשטער גאַנץ גוט זייערע רייכע באַזוכער, און זיינען מוחל יעדן טאָג די אָפּגעטוענע עבירות, די רייך־געקליידעטע דאַמען וואָס קומען זיך דאָרט מתודה זיין.

צווישן די קברים וועלכע די קירכע פאַרמאָגט, געפינט זיך אויך דאָס קבר פון פראַנצויזישן דיכטער קאָרנעל; ער האָט געוווינט נישט ווייט פון דאַן, אין דער דערנעבנדיקער רו אַרזשענטוי נ. 6, וווּ ר׳איז געשטאָרבן אין יאָר 1684.

בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, אונטער דער דירעקטאָריע האָט די קאָנטר־רעוואָלוציע אויפגעהויבן דעם קאָפּ: די רייכע געגנד פון רו סענט אַנאָרעי, וואָס איז באַוווינט געווען מיט ראָיאַליסטן גרייט צו אַ פאַרשווערונג קעגן דער דירעקטאָריע אום אַ סוף צו

מאַכן צו דער פאַרהאַסטער רעפּובליק. די קירכע סענט ראָק איז איינע פון די ראָיאַליסטישע צענטערן; זיי זאַמלען צונויף אין דער געגנט אייניקע צענדליק טויזנט אָנהענגער און קלויבן זיך דעם 5 אָקטאָבער 1795 צו באַפאַלן דעם קאָנווענט וואָס האַלט אָפּ זיינע זיצונגען אין דעם דערנעבנדיקן טילערי־פּאַלאַץ, אום ווידער צו פּראָקלאַמירן די מאַכט פון די בורבאָנען. אין דער לעצטער מינוט דערוווסט זיך די דירעקטאָריע וועגן דער פאַרשווערונג, די סיטואַציע איז ביז גאָר געפערלעך, די רעגירונג האָט נישט אונטער דער האַנט די גענוגנדיקע צאָל מיליטער, און ווייס נישט וועמען אנטרויען דאָס אונטערדריקן די פאַרשווערונג; ענדלעך שטעלט מען זיך אָפּ אויף דעם יונגן נאָר וואָס נאָמינירטן גענעראַל באָנאַפּאַרט. מען גיט אים אַ פערטל שעה צייט אויף באַשליסן צו ער נעמט זיך אונטער דורכ־צופירן די געפערלעכע אָפּעראַציע; נאַפּאָלעאָן ווייסט אַז ער באַקומט פיר טויזנט מאַן מיליטער: בעת די ראָיאַליסטן האָבן צונויפגע־זאַמלט צווישן צוואַנציק ביז פערציק טויזנט קעמפער. נאָר ער איז מסכים, פאַרטאָגס פון 5 אָקטאָבער, צוימט ער אָפּ די אַרומיקע גאַסן, צעשטעלט זיין קליינע צאָל האַרמאַטן און הויבט אָן שטורמען די פאַרשווערער וואָס זייער גרעסטע צאָל האַלט זיך אויף אין און אַרום דער קירכע סענט ראָק. ס'פלאַקערט זיך פונאַנדער אַ נישט גלייכער קאַמף, נאַפּאָלעאָן באַשיסט די קירכע מיט האַרמאַטן־פייער. פיר שטונדן דויערט דער קאַמף און די פיר טויזנט זעלנער זיינען מנצח די ווייט איבערוועגנדיקע צאָל ראָיאַליסטן. דער יונגער גענע־ראַל באָנאַפּאַרט ווערט שטורמיש באַגריסט דורכן קאָנווענט אַלס דער רעטער פון דער רעפּובליק. ער ווערט באַשטימט אַלס דער מי־ליטערישער קאָמענדאַנט פון פּאַריז, און ס'הויבט זיך אָן דאָס שטייגן פון דעם ביז דעמאָלט אומבאַקאַנטן קאָרסיקאַנער אָפיציר.

די דערנעבנדיקע רי סענט ראָק וואָס געדענקט דעם דאָזיקן קאַמף האָט אין זיך נאָך אַ היסטאָריש אָרט: אין דעם הויז נ. 1 האָט געלעבט און געשטאָרבן אין יאָר 1707 איינער פון די באַדייטנדיק־סטע פראַנצויזישע מאַרשאַלן וואָבאַן:

אַליין אַ קינד פון אָרעמע עלטערן, אָן וועלכער ס'איז פּראָטעקציע, האָט ער זיך דערשלאָגן צום הויכן ראַנג אַ דאַנק זיין אומדערמידלע־כער ענערגיע און פעאיקייט. זיין ספּעציאַליטעט איז געווען פעס־טונג־סטראַטעגיע, ער האָט אויסגעבויט 33 פעסטונגען אַ חוץ אָן אַ

שיעור רעאָרגאַניזירט. 35 פעסטונגען האָט ער אַליין באַלאַגערט, וועגן אים פלעגט מען זאָגן :

« Ville assiegée par Vauban, ville prise ; ville fortifiée (ou défendue) par Vauban ville imprenable » *)

אַרויסקומענדיק אַליין פון אָרעמעלייט האָט ער גוט געקענט די נישט יושרדיקע שטויער־סיסטעמען אין לאַנד און ר'האָט אין די עלטערע יאָרן אַרויסגעזאָגט שריפטלעך זיין מיינונג וועגן איינפירן שטויער־גלייכקייט. פאַר דער דאָזיקער חוצפה האָט ער אויף תמיד פאַרלוירן דעם חן אין די אויגן פֿון זיין קעניג, לודוויק דעם פערצנטן.

דאָס גרויסע הויז אויף דער רי סענט אָנאָרעי נ. 211 ציט אויך צו אונדזער אויפמערקזאַמקייט : דאָס איז דער אַמאָליקער האָטעל פֿון די גראַפן נאָאיי, איינע פון די באַקאַנטסטע פראַנצויזישע אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס וואָס האָבן אויך בעת דער רעוואָלוציע אין 1789 געשפּילט אַ ביז גאָר אָנגעזעענע ראָל. איינער פון דער פֿאַמיליע, דער גראַף לואי נאָאיי האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין פאָרשלאָג צו דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג, אָפּצושאַפן די פאַרבליבענע רעשטן פֿון דער פעאָדאַלער אָרדנונג, די זיצונג אין דער נאַכט פֿון 4 אויגוסט 1789 ווען דער פאָרשלאָג פֿון גראַף נאָאיי איז אָנגענומען געוואָרן, איז געווען אַ גרויס רעוואָלוציאָנער געשעניש. די פֿאַמיליע האָט אויך פיל פון אירע מיטגלידער פאַרלוירן אויף דער גילאָטינע. אַן'אויפשריפט אויף דער מויער פֿון'ם האָטעל דערמאָנט אויך אַז דאָ נ. 211 איז אין יאָר 1774 פאָרגעקומען די חתונה פֿון גענעראַל לאַפֿאַיעט וואָס האָט זיך משדך געווען מיט דער פֿאַמיליע נאָאיי.

איינִיקע טריט וויטער שטעלן מיר זיך אָפּ ביי דער גאַס פֿון 29 יולי. מיר גייען אויף אַ ווילע אַריין אין דעם געסל און פאַרהאַלטן זיך ביים הויז וואָס נעמט אויך אַרום די רי דע ריוואָלי נ. 208.

דאָ אין דעם הויז האָט געלעבט און איז דעם 26 אַפריל 1910 געשטאָרבן דער באַרימטער נאָרוועגישער דיכטער ביערנסטערן־

---

*) „אַ שטאָט וואָס וואָבאַן באַלאַגערט איז איינגענומען, אַ שטאָט דורך אים פֿאַרטיידיקט (אָדער באַפעסטיקט) איז נישט צום איינגענומען“.

ביערנסאָן, איינער פון די איידלסטע קעמפער פאַר שלום און פרייַ־הייט.

אין דעם דערנעבנדיקן הויז פון דער ריוואָלי־גאַס, נומער 206 האָט געוווינט לעוו טאָלסטוי בעת ר׳איז דעם 9 פעברואַר 1857 געקומען קיין פּאַריז אין זיין ערשטער אויסלאַנד־רייזע.

די שטאָט האָט אויף דעם יונגן טאָלסטוי געמאַכט זער אַ שווערן איינדרוק. נאָך זעקס וואָכן זיין אין פּאַריז איז ער אַוועק זען דאָס גילאָטינירן אַ פאַרמשפּטן. אין זיין טאָג־בוך האָט ער דעמאָלט איינגעשריבן:

„אַ קראַנקער, אויפגעשטאַנען 7 אין דער פרי, און געפאָרן זען די עקזעקוציע. אַ דיקן ווייסן און געזונטן האַלז און ברוסט, ר׳האָט אַ קוש געטאָן די עוואַנגעליע און דערנאָך — דער טויט, וואָס פאַרא זינלאָזיקייט! אַ שטאַרקן און נישט אומזיסט געהאַטן איינדרוק... די גילאָטינע האָט לאַנג נישט געלאָזט שלאָפן און געצווינגען זיך אומצוקוקן".

אויף צומאָרגנס, איז אים געקומען דער געדאַנק צו פאַרלאָזן פּאַ־ריז, און אין דעם זעלבן טאָג, דעם 8 אַפּריל 1857 איז ער אָפּגעפאָרן אין דער שווייץ.

מיט פיל יאָרן שפּעטער האָט טאָלסטוי געשריבן אין זיין „ודוי":

„ווען כ׳האָב דערזען ווי דער קאָפּ האָט זיך אָפּגעטיילט פון קער־פּער, און איינס און דאָס צווייטע האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין קאַסטן, האָב איך פאַרשטאַנען — נישט מיטן שכל, נאָר מיט מיין גאַנץ וועזן, אַז קיין שום טעאָריע וועגן שכלדיקייט אין פּראָגרעס קענען נישט באַרעכטיקן דעם דאָזיקן שריט".

דאָס הויז אויף דער רי דע ריוואָלי נומער 206 שטייט אומגערירט פון דער צייט.

מיר גייען צוריק אין דער סענט אָנאָרע־גאַס און פאַרהאַלטן זיך גלייך אָפּ ביים פּלאַץ וואַנדאָם:

וואָס פאַרא פּראַכט!

גרויס, אָפיציעל, אין אַ שטרענגן סטיל, געצייכנט דורך דעם אַרכיטעקט מאַנסאַרד, איז ער איינער פון די שענסטע פּאַריזער פּלע־צער. זיין הויכער בראָנזענער טורם דאָמינירט איבער דער געגנט און ציט צו אַלעמענס בליקן.

וואָס פאַרא פאַרגאַנגענהייט דער וואַנדאָם־פּלאַץ פאַרמאָגט! ער ווערט אויסגעבויט אויפן באַפעל פון לודוויק דעם פערצנטן. אין

דער מיט פון פּלאַץ האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ גרויסע רייטער־סטאַטוע פונ׳ם קעניג. די רעוואָלוציע פון 1789 וואַרפט די סטאַטוע אַראָפּ.

דער פּלאַץ זעט מערערע רעוואָלוציאָנערע מאַניפעסטאַציעס און צוזאַמענשטויסן צווישן די פּאַריזער און מיליטער, נישט איינמאָל בעת דער רעוואָלוציע פאַרגיסט זיך אויף זיין ערד דאָס בלוט פון פּאַריזער פאָלק.

אין יאָר 1806 אונטער נאַפּאָלעאָנען, טראַכט מען צו אויפשטעלן דעם היינטיקן בראָנזענעם טורם, אַלס אַ דענקמאָל פאַר זיין העלדיש מיליטער: דער טורם ווערט טאַקע געמאַכט פון טויזנט צוויי־הונדערט רוסיש־עסטרייכישע האַרמאַטן וואָס נאַפּאָלעאָנס מיליטער האָט פאַרכאַפּט ביים שונא. אין יאָר 1810 ווערט דער טורם פאַרענדיקט ווי אַ גענויע קאָפּיע פון דעם רוימישן טראַיאַן־זייל.

גאַנץ אין דער הייך ווערט אַוועקגעשטעלט אַ דענקמאָל נאַפּאָלעאָנען וואָס שטייט אָבער נישט לאַנג. נאָכ׳ן צוריק קומען פון די בורבאָנען ווערט די נאַפּאָלעאָן־פיגור אַראָפּגענומען און אויף דעם אָרט פּלאַטערט די ווייסע קעניגלעכע פאָן, ערשט מיטן קומען פון לואי פיליפּן צו דער מאַכט, ווערט נאַפּאָלעאָנס סטאַטוע צוריק אַרויפגעשטעלט.

אין יאָר 1871 צעשטערן די קאָמונאַרן דעם דענקמאָל וואָס גלאָריפיצירט מלחמה, אין 1874 ווערט דער אומגעוואָרפענער דענקמאָל צוריק אויפגעשטעלט.

דאָרט אויף דעם וואַנדאָם־פּלאַץ נ. 5 האָט בעת דער גרויסער רעוואָלוציע געוווינט דער באַרימטער זשיראָנדיסט ווערניאָ. אין זיין וווינונג זיינען אומאויפהערלעך פאַרגעקומען געמיינזאַמע באַראַטונגען פון זיינע פּאַרטיי־חברים מכוח זייער טאַקטיק אין קאָנווענט. נומער 12 אויף דעם זעלבן פּלאַץ האָט געוווינט און אויסגעגאַנגען אין נויט, פון זיין לונגען־קראַנקייט דער גרויסער מוזיקער שאָפּען. *)

רייך, זער רייך איז די געשיכטע פון פּלאַץ וואַנדאָם, וואָס איז פאַרבליבן אומבאַרירט דורך דער צייט. געפינענדיק זיך דאָ זעען מיר אים אַזוי ווי מיט דריי הונדערט יאָר צוריק, נאָר אַנשטאַט לודוויק דעם פערצנטנס דענקמאָל האָבן מיר דעם דענקמאָל פון נאַפּאָלעאָנען און זיין אַרמעי.

---

*) זע דאָס קאַפּיטל „פער לאַ שעז" (ערשטער באַנד).

ווידער שפּאַנען מיר איבער דער סענט אַנאָרעי־גאַס, מיר גייען פאָרביי פאַרן הויז נומער 374, וווּ אין 18 י. ה. האָט געוווינט און געהאַט איר סאַלאָן אַ גייסטרייכע פרוי, די מאַדאַם זשאָפראַן, ביי וועמען ס'פלעגן זיך צונויפקומען די באַדייטנדיקסטע פּערזענלעכ־קייטן פון דערפאַר רעוואָלוציע עפּאָכע. מיר וואַרפן אַ בליק אויף דער אויפשריפט וואָס הענגט אויף דער מויער און דערמאַנט אונדז אין דעם „קעניגרייך פון דער רי סענט אַנאָרעי" ווי מען פלעגט רופן דעם סאַלאָן פון דער מאַדאַם זשאַפראַן, און אָפּגייענדיק נאָך אייניקע טריט שטעלן מיר זיך אָפּ פאַרן הויז נ. 398.

מיר געפינען זיך פאַר אַ גרויסער פירשטאָקיקער געביידע וואָס מאַכט אַ גאַנץ מאָדערנעם איינדרוק. אַ ווייסע מויער וואָס גלאַנצן מיט פרישקייט פון נישט לאַנג דורכגעפירטע רעסטאַוראַציע. מיר גייען דורך דאָס טויער און קומען אַריין אין אַ גאַנץ קליינעם הויף. וואָס פאַראַ קאָנטראַסט!

דאַ דערזען מיר גלייך די אַלטקייט פון דער מויער וואָס האָט מיט איר אויסגעפּוצטן פּאַסאַד געשאַפן ביי אונדז דעם איינדרוק פון נישט ווייטער פאַרגאַנגענהייט.

הויכע געלע ווענט קוקן אויף אונדז פון אַלע ווינקלען. די אַלט־קייט איז דאָ אַ גאַנץ חשובע אין די געשיכטע פון דעם הויז געהערט צו די גאָר פינצטערסטע וועגן וועלכע מיר ווייסן:

בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, ווען דער טעראָר האָט אין יאָר 1794 אנגענומען די שווערסטע פאָרמען און די גילאָטינע האָט אָפּגעהאַקט טאָג טעגלעך צענדליקע מענטשלעכע קעפּ, האָט דאָ אין דעם הויז געוווינט דער אנפירער פון די העקאַטאַמבן, דער פאַנאַ־טיקער ראָבעספּיער.

דעם 23 מאַי 1794, אין אָוונט איז אין דעם הויף אַריינגעקומען די צוואַנציק־יעריקע סעסיל רענאָ און געבעטן מען זאָל איר אַריינ־לאָזן צו ראָבעספּיערן, מען האָט איר ביטע אָפּגעזאָגט, דאָס מיידל האָט אנגעהויבן פּראָטעסטירן, און איז פאַר דער חוצפּה אַרעסטירט געוואָרן.

אויף דעם וועג אין אַרעסט־הויז האָט דאָס מיידל אַרויסגעזאָגט:

— צום קעניג האָט מען דאָך שוין לייכטער געקענט אנקומען!

— הייסט עס אַז איך געפעלט אַ קעניג? — און ס'האָט זיך אנגעהויבן אַנ'ענין:

פּאַריז האָט זיך גלייך דערוווּסט אַז אַ מיידל סעסיל רענאַ האָט

געוואָלט דער'הרג'ענען ראָבעספּיערן, ס'איז געוואָרן א ליאַרם אין די צייטונגען, מיט שטורמישע רעדעס און פּראָטעסטן אין קאָנווענט, און אויף די קלוב־זיצונגען, ס'האָט זיך אנגעהויבן אַן „אויספאָר־שונג“; 53 פּערזאָן, מענטשן וואָס האָבן זיך נישט געקענט און פון זיך נישט געוווסט, זיינען ארעס־טירט געוואָרן, און צונויפגעבונדן אין איין גרויסן פּראָצעס וועגן א פאַרשווערונג אויף ראָבעספּיערן, און אַלע 54, רערונטער אויך א ריי קרובים און די עלטערן פון דעם מיידל, זינען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט און גילאָטינירט.

ווען מיר נעמען אין אַכט, אַז דער פּראָצעס פון די „54“ האָט גע־דויערט 5 שטונדן אינגאַנצן (לויט אַנדערע עדות, נאָר דריי שטונדן) וואָס מאַכט נישט אויס קיין גאַנצע זעקס מינוט אויף א באַשולדיקטן, מוז מען ביים לייענען וועגן דעם פּראָצעס טראַכטן:

— ניין, ס'איז נישט קיין יוסטיץ, נאָר זינלאָזער, שוידערלעכער מאָרד!

נישט אומזיסט האָט די פּאַריזער באַפעלקערונג אין טאָג פון ראָבעספּיערס טויט געיובלט!

דאָס הויז איז ווירקלעך א שרעקלעכער מאָנומענט פון א גרוי־זאַם געשעעניש.

מיר פאַרלאָזן דעם קליינעם הויף, קומען צוריק אַרויס אויף דער גאַס, וואַרפן ווידעראַמאָל א בליק אויף דער ווייסער מויער.

ס'וואָלט זיך וועלן נישט גלויבן אין דער מעגלעכקייט פון אַזא געשעעניש.

מיר האָבן געענדיקט דעם שפּאַציר, מיר געפינען זיך שוין איצט אויף דער רי רואיאַל; א געוואַלדיקע באַוועגונג קאָכט דאָ, א גרויסער שפּאַציר, אויטאָס לויפן איבער דער ברייטער גאַס וואָס איז פיל מיט רייכע געשעפטן און קאַפעס, רעכטס עפנט זיך אויף דער פּרעכטיקער אויסזיכט אויף דער מאַדלען־קירכע, מיט אירע רוימישע קאָלאָנעס, און פון לינקס כישופט דער פּלאַץ קאָנקאָרד מיט זיינע פאָנטאַנען וואָס שפּריצן מיט טויזנטער בריליאַנטענע וואַסער־טראָפּנס און לאָקט אַהין.

קאַפּיטל 3.

# דאָס בית-עולם אויפן מאָנפּאַרנאַס

נישט ווייט פון בולוואַר מאָנפּאַרנאַס, אייניקע הונדערט מעטער אָפּגעטיילט פון זיינע באַרימטע קאַפעס וווּ עס איז אַן׳אומאויפהערלעכער טומל און באַוועגונג, ליגט דאָס בית עולם, פאַרזינקען אין טיפן רו און שווייגן.

די רו פון נישט זיין, דאָס שווייגן פון טויט!

אייניקע בית עלמינס פאַרמאָגט פּאַריז, רייך מיט באַרימטע קברים. דאָס מאָנפּאַרנאַסער בית עולם איז נישט פון די רייכסטע; דאָך פאַרמאָגט עס אין זיך דאָס אַש פון גרויסן היסטאָרישן ווערט; קברים וואָס דערציילן וועגן גיגאַנטישע אַרבעט, חלומות און ענטוישונגען, ליידן און קאַמף, מענטשן-דראַמע און מענטשהייט-טראַגעדיע.

— — — — — — — — — — —

גלייך אין דער הויפּט אַלעי געפינען מיר אויף אַ מצבה פון אַ געוועלנלעכן גרויען אַלטן שטיין, וואָס ציט אַפילו נישט צו די אויפמערקזאַמקייט פון די דורכגייער, אַן׳אויפשריפט וואָס דערציילט אַז דאָס איז דאָס קבר פון אַנרי (הענריך) מאַרטאַן, איינער פון די באַדייטנדיקסטע פראַנצויזישע היסטאָריקער. זיינע „געשיכטע פון פראַנקרייך" איז געווען דאָס ווערק פון זיין גאַנץ לעבן. זיין מצבה, אַזאַ באַשיידענע, שווייגט וועגן דעם מיט דעם ערנסט פון זיין גרויס ווערק, וועגן דער געשיכטע פון אַ גרויס פאָלק.

אין דער זעלבער אַלעי געפינען מיר נאָך אַזאַ באַשיידן קבר, וווּ מען האָט אַלס מצבה אַוועקגעשטעלט אַ גרויען צלם.

דאָס איז דאָס קבר פון׳ם גלח גרעגואַר.

וואָס פאַראַ פּערזענלעכקייט!

דער גלח גרעגואר האָט געלעבט בעת דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און ענטוויקלט אַ וווּנדערלעכע טעטיקייט, אויב מיר שעצן דעם אנדענק פון דער רעוואָלוציע איז עס אין דער ערשטער ריי, צוליב אירע אויפריכטיקע קעמפער פאַר מענטשן־רעכט, ברי־דערלעכקייט און פרייהייט.

אין די רייען פון די שענסטע פּערזענלעכקייטן פון יענער צייט איז טאַקע געשטאַנען דער גלח גרעגואר, וואָס האָט זיך אנגעשלאָסן אין דער רעוואָלוציע פון אירע ערשטע טעג אן, און כאָטש מיר הערן שטענדיק, איבעראַל און ביי יעדער געלעגנהייט די נעמען פון אַ מאַראַט, מיראַבאָ, דאַנטאָן א. א. זיינען אָבער די דערהויבנסטע פּערזענלעכקייטן פון דער רעוואָלוציע נישט פאַרבונדן מיט די נאָר וואָס אויסגערעכנטע, נאָר מיטן נאָמען פון דעם באַשיידענעם מענטשלעכסטן טוער פון יענער צייט, ווי ס'איז געווען גרעגואר.

איינער פון די געבילדעטסטע און קולטורעלסטע מענער פון 1789, אַליין אויך איינער פון די גרינדער פון ברעטאַנישן קלוב (די יאַקאָ־בינער), האָט ער נישט אנטייל גענומען אין דעם געיעג נאָך מאַכט, נאָך הערשאַפט, אין קענגזייטיקע אינטריגעס, און פאַרניכטונג. ער איז אינגאַנצן געווען אָפּגעגעבן דאָס רעאַליזירן די אידעאַלן פון דער רעוואָלוציע, אָפּצושאַפן די טיראַניע און העלפן טריאומפירן די אידעען פון גלייכהייט און גערעכטיקייט, פון קעגנזייטיקער אידעאי־שער טאָלעראַנץ, די גלייכקייט פון בירגער, דאָס אָפּשאַפן שקלאַפע־ריי (וואָס האָט נאָך אנגעהאַלטן אין די פראַנצויזישע קאָלאָניעס) און געווען אויך איינער פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע קעמפער פאַר דער גלייכבאַרעכטיקונג פון יידן וואָס האָבן טאַקע אַ דאַנק דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע צום ערשטן מאָל באַקומען גלייכע בירגער רעכט.

אויסערגעווענלעך גרויס איז געווען די צאָל מענטשן וואָס האָבן געזוכט אויסצונוצן די רעוואָלוציע פאַר זייער אייגענע עגאָאיסטישע אינטערעסן און אַמביציעס, שמייכלענדיק און חנפנדיק זיך צו יעדן מאַכט־האָבער, זער גרויס איז געווען די צאָל פון פּרינציפּלאָזע מענטשן וואָס האָבן געטוישט זייערע מיינונגען לויט דעם פּאָליטישן באַראָמעטער פון טאָג.

אין יאָר 1815, נאָכן ענטגילטיקן אראָפּוואַרפן נאַפּאָלעאָנען און

די ווידער־אויפשטעלונג פון די בורבאָנען-הערשאַפט, שרייבט גרעגואַר צו זיינס אַ פריינט:

„נידעריקע און געמיינע לייט וועלכע האָבן זיך געשלייכט ביי די פיס פון ראָבעספיערן, מאַראַטן און באָנאַפּאַרטן, האָבן זיך איבערגעביטן און אנגעטאָן נייע ליבעריעס. צופּאַסנדיק זיך צו יעדער פּאַרטיי, קען מען ביי אַלע געלעגנהייטן אַרויסשווימען אויף דער אויבערפלאַך; נאָר אַ מענטש וואָס שעצט זיך, זיפצט אָפּ ביים זען אַזאַ בילד און פאַרטיפט זיך אין זיך אַליין".

דער גלח גרעגואַר האָט אָפּגעלעבט אַנ'ערלעך לעבן וואָס איז שטענדיק געווען געווידמעט דאָס אָפּשאַפן אומגערעכטיקייטן, און געהאָלפן בויען אַ לעבן פון גלייכקייט און יושר. זיין נאָמען ווי איינער פון די שענסטע פּערזענלעכקייטן אין דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, בלייבט אויף אייביק אין זכרון פון דער מענטשהייט.

נישט ווייט פון דאַן, אין דער זעקסטער אָפּטיילונג, געפינען מיר נאָך אַ באַשיידן קבר, וואָס צייכנט זיך אויסערלעך מיט גאָרנישט אויס. ציט נישט צו קיינעמס אויפמערקזאַמקייט, און טראָץ דעם וואָס מיר לייענען אויף דער מצבה דעם נאָמען פון עפּעס אַ גענעראַל אָפּיק מיט זיין פרוי, איז עס אבער אויך דאָס קבר פון שאַרל באָדלער.

אַ קבר וואָס דערמאַנט וועגן זיין דיכטערישער גרויסקייט און מענטשלעכער הילפלאָזיקייט. נישט געקוקט אויף די אַכציק יאָר וואָס זיינען שוין פאַרביי נאָך זיין טויט, גלאַנצט זיין טאַלאַנט מיט נאָך מער העלקייט. דאָס טראַגישע לעבן פון דעם אומרואיקן גייסט הערט נישט אויף צו באַשעפטיקן די ליבהאַבער פון זיין גרויסער טיף מענטשלעכער דיכטונג. באָדלער מאַכט דורך אַ גרויסע נויט, און ווערט געפּייניקט פון אַ שווערע קראַנקייט וואָס נעמט ביי אים לסוף אָפּ דעם פאַרשטאַנד.

מיר פאַרלאָזן דאָס קבר פון דיכטער, און גייענדיק מיט לאַנגזאַמע טריט, לייענען מיר די נעמען אויף די מצבות וועלכע מיר גייען פאַרביי, און טראַכטן וועגן די מענטשן וועמענס אַש עס ליגט אונטער זיי באַהאַלטן; מענטשן וואָס האָבן אַמאָל געלעבט, געווען טעטיק, געחלומט, זיך געפרייד, געליטן, געקעמפט, יעדעס קבר האָט זיין געשיכטע, די געשיכטע פון אַ מענטשלעך לעבן...

מיר פאַרקירעווען אין דער אַלעי פון „די פיר סערזשאַנטן" און שטעלן זיך אָפּ ביים קבר פון דענים דעסיב. אַ ביוסט פון אַ נאָך יונגן מענטשן באַפּוצט דאָס באַשיידענע קבר, וואָס דערציילט וועגן

א גרויסער טראַגעדיע וואָס פראַנקרייך האָט דורכגעמאַכט, און וואָס האָט דעם לאַנד געקאָסט טויזנטער און טויזנטער לעבנס.

אונדזערע געדאַנקען טראָגן זיך אַריבער צום יאָר 1848 ווען פראַנקרייך איז צום צווייטן מאָל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רע־פּובליק, און אויפן פּאָליטישן האָריזאָנט שווימט אַרום די פיגור פון לואי נאַפּאָלעאָן באָנאַפּאַרט, אַ גאַנץ פלאַכער מענטש מיט הערשערישע אַמביציעס. דער וועמען וויקטאָר הוגאָ האָט געקרוינט מיטן נאָמען, נאַפּאָלעאָן „דער קליינער", אַ פּוסטער פּראַזאָלאָג, האָט דער פּרינץ עקספּלואַטירט די מיסטיק וואָס האָט זיך גע־שאַפן אַרום דעם נאָמען פון זיין באַרימטן פעטער, אַ מיסטיק וואָס האָט זיך געשטאַרקט אַ דאַנק דאָס באַזינגען ווערן פון פיל גרויסע דיכטער: ווי העגריך היינע מיט זיינע באַרימטע „צוויי גרענאַ־דירן" און וויקטאָר הוגאָ, וועלכער האָט צוגעהאָלפן די נאַפּאָלעאָן־לעגענדע שרייבנדיק אין 1840, ביים ברענגען נאַפּאָלעאָנס אַש קיין פראַנקרייך אַזעלכע פערזן:

Sire, vous reviendrez dans votre capitale
Sans tocsin, sans combat, sans lutte et sans fureur.
Traîné par huit chevaux sans l'arche triomphale
En habit d'Empereur !
Par cette même porte ou Dieu vous accompagne,
Sire, vous reviendrez sur un sublime char.
Glorieux, couronné. Saint comme Charlemagne
Et grand comme César. *)

פערזן וואָס האָבן עקזאַלטירט און געכישופט, און בעת מען טרעט צו קלויבן דעם פּרעזידענט, גייט דער פּרינץ לואי נאַפּאָלעאָן באָ־

---

*) מלך, איר וועט זיך אומקערן אין אייער הויפּטשטאָט,
אָן טומל, אָן שלאַכט, אָן קאַמף און אָן פאַרביטערונג,
געפירט דורך אַכט פערד, אונטער דער טריאומף־טויער,
אין בגדים פון אַ קייזער!
דורך דעם זעלבן טויער, באַגלייט פון גאָט,
וועט איך ברענגען דער וואונדערלעכער צוג,
באַרימט, געזאַלבט, הייליק ווי שאַרלעמאַן,
און גרויס, ווי צעזאַר!

(פרייע איבערזעצונג, יח. ק.)

נאפארט ארויס אלס זיגער. ער שלאגט זיינע דריי קאנקורענטן, דעם דיקטאטער לאמארטין, דעם פאליטיקער לעדרו ראלאן, דעם גענעראל קאוועניאק, און ווערט מיט א ריזיקער מערהייט שטימען אויסגע־קליבן אלס פרעזידענט פון דער רעפובליק.

די קאנסטיטוציע פון 1848 דערלויבט אבער ניט דעם פרעזי־דענט אויסגעוועלט צו ווערן א צווייט מאל, און לואי נאפאלעאן קען נישט שלום מאכן מיטן געדאנק פון דארפן נאכן ענדיקן זיך פון טערמין, פארלאזן זיין פרעזידענט־שטול. א גאנצע ריי קאנ־פליקטן ווייזן אים אן, אז זיין פאזיציע צווישן די פאליטיקער איז אן אפגעשוואכטע, און דערצו איז זיין אמביציע נישט באפרידיקט מיטן פרעזידענטן־אמט; ער זוכט צו ווערן קייזער פון פראנקרייך, און ער גרייט אין דער שטיל א פארשווערונג קעגן דער רעפובליק, וואס ער פירט דורך דעם 2 דעצעמבער 1851, מיט דער הילף פון א פאר אוואנטוריסטן וואס זוכן אויסצונוצן די פארשווערונג לטובת זייערע עגאאיסטישע אינטערעסן און אמביציעס.

26 טויזנט מאן ווערן ארעסטירט, צענדליק טויזנטער ווערן גע־שטעלט פאר קריגס־געריכטן, אריבער 15 טויזנט ווערן פאראור־טיילט פארשיקט צו ווערן אין גוויאנע און אלזשיר. לואי באנאפארט „פירט דורך" נייע וואלן וואס געבן אים „געזעצלעך" די מאכט אויף נאך צען יאר. א קורצע פאר חדשים הערשט ער אלס דיקטא־טאר, און געטריבן דורך זיינע אמביציעס, שאפט ער ענטגילטיק אפ די רעפובליקאנישע פארם און פראקלאמירט זיך אלס קייזער אונ־טערן נאמען נאפאלעאן דער דריטער.*)

די פארשווערונג האט נישט געקענט אזוי פשוט אדורכגיין; נישט געקוקט דערויף וואס ער האט באצייטנס ארעסטירט די באדייטנ־דיקסטע רעפובליקאנישע טוער, אום זיך צו פארזיכערן דעם דער־פאלג, ברעכן אוים אויף די פאריזער גאסן קליינע אויפשטאנדן

---

*) אלס נאפאלעאן דער צווייטער, ווערט באטראכט דער זון פון נאפאלעאן דעם ערשטן און מאריע־לואיזע פון עסטרייך. דער זון איז בארימט אלס דאס „אדלערל". זינט 1814 האט ער געטראגן דעם טיטל, פירשט פון רייכשטאט. ער איז געשטארבן אין יאר 1832 אין שענברון, און איז אין יאר 1941 געברענגט געווארן דורך די נאצים קיין פאריז, און איבערגעלייגט געווארן ביים קבר פון זיין פאטער.

אנגעפירט דורך וויקטאָר הוגאָ, באָדאַן, זשול פּאַוור א. א. איבער די גאַסן באַוויזן זיך באַריקאַדן.

גרייטנדיק די פאַרשווערונג האָט נאַפּאָלעאָן דער דריטער געזאָגט זיינע צוהעלפער:

— כ׳וויל נישט קיין בלוט־פאַרגיסונג! די הויפּט־זאַך ס׳זאָלן נישט זיין קיין דערהרגעטע...

זיינע צוהעלפער שאָקלען מיט די קעפּ, זיי וועלן זען... זיי וועלן זיך באַמיען...

די קליינע אויפשטאַנדס־פּרובן וואָס די פּאַריזער רעפּובליקאַנער האָבן אָנגעהויבן, ווערן בלוטיק אונטערדריקט, און דעמאָלט, ווען דאָס מיליטער שטורעמט די באַריקאַדע וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויף דער רי פּטי קאַרא, און נעמט געפאַנגען דעם רעפּובליקאַנישן קעמפער דעניס דעסיב, וואָס האַלט פאַרן מיליטער אַ טיף־מענטשלעכע רעדע וועגן שלום, איז אַנשטאָט אים צו „משפט׳ן", ווערט ער גלייך אויף דעם אָרט מערדעריש דערשאָסן.

שפּעטער האָט דאָס באַשריבן וויקטאָר הוגאָ אין זיין בוך „די געשיכטע פון אַ פאַרברעכן".

די רעפּובליקאַנער זאַמלען געלט און שטעלן אים דעם מאָנומענט וואָס דערציילט וועגן דער טראַגעדיע וואָס דאָס לאַנד האָט איבערגעלעבט און וואָס האָט זיך געענדיקט ערשט אין יאָר 1871 מיט דער דייטש־פראַנצויזישער קריג, און מיט די גרויזאַמע טעג פון אונטערדריקן די פּאַריזער קאָמונאַרן.

אָפּגעריקט אייניקע טריט פון דעם אָרט, שטעלן מיר זיך גלייך אָפּ ביים קבר פון די באַרימטע „פיר סערזשאַנטן פון לאַראָשעל", אַ באַשיידענע סימבאָליש איבערגעבראָכענע קאָלאָנע וואָס דערציילט וועגן פּריציייטיקן טויט פון פיר יונגע קעמפער, אומגעקומענע פאַר זייער אידעאַל.

און ווידער געפינען מיר זיך פאַר אַ קבר וואָס דערציילט וועגן די ליידן און קאַמפן וואָס דאָס פראַנצויזישע ־פאָלק האָט דורכגעטראָגן אין פאַרגאַנגענעם י. ה. אין קאַמף פאַר דער רעפּובליק.

לודוויק דער אַכטצנטער וואָס איז אַרויפגעזעצט געוואָרן אויפן פראַנצויזישן טראָן מיט דער הילף פון די רוסיש־ענגלישע און עסטרייך־דייטשע באַגנעטן, האָט טעראָריזירט דאָס פאָלק, און נקמה גענומען פאַר דער דורכגעפירטער רעוואָלוציע, און באַהאַלטענע רעפּובליקאַנישע סימפּאַטיעס. דער ווייסער טעראָר וואָס האָט גע־

הערשט אין לאנד האט געשטארקט די פיינטשאפט צו די בורבאנען, און איינע פון די דעמאלט מעכטיקסטע אומלעגאלע רעפובליקאנישע ארגאניזאציעס, די „קארבאנארן“ ווי זיי האבן זיך גערופן, האט געגרייט אן אויפשטאנד און שוין אפילו געהאט באשטימט דעם טאג פון זיין אויסברוך. די דאטע ווערט דערנאך איבערגעביטן, נאר פיר סערזשאנטן־קארבאנארן, יונגע קעמפער, האבן הורך א צופאל נישט געוווסט וועגן דער געענדערטער דאטע, און נישט ווייט פון לאראשעל אנגעהויבן דעם אויפשטאנד מיט נאך 150 זעלנער; פארשטענדלעך אז זייענדיק איזאלירט, און שטיצע פון אנדערע ערטער, ווערן זיי גיך ארעסטירט, געברענגט קיין פאריז, און פארמשפט צום טויט, דערשיסט מען זיי אין יאר 1823.

דער עלטסטער פון זיי איז אלט געווען 27 יאר.

זייערע קערפערס ווערן אוועקגעלייגט אויף דעם בית-עולם פון מאנפארנאס אן א מצבה, און אן אן אויפשריפט, כדי די פאריזער זאלן נישט אויסנוצן דאס קבר פאר רעפובליקאנישע מאניפעסטאציעס, ערשט אין זיבן יאר ארום, ווען די רעוואלוציע אין יאר 1830 מאכט ענדלעך א סוף צו דער הערשאפט פון די בורבאנען, ווערט אוועקגעשטעלט דער דענקמאל, און יאר איין, יאר אויס ברענגט דאס פאריזער פאלק בלומען אויף דעם קבר פון די פיר יונגע מארטירער.

מיר פארלאזן דאס ארט, גייען פארביי דאס קבר פון אוויאטאר פעגו, דעם דערפינדער פון די „טויטע־שלייפן“ מיט וואס די עראפלאנען בארוישן היינט דעם צושויער. פעגו האט געהערט צו די בעסטע פראנצויזישע פליער, און יונג אומגעקומען אין יאר 1915, אין א לופט - קאמף ביי בעלפאר. מיר גייען אפ א קליין שטיקל וועג און שטעלן זיך אפ ביים קבר פון בארימטן מאלער, באראן זשעראר.

זייענדיק אליין א שילער פון גרויסן דאוויד,־ האט ער דורכגעמאכט א קאריערע, פון א לינקן יאקאבינער ביז צו א עקסטרעמען מאנארכיסט; בעת דער פראנצויזישער רעוואלוציע איז זשעראר, אלט זייענדיק דרייאונצוואנציק יאר, א קורצע צייט א ריכטער אין רעוואלוציאנערן טריבונאל, און טראגט ארויס טויט־אורטיילן, יעדן וועמען מען איז חושד אין סימפאטיע צו די בורבאנען... דערנאך ווערט דער יונגער ריכטער א טרייער דינער פון נאפאלעאנען, וועלכער שענקט אים טאקע דעם טיטול באראן, דאס שטערט פונ־

דעסטוועגן נישט דעם מאָלער צו ווערן שפּעטער דער באַליבטסטער פּאָרטרעטיסט פון אַ בורבאָן, פון לודוויק דעם אַכטצנטן, וועלכער האָט זשעראָרן „פּאַר איינעם פון די קלוגסטע מענטשן״ פון זיין צייט.

זשעראָר איז נישט געווען דער איינציקער וואָס האָט אין יענער צייט זיך צוגעפּאַסט צו אַלע רעזשימען און געזוכט ס׳זאָל אים זיין באַקוועם; דער פריער ציטירטער בריוו פון גלח גרעגואַר רעדט געגנוג וועגן די לייט...

האַרט ביים קבר פון זשעראָר, געפינען מיר אויך דאָס קבר פון גרויסן סקולפּטאָר ריד, באַפּוצט מיט דעם ביוסט פון קינסטלער, אַ זקן. דאָס געזיכט פון ריד׳ן קוקט אַוועק רעכטס, ווי ער וואָלט בכיון נישט געוואָלט זען זשעראָר׳ס קבר, ווייל אַ חוץ קינסטלער, איז ריד געווען אַן אויפריכטיקער רעפּובליקאַנער, ער האָט נישט געקענט בלייבן גלייכגילטיק צום גורל פון לאַנד, און בעת לודוויק דער אַכטצנטער נעמט אַריין פראַנקרייך אין זיינע לאַפּעס, פאַרלאָזט ער דאָס לאַנד און פאַרט אָפּ קיין בעלגיע וווּ ער ריכט אָפּ גלות צוזאַמען מיטן גרויסן דאַוויד, און קומט צוריק ערשט אין יאָר 1827. דאָס גרעסטע ווערק וואָס ריד האָט באַשאַפן איז טאַקע געווען די פּרעכטיקע גרופּע „די מאַרסעליעזע״, וואָס באַפּוצט דאָס טריאומף־טויער פון שטערן־פּלאַץ, אַ ווערק וואָס עטעמט מיט אַ געוואַלדיקן כּוח, און וואָס האָט דעם קינסטלער אומשטערבלעך געמאַכט.

צוויי קברים פון קינסטלער, נאָר ווי פאַרשידן זייער לעבנס־וועג!

מיר פאַרלאָזן דאָס קבר און שטעלן זיך גלייך אָפּ ביים קבר פון שאָוואָ לאַגאַרד.

אויף דער אַלטער, פּשוטער און דורך דער צייט שטאַרק אָפּגענוצטער מצבה, לייענען מיר אַן אויפשריפט וואָס דערציילט די פאַרבייגייער אַז שאָוואָ לאַגאַרד, אַן אַדוואָקאַט, וואָס האָט געלעבט בעת דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע „איז געווען דער פאַרטיידיקער פון דער קעניגין מאַריע אַנטואַנעטע, פאַרן רעוואָלוציאָנערן טריבונאַל״*).

ניין, נישט אַזוי איז עס געווען!

ער האָט טאַקע פאַרטיידיקט די קעניגין, נאָר נישט איר אַליין,

---

*) לייען דאָס קאַפּ. „דער יוסטיץ פּאַלאַץ״, ערשטער באַנד.

מענטשן האט ער פארטיידיקט און געזוכט אפצוראטעווען פון די טויט־אורטיילן וואס דער רעוו. טריבונאל פרעגט אמאל מיט רעכט און אמאל אומגערעכט ארויסטראגן.

שאוואָ לאגארד האָט פאַרטיידיקט די אינטריגאנטישע מאריע אנטואנעטע, ער האט פארטיידיקט די מערדערן פון מאראטן, שארלאטע קארדע, ער האט אבער אויך פארטיידיקט די מאדאם ראָלאַן, דאַנטאָנען, ביי וועמען מען האט אפגענומען די רעכט זיך אליין צו פארטיידיקן, מורא האבנדיק אז זיין מעכטיקע רעדנער־קראפט זאל אמאל נישט ארויסרופן אן אויפשטאנד פון די פאריזער מאסן וואָס האָבן אים ליב געהאַט, און האָבן געזען אין דאַנטאָנס פראצעס א פארברעכן קעגן דער רעוואלוציע. שאוואָ לאַגארד האט פאַרטיידיקט שאָמעטן, דעם געוועזענעם פארזיצענדן פון רעוו. טריבונאל, עבערט׳ן און נאך פיל פיל אנדערע. דאס קבר פון דעם מענטשן רעדט צו אונדז מיט פייערדיקן פראטעסט קעגן דער אניסטיטוציע וואס האט געהייסן „רעוואלוציאנערער טריבונאל“ וועמענס ענטשטייאונג און עקזיסטענץ איז געווען אן אומגליק פאר דער רעוואלוציע גופא.

בעת מען האט פארגעשלאגן דעם קאנווענט; דאס באשאפן דעם טריבונאל, האט דער פארשלאג געהאלטן ביים נישט אנגענומען ווערן, דאן האט זיך ארייגעמישט דאנטאן, און מיט זיין מעכטיקער שטים, באוויגן דעם קאנווענט אנצונעמען דעם פארשלאג, אין א יאר ארום האט דער זעלבער דאנטאן, אליין א פארמשפטער דורך דעם טריבונאל צום טויט, געזאגט אין דער טורמע:

— „כ׳בעט מחילה ביי גאט און ביי לייט, פאר מיין שולד“ אין דער אנטשטייאונג פון דער שרעקלעכער אינסטיטוציע — דריי טעג דערנאך האט מען אים אפגעהאקט דעם קאפ.

דער זיג פון דער רעוואלוציע, וואס די ווייט איבערוועגנדיקע מערהייט פון פאלק האט געוואלט, האט אויפגעהויבן די מאסן צו גראנדיעזער שעפערישער טעטיקייט, צו א קאמף מיט דער גאנצער אלטער וועלט, צו א באוואפנטן קאמף מיט גאנץ אייראפע און קעגן די שונאים אין לאנד גופא. נאר ווי שווער ווערט אָפט מאל אויסצוגעפינען דעם ריכטיקן שונא!

דאס גאנצע פאלק האט געוואלט די אפשאפונג פון די פעאָדאַלע געזעצן, דאס איינפירן גלייכהייט פאר אלע בירגער, און דאס איז

געשען. נישט אלע זיינען אבער געווען איינּיק אין זייער אויפפאסן די געשעענישן און פלענער פאר דעם לאנד. א פאלק באשטייט פון קלאסן און יחידים, שמאלער ענג־עגאָאיסטישער אינטערעס האט זיך צוזאמענגעשטויסן מיט נויט און הונגער פון ארעמע פאלקס־מאסן, עגאָאיסטישע אמביציע צו די אנגעקומענע מאכט־מעגלעכקייטן האט זיך געקרייצט מיט אויפריכטיקן אידעאליזם אויסצובעסערן די וועלט, פאנאטיקער פון אלע ריכטונגען האבן זיך געריסן צו מאכט אום דורכצופירן זייער „אמת“, און בעת די רעוואלוציאנערע ארמעיען האבן ארויסגעוויזן אזוי פיל העלדישקייט אויף די מלחמה ־ פראנטן, האבן פחדנים באלאבאטעוועט אין דער נאציאנאל ־ פארזאמלונג און דערנאך אין קאנווענט, צוזאמען מיט פרעכטיקע פרובן איבערצובויען דאס לעבן איז אויך געקומען אומבאהאלפנקייט און פאנאטיזם, ס'האט זיך צעפלאקערט אן אינערלעכער קאמף. רעוואלוציאנערן פון נעכטן זיינען דערקלערט געווארן פאר שונאים פון היינט, און רעוואלוציאנערן פון היינט, אלס שונאים אויף מארגן, די מלחמה, די קאנטער־רעוואלוציע, די אויסערלעבן און אינערלעכע געפארן, דאס אלץ צוזאמען האט באהערשט די מוחות פון אלעמען און ס'איז מעגלעך געווארן די ענטשטייאונג פון רעוו. טריבונאל וואס איז פארוואנדלט געווארן אין א אינסטיטוציע וואס האט נישט פארטיידיקט די רעוואלציע נאר פארוואנדלט בראנקרייך אין א „שעכט־הויז“ (ווי ס'האט זיך אויסגעדרוקט דער פראפעסאר אלאר), און לסוף פארמיאוסט די רעוואלוציע ביי די מאסן און געהאלפן די קאנטער־רעוואלוציע טריאומפירן.

נאר פון אנהויב, אין די ערשטע צייט פון זיין עקזיסטענץ, האט מען אין רעוו. טריבונאל נאך אפגעהיט דאס געבן די באשולדיקטע, מענטשלעכע מעגלעכקייטן זיך צו פארטיידיקן, אבער גיך האט מען דאס אלץ אנגעהויבן צו „פאראיינפאכן“, אויף דעם פאן פון דעם „שעכטהויז“ איז ארויסגעשווומען דער פאנאטיקער ראבעספיער וועלכער האט אליין נישט געוווסט גענוי וואס ער וויל און זוכט.

אליין א געוועזענער קעגנער פון טויט־שטראף, דערפירט ער שפעטער דאס לאנד צו די זינלאָזסטע עקזעקוציעס אָפּשיקנדיק אויף דער גילאָטינע אפילו פאר אזעלכע פארברעכנס ווי „נישט גלויבן“ אין דעם ניי־איינגעשטעלטן קולט פון „העכסטן וועזן“, לסוף איז געקומען דאס געזעץ פון 22 פרעריאל דער א. ג. „ראבעספיער

געזעץ" וואס האט ביי די באשולדיקטע אפגע־נומען די רעכט אויף צו האבן פארטיידי־קער און פארוואנדלט דעם טריבונאל אין א פאבריק פון מאסן־מארד.

בלויז אין פאריז האט מען די לעצטע 49 טעג פון ראבעספיערס הערשאפט אומגעברענגט 1376 מענטשן אויף דער גילאטינע.

אין ליאן האט מען אומגעברענגט ביז צוויי הונדערט מענטשן טעגלעך!

מענטשן זיינען משוגע געווארן פאר שרעק, מען האט מורא גע־האט ארויסצורעדן א ווארט, מען האט זיך געשראקן פאר א זיפץ, אום ער זאל חלילה נישט אויסגעטייטשט ווערן שלעכט...

איינער פון די קאנווענט-מיגלידער, וואס האט בעת א זיצונג דערפילט אויף זיך ראבעספיערס בליק, האט דערשראקן אויסגערופן צו זיין שכן:

« Il va supposer que je pense quelque chose » *)

איטלעכער האט זיך געניידט פאר ראבעספיערן, אנגעטאן אויפן הארץ א מעדאליאן מיט זיין פארטרעט, אים געלויבט ביזן הימל.

די שרעק האט פאראליזירט.

ווער איז דעמאלט אין יענע טעג, נישט געווען קיין פארברעכער?

דאס „געזעץ וועגן פארדעכטיקע" וואס איז דאן ארויס, אויף וועמענס סמך מען האט ארעסטירט און אומגעברענגט, איז אט ווי אזוי געווארן אינטערפרעטירט דורך דער פאריזער קאמונע:

„אלס „פארדעכטיקטע" וועמען מען דארף אפשיקן צום רעוו. טריבונאל דארפן באטראכט ווערן:

„די וואס האבן מיט געמאכטן טרויער, פארשפרייט שלעכטע ידיעות".

„די וואס האבן גלייכגילטיק אויפגענומען די רעפובליקאנישע קאנ־סטיטוציע".

„די וואס טוענדיק גארנישט קעגן דער פרייהייט, האבן אויך גאר־נישט געטאן פאר".

„די וואס האבן געביטן זייער אויפירונג און רעדעס, אפהענגיק לויט די באדינגונגען".

*) ער קען מיך נאך חושד זיין אין עפעס צו טראכטן".

ווען מען האָט מען דעמאָלט, אויפֿן סמך פֿון אַזאַ אויסטייטשונג, נישט געקענט אָפּשיקן צו דער גילאָטינע?

אַפֿילו... ראָבעספּיערן אַליין, וואָס איז איין חודש פֿאַרן איינפֿירן די רעפּובליק, נאָך אַליין נישט געווען דעצידירט דערצו!

אויפֿן פּאַן פֿון די דאָזיקע געשעעניש לויכט העל די פּערזענלעכקייט פֿון שאַוואָ לאַגאַרד וואָס האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן פֿאַרטיידיקט איטלעכן מענטשן, אַלץ איינס ראָיאַליסט אָדער זשיראָנדיסט, יאַקאָבינער אָדער עבערטיסט. ער פֿלעגט אַרויסטרעטן אומדערשראָקן און געזוכט אַרויסצוריסן די קרבנות ביי דער גילאָטינע. לסוף איז ער אויך אַרעסטירט געוואָרן, נאָר דאָס פֿאַלן פֿון ראָבעספּיערן האָט אָפּגעראַטעוועט זיין לעבן. זאָל אויך דאָ דערמאָנט ווערן אַז שאַוואָ לאַגאַרד איז געווען דער איינציקער פּאַריזער אַדוואָקאַט וואָס האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן נאַפּאָלעאָנס דערקלערן זיך אַלס קייזער, און געשטימט פֿאַר אַ רעפּובליק. בעת דעם ווייסן טעראָר פֿון די צוריקגעקומענע בורבאָנען, ווען די רעוואָלוציע איז שוין לאַנג געלעגן אַ צעטרעטענע, האָט ער, כאָטש שוין אַ טיף פֿאַרעלטערטער ווייטער געקעמפֿט אין די געריכטן און פֿאַרטיידיקט די קרבנות פֿון די בורבאָנישע הענקערס.

און וואָס פֿאַרא צייט דאָס קבר דערמאָנט!

גאַנץ פֿאַרוואָרפֿן, און כמעט ווי פֿאַרגעסן, ליגט דער באַרימטער פֿראַנצויזישער שרייבער גי דע מאָפּאַסאַן; דער דאָזיקער פּרעכטיקער שילדערער פֿון דער פּאַריזער פֿרוי איז מער באַקאַנט און באַליבט געווען אין דער פֿרעמד, און ווייניקער אין זיין אייגן היים-לאַנד. יונג נאָך פֿאַרלירט ער דעם זכרון און שטאַרבט אין אַ משוגעים-הויז. זיין קבר איז פֿאַרלאָזט, זעלטן אַז עס קומט דאָ ווער. דער ברייטער עולם ווייס אַפֿילו נישט אַז זיין אַש געפֿינט זיך אויפֿן בית עולם.

נישט ווייט פֿון מאָפּאַסאַנען, ליגט דער גרויסער רוסישער קעמפֿער לאַווראָוו, איינער פֿון די באַדייטנדיקסטע רוסישע ראַדיקאַלע פֿערזענלעכקייטן פֿון פֿאַרגאַנגענעם י. ה. ער איז געצוווּנגען צו עמיגרירן, לעבט און שטאַרבט אין פּאַריז.

מיד פֿון אונדזער שפּאַציר, לאָזן מיר זיך צום אַרויסגאַנג, נאָר ווערן כסדר אָפּגעהאַלטן דורך פֿרישע קברים וואָס רעדן צו אונדז מיט אַזוי פֿיל כוח; נישט ווייט פֿון לאַווראָוון געפֿינען מיר אַ גרויס קבר פֿון געפֿאַלענע קאָמונאַרן. אָט גייען מיר פֿאַרביי די קברים פֿון די מוזיקער צעזאַר פֿראַנק, שאַבריע און סען סאַנס, פֿאַר די קברים

פון די סקולפּטאָרן אודאָן און דאַלו, פאַר דעם קבר פון באַרימטן ראַדיקאַלן היסטאָריקער עדגאַר קינע, דעם באַרימטן קריטיקער סען בעוו, לסוף אויך פאַרן קבר פון נישט לאַנג צוריק געשטאָרבענעם ראָמאַניסט פּאָל בורזשע.

יאָ, דאָס בית עולם פון מאָנפּאַרנאַס איז נישט גרויס, אָבער פיל קברים וואָס דאָס בית עולם פאַרמאָגט, דערציילן וועגן מערקווירדיקע לעבנס, גרויסע פערזענלעכקייטן, און געשעענישן וואָס וועלן אויף תמיד ציען צו זיך אונדזער אויפמערקזאַמקייט.

קאַפּיטל 4.

# אַרום דעם טעמפּל־סקווער

אין סאַמע האַרץ פון פּאַריז, הינטער דעם רעפּובליק־פּלאַץ, געפינט זיך דער קליינער טעמפּל־סקווער, וואָס איז צווישן דער גרויסער צאָל פּאַריזער גערטנדלעך אפשר דער שענסטער, צוליב זיינע פּרעכטיקע בראָנז־סקולפּטורן, *) צוליב זיין שיינעם מאָנומענט וואָס מען האָט דאָ אַוועקגעשטעלט דעם דיכטער בעראַנזשע, *) אויף וועמענס אַקסלען ס'רוען תמיד די גאַרטן־פייגל, צוליב דעם שיינעם וואַסערל וואָס דער גאָרטן פאַרמאָגט, און זיינע סקאַלעס אַהערגעבראַנגטע פון פאָנטענבלאָ.

דער סקווער ליגט אין אַ קאָכנדיקער פּאַריזער געגנד; אומאויפהערלעך לויפן דאָ אויטאָמאָבילן וואָס שניידן זיך אין פאַרשידענע ריכטונגען פון דער שטאָט, און פילן אָן די גאַסן פון קוואַרטאַל מיט אַ הילכיקן טומל וואָס שטילט זיך ערשט אין די אָוונט־שעהען.

דעמאָלט ווערט דאָס גערטנדל איבערפילט פון די אַרומיקע איינווינער וואָס באַזעצן אַלע בענק און שטולן וואָס דער סקווער פאַרמאָגט, אום איינצוזאַפּן אַ ביסל פרישערע לופט, און אין באַשטימטע זומערדיקע אָוונטן הערן זיי אויך אַ שטאָטישן סימפאָנישן אָרקעסטער וואָס גיט דאָ זיינע קאָנצערטן.

נאָר ווייניק, זער ווייניק פון די שטענדיקע באַזוכער פון דעם גערטנדל, ווייסן די פאַרגאַנגנהייט פון דעם אָרט ווו זיי רוען זיך אָפּ פון זייער טאָג־מידקייט, ווייניק ווייסן וואָס פאַראַ פאַרגאַנגנהייט די ערד דאָ פאַרמאָגט, און וועלכע גרייכט צוריק אין ווייטע יאָרהונדערטער פון דער פּאַריזער געשיכטע, פון וואָס ס'איז אונדז היינט צו טאָג פאַרבליבן בלויז דער נאָמען פון דעם סקווער.

— — — — — — — — — — —

*) איצט אַראָפּגענומען דורך די דייטשן.

אין אנהויב פון 14 י. ה. האָט דער פּלאַץ פון גאַרטן געהערט צו די „אָרעמע קריסטוס־קעמפער", די טעמפּל־ריטער, ווי ס'האָט זיך דעמאָלט גערופן דער האַלב־רעליגיעזער, האַלב־מיליטערישער אָרדן, וואָס איז אַהערגעקומען פון פּאַלעסטינע, נאָך אין 12 י. ה. בעת דער הערשאַפט פון לודוויק דעם דיקן, און דאָ זיך באַזעצט.

באַקומענדיק כסדר אַלץ מער פּריווילעגיעס פון די פּויפּסטן און קעניגן, איז זייער רייכטום און איינפלוס געוואַקסן אין לאַנד פון טאָג צו טאָג. אַרום דעם מאָנאַסטיר וואָס די טעמפּל־ריטער האָבן דאָ אויסגעבויט, האָבן זיי אויך פאַרמאָגט זער פיל בנינים און פאַרנומען דאָ אַ שטח פון 130 העקטאָר לאַנד וואָס איז געווען אַרומגעצוימט מיט דיקע מויערן, מיט אייניקע קליינע טורמלעך, און איין גרויסער דיקער טורם וואָס האָט געהאַלטן אומגעפער 23 מעטער הויך, און אַזוי אַרום געבילדעט דאָ אין מיטן פון דער שטאָט, אַנ'אָפּגעזונדערטע מעכטיקע פעסטונג.

צווישן די פּריווילעגיעס וואָס דער טעמפּל־אָרדן האָט פאַרמאָגט, איז אויך געווען איינע, וועגן אומבאַרירלעכקייט פאַר יעדן פאַרפאָלגטן וואָס קומט אַריבער זייער שוועל. דאָ האָט זיך געענדיקט די מאַכט פון דער מלוכה, די פּריווילעגיע פון אומבאַרירלעכקייט האָט אַריינגעבערענגט די טעמפּל־ריטער גרויסע איינקונפטן, ווייל פאַרפאָלגטע וואָס פלעגן זיך דאָ אַהער ראַטעווען, האָבן פיין באַצאָלט דערפאַר... די גאָטפאַרכטיקע ריטער האָבן נישט שלעכט פאַרדינט ביי די פאַרפאָלגטע, פאַר פאַרדינגען זיי וווינונגען, פאַר עסן, א. א. וו.

דאָס מערקווירדיקסטע דערביי איז געווען וואָס אין יום טוב־טעג, פלעגן די פאַרפאָלגטע וואָס האָבן זיך אויפגעהאַלטן ביי די טעמפּל-ריטער, געניסן פון רעכט אַרויסצוגיין אין דער שטאָט, אָן מורא אַרעסטירט צו ווערן.

אין יאָר 1285 פאַרנעמט דעם פראַנצויזישן טראָן פיליפּ דער פערטער, דער שיינער; זער אַנ'אַמביציעזער, מיט אַ שווערן און שלעכטן כאַראַקטער, רואינירט ער די מלוכה־קאַסע אויף זיין גרויס־מלוכישער פּאָליטיק און מלחמות, ער איז ביז גאָר געקוועלט אין געלט, און זוכט מיטלען ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען פון זיין פינאַנציעלער נויט; ער קאָנפיסקירט יידיש פאַרמעגן, לאָזט מאַכן גאָלד־געלט פון אַ פאַלשער וואָג, דערנאָך גיט ער איינגאַנצן אַרויס פאַלש געלט, און רופט אַרויס קעגן זיך אַנ'אַלגעמיינע אויפרעגונג.

די אויפרעגונג אויף דעם קעניג טרעפט זיך אויך צוזאמען מיט א שרעקלעך שווערן ווינטער פון יאר 6/1305 וואס פאריז מאכט דעמאלט אדורך. די שטאט־ארעמקייט שטארבט בוכשטעבלעך פון קעלט, דערנאך איז געשען א גרויסער סען־אויסגוס וואס האט אפ־געריסן בריקן באמויערטע מיט וווין־הייזער. די פארפלייצונג האט אפגעשטעלט דעם נארמאלן צופיר פון ברויט, און פאריז האט גע־הונגערט; ס'האבן זיך אנגעהויבן גאסן־אומרוען מיט דראאונגען קעגן דעם קעניג.

פיליפ דער פערטער האט זיך דערפילט נישט גענוג זיכער, און אנגעהויבן זוכן אנ'ארט ווו זיך צו ראטעווען פון דעם געפאר וואס האט זיך אויף אים אנגערוקט. דער קעניג דערמאנט זיך דאן אין די פעסטע מויערן פון די טעמפל־ריטער, ער נעמט צונויף א קליינע סוויטע און ראטעוועט זיך דארטן אהין.

נאטירלעך ווערט ער דארט אויפגענומען מיט גרויס כבוד. די טעמפל־ריטער רינגלען אים ארום מיט אלעם גוטן און זארגן ס'זאל דעם קעניג גארנישט פעלן.

א קליינער אינצידענט האט זיך בלויז אפגעשפילט דארט אין דער צייט פון פיליפס אויפהאלטן זיך ביי זיי:

א גרופע פאריזער ארעמקייט, איז באפאלן דעם קעניגלעכן פאלאץ, און דערוויסנדיק זיך אז דער קעניג באהאלט זיך אויס ביי די טעמפל־ריטער, זיינען זיי באפאלן דעם טעמפל־ארדן, אריינגעקריגן זיך אין דער קיך ווו מען האט גראד געגרייט דאס מאלצייט פארן קעניג, עס אויפגעגעסן, און זיך געקליבן אריינדרינגען טיפער; ס'איז געווארן אנ'אלארם, די גלחים־ריטער האבן זיך געווארפן פארטיידיקן זייערע בנינים, נאר דא האט זיך אריינגעמישט דער קעניג, נישט דערלאזט צו קיין קאמף, און געהייסן מען זאל די אריינגעדרונגענע אפלאזן בשלום.

צען טעג שפעטער האט זיך די לאגע געענדערט, דאס וואסער איז אפגעפאלן, קיין פאריז זיינען אנגעקומען גרעסערע טראנספארטן ברויט, די אויפרעגונג האט זיך געשטילט, און פיליפ דער פערטער האט זיך געקענט יעזעגענען מיט די גאסטפריינטלעכע ריטער, מיט־פירנדיק מיט זיך א האלבן מיליאן פראנק וואס זיי האבן אים מיט־געגעבן אויף א נדן פאר זיין שוועסטער.

פיליפ דער פערטער קען אבער נישט מוחל זיין דער פאריזער ארעמקייט די הזה וואס זיי האבן ארויסגעוויזן בעת זיין אויפהאלטן

זיך ביי די טעמפל־ריטער, קורץ נאָך זיין פאַרלאָזן די מויערן פון דעם טעמפל־אָרדן פירט ער דורך „אנ׳אויספאָרשונג“, זוכט אויס די „שולדיקע“ אינ׳ם בונט, און 28 פאַריזער ווערן עפנטלעך געהאָנגען ביי די מויערן פון דער שטאָט.

דער קעניג האָט אָבער אויך נישט פאַרגעסן וועגן אנ׳אַנדערער זאַך וואָס ער האָט געזען ביי די טעמפל־ריטער, ער האָט פון פריער שוין געוווסט וועגן זייער רייכקייט, נאָר אַהינקומענדיק צו זיי, איז ער געווען איבעראַשט פון די אוצרות וועלכע ער האָט ביי די ריטער דערזען. דאָס באַוווסטזיין וועגן זייער געוואַלדיקע רייכקייט האָט דעם פאַראָרעמטן, און כסדר אין געלט זיך נויטיקנדיקן קעניג, גאָר־נישט געלאָזט איינרוען, דערצו האָט ער שוין פון גאַנץ לאַנג געטראָגן אויף זיי אַ כעס; שוין לאַנג ווי ער האָט געוואָלט אַז די ריטער זאָלן אים אויסקלויבן־אַלס זייער גרויס־מייסטער, און ס׳איז אים נישט געלונגען, אַ חוץ אַלעם האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, דאָס אויב די צעבונטעוועטע פאַריזער איז געלונגען זיך אַדורכצורייסן דורך די שווער־פאַרמאַכטע טעמפל־טויערן, בעת דעם קעניגס אנוועזנהייט דאָרט, האָט דאָס געקענט געשען נאָר מיט דער הילף פון די פירער פון די טעמפל־ריטער וואָס זאָלן האָבן געהאַט דערביי אַ געוויסע כונה קעגן אים...

דאָס לעצטע האָט דעצידירט זייער גורל.

פיליפ האָט אויסגענוצט פאַרשידענע קלאַנגען וועלכע דאָס פאַריזער פאָלק, וואָס האָט נישט ליב געהאַט די גלחים־ריטער צוליב זייער גאווה, האָט וועגן זיי דערציילט, און אנגעהויבן געהיימע אונטער־האַנדלען מיטן פויפּסט קלעמענט דעם פינפטן וועגן דעם גורל פון די טעמפל־ריטער, באַשולדיקנדיק זיי אין ערגסטן; ענדלעך באַקומט ער דעם פויפּסט׳ס צושטימונג.

פרייטיק דעם 13 סעפטעמבער 1307 *) ווערן די מויערן פון טעמפל־אָרדן אָפּגעצוימט מיט מיליטער, און אַלע ריטער מיט זייער

---

*) ביי פיל קריסטן האַלט מען דעם טאָג פרייטיק און די ציפער 13 פאַר נישט מזלדיק, נעמט זיך עס נישט אַמאָל פון דער דאַטע ווען אויף די טעמפל־ריטער האָט זיך אַראָפּגעשיט דאָס דאָזיקע אומגליק מיט וועלכן גאַנץ פראַנקרייך און די גאַנצע קריסטלעכע וועלט האָט געקאָכט?

אנפירער זשאַק דע מאָלע, וואָס איז טאַקע ספּעציעל געקומען קיין פּאַריז אין שייכות מיטן קעניגס באַשולדיקונגען, ווערן אַרעסטירט, און דער מאַנאַסטיר מיט אַלע זיינע בנינים, און דער עיקר די דאָרט פאַראַנענע רייכטומער ווערן קאָנפיסקירט לטובת דער מלוכה־קאַסע.

קעגן די טעמפּל־ריטער ווערט אַרויסגעשטעלט אַ באַשולדיקונג וואָס ענטהאַלט גאַנצע 127 פּונקטן וואָס וואַרפט זיי פאָר: אפּיקרסות, גלויבן נישט אין איינציקן גאָט, געצנדינעריי, פאַרקויפן די קריסטן צו נישט גלויביקע, דערשטיקן ניי־געבוירענע, עסן מתים א. א. פאַר־ברעכנס.

די אַרעסטירטע טעמפּל־ריטער ווערן געשמיד אין קייטן און צע־שפּרייט איבער פאַרשידענע טורמעס. די קעניגלעכע אינקוויזיציע פּייניקט זיי אום זיי זאָלן זיך מודה זיין אין די באַשולדיקטע פאַר־ברעכנס, מען רייסט זיי אויס די ציין, מען פּרעגלט אויף פייער, מען שנייד ביי זיי אויס נערוון, מען באַגראָבט זיי לעבעדיקערהייט.

36 טעמפּל־ריטער שטאַרבן אָפּ בעת דער „אויספאָרשונג“, 56 ווערן אויף גיך פאַרברענט אין וואַנסענער וואַלד, די איבעריקע בלייבן יאָרן לאַנג אין די טפּיתוס.

אין חודש מערץ 1313 *) כאַפּט זיך פּיליפּ דער שיינער אַז ס'לעבן נאָך צוויי פון די אנפירער, דער שוין דערמאַנטער זשאַק דע מאָלע, און גי ד'אָווערן, זיי ווערן אַרויסגעברענגט אויף איינעם פון די פאַריזער אינזלען, אויף דעם היינטיקן פּלאַץ דאָפין, און פאַרברענט אויף שייטערהויפנס אין דער אנוועזנהייט פון קעניג, וואָס איז גע־קומען ביזוויינען דעם ספּעקטאַקל.

די געשרייען פון זשאַק דע מאָלע זיינען אויסערגעוויינלעך, ביז דער לעצטער מינוט האָט ער גערופן דעם קעניג און דעם פּויפּסט צו דערשיינען פאַר גאָטס כישוף, אנזאָגנדיק זיי אַ גיכן טויט.

זיינע פאַראויסזאָגונגען זיינען כמעט ווי מקוים געוואָרן: אין איי־ניקע וואָכן אַרום איז געשטאָרבן דער פּויפּסט, און איז אַ יאָר אַרום, פּיליפּ דער פעטער, דער שיינער.

אין 16 י. ה. איז דער טעמפּל־מאַנאַסטיר מיט אַלע זיינע בנינים און פעסטונגס־מויער, אַריבערגעגאַנגען צום אָרדן פון די מאַלטישע ריטער, וואָס לאָזן דאָ אַלץ אומבאַרירט, אבער אין יאָר 1667 פירן זיי דורך גרויסע ענדערונגען, זיי לאָזן אפּברעכן די ציין וואָס די

*) ווידער צוויי מאָל 13 אין דער דאַטע.

פעסטונגס־מויער פארמאגט אויף זיך, רעסטאורירן דעם מאנאסטיר, פרישן אויף דעם גארטן, ארדנען איין פארוויילונגס־זאלן און אפילו טעאטער־פארשטעלונגען. זייער עלטעסטער און כסדר א מיטגליד פון דער קעניגלעכער פאמיליע, און פונקט ווי פריער ביי די טעמפל־ריטער, אזוי אויך ביי זיי, געניסט דער מאנאסטיר אלץ כסדר פון דער אומבארילעכקייטס־פריווילעגיע.

אין יאר 1765 באהאלט זיך דא אויס זשאן זשאק רוסא.

אפילו די בארימטע קעניגלעכע חסימה־בריוו זיינען הינטער דער אפצוימונג נישט געווען גילטיק, און כסדר איז די פריווילעגיע געווען א קוואל פון איינקומפטן פאר די בעלי־בתים פון אלטן טעמפל.

דאס דאזיקע איינציקע אזיל־ארט אין פאריז, וווהין פארפאלגטע האבן זיך געקענט ראטעווען, האט אנגעהאלטן ביז צו דער רעוואלוציע פון יאר 1789, דעמאלט ווען די געשעענישן האבן דערפירט דערצו אז דאס גאנצע אייגנטום פון דער קירכע איז אריבער צו דער מלוכה, איז די לעצטע אויך געווארן דער בעל־בית פון טעמפל־מאנאסטיר, און די פריווילעגיע וואס האט אנגעהאלטן יארהונדערטער לאנג איז ענטגילטיק אפגעשאפט געווארן.

די רעוואלוציע טרייסלט אויף דאס לאנד וואס פירט א קאמף מיט אירע אויסערלעכע און אינערלעכע שונאים. אין יאר 1792, נאך פיל דראמאטישע געשעענישן, ווערט לודוויג דער זעכצנטער באזייטיקט פון טראן און צוזאמען מיט זיין פרוי, די קעניגין מאריע אנטואנעטע און זייערע קינדער, די טאכטער, וואס האט געטראגן דעם טיטל „מאדאם רויאל" און דער פרינץ, ווערן זיי ארעסטירט; מען שטעלט זיך אפ אויף דעם גרויסן, יארהונדערטער אלטן טעמפל־טורם, ווו זיי ווערן טאקע דעם 13 אויגוסט 1792 איינגעזעצט, און ווו לודוויק דער זעכצנטער ווערט געהאלטן ביז צום טאג פון זיין טויט.

דעם 21 סעפטעמבער 1792, פיר א זייגער פארנאכט, קומט צו רייטן א פאליציי־אפיציר מיט א גרופע זשאנדארן צום גרויסן טעמפל־טורם און שטעלן זיך דא אפ. דער אפיציר לייענט פאר די פארזאמלטע א פראקלאמאציע צו דער באפעלקערונג פון קווארטאל, וואס האט זיך אנגעהויבן מיט פאלגנדיקע ווערטער:

„די קעניגרייך־פארם אין פראנקרייך איז אפגעשאפט. אלע עפנטלעכע אקטן וועלן פון היינט אן ווערן דאטירט מיטן ערשטן יאר פון דער רעפובליק" א. א. וו.

דער אפיציר לייענט מיט א ספּעציעל הויכער שטים אז די טורם־איינוווינער, דער קעניג און זיין פאמיליע זאלן הערן די נייעס.

דעם זעלבן אוונט, ווען לודוויקס דינער קלערי, וואס איז פרייוויליק מיט אים אוועק אין טורמע, ווענדעט זיך צום טורם־פּארוואלטער מיט דער ביטע ארויסצוגעבן וועש פארן קעניג, ענטווערט אים דער פּארוואלטער:

— איר האָט באמת א חוצפּה זיך צו באנוצן מיט א טיטל וואָס איז אפּגעשאפט דורכן פאלק. איר קענט זאגן דעם הער — האט ער אנגעוויזן אויפן קעניג — ער זאָל זיך אויפהערן באנוצן מיט א טיטל וואס דאס פאלק אנערקענט נישט.

אן ריימס נאָך בעת דער קרוינונג, האָט לודוויק דער זעכצנטער זיך אויסגעדרוקט, אז „די קרוין קוועלט מיך", זי האט אים טאקע גע־קוועלט. ער האט נישט פארמאגט קיין הערשערישן כאראקטער, און זיך אלעמאל געשראקן פאר פאראנטוואָרטלעכקייט, געווען צופרידן ארויפצולייגן זי אויף אנדערע. דער גרויסער מישלע זאגט אין זיינם א ווערק, אז: „איטלעכער קעניג איז א פרעמדער", און „אויס־לענדער", ווייל איטלעכער קעניג נעמט פאר א פרוי, א טאָכטער פון אן אנדער פאלק. דער היסטאריקער לואי מאדלען פארטיפט דעם דאָזיקן געדאנק שרייבנדיק:

„לודוויק דער זעכטצנטער איז נישט געווען ענלעך צו זיינע פארגענגער. א פרומער ביז קרעטיניזם און צנועותדיק ביז צום פארנאכלעסיקן זיין פרוי, איז ער געווען אן אייניקל נישט פון די, לעבן און ווייבער ליבנדיקע בורבאָנען, נאָר פון דער אומ־גליקלעכער מאריע לעשטשינסקא*). לאמיר זיך דערמאנען. דאס בילד פון סטאניסלאָווס סטאטוע אין נאנסי, און זיך ארייג־טראכטן אין דעם אז דער דאזיקער מענטש האט אפּגעלעבט זיינע יארן אפזאגנדיק זיך פון דער קרוין. דאס בלוט פון דעם דאזיקן פּרינץ, האט אין א גרעסערער מאס, ווי דאס בלוט פון הענריך דעם פערטן, געפלאָסן אין די אָדערן פון לודוויק דעם זעכצנטן. טעטיקייט, ליבע, פּאָליטיק, מלחמות, האָבן אים נישט געצויגן; ער האט געהאט איין ליידנשאפט, פון א יעגער,

---

*) לודוויק דער פיפצנטער האָט חתונה געהאט מיט דער טאָכ־טער פון פוילישן קעניג סטאניסלאוו לעשטשינסקי, דעם שפּעטער־דיקן פירשט פון לאטרינגען.

און אין צווישנצייט פון איין יאגט און דער אנדערער, שלאָ־
סעריי".

וואָס פאַרא פּרעכטיקער אַנאַליז!

אין טורמע, בעת לודוויק דער זעכצנטער איז באַזייטיקט געוואָרן פון דער מאכט און פאַראַנטוואָרטלעכקייט, האָט ער אין א געוויסן זין „אָפּגעעטעמט פריי". דאָ אין טעמפּל־טורם איז ער געווען בלויז א מאַן, א פאָטער, און האָט אויסגעזען א סך פרייער און נאַטירלע־כער.

ער פלעגט זיך אויפהויבן 7 אין דער פרי און ביז 8 א זייגער תפילה טאָן, אום 9 פלעגט ער פרישטיקן מיט זיין פאַמיליע. פון 11 ביז 12 פלעגט ער בלייבן מיט זיין זון, דעם קליינעם דאַפין.*) אום 12 פלעגט די גאַנצע קעניגלעכע פאַמיליע אַראָפּקומען אין גאָרטן, און זיך ווייזן פאַר דער וואַך, דאָס איז געווען א געוויסע קאָנטראָל איבער זיי, נאָך מיטאָג פלעגט לודוויק דער זעכצנטער שפּילן אין קאָרטן מיט זיין פרוי, ס'רוב פלעגט די צייט פון זייער קאָרטן־שפּיל אַוועקגיין אין שמועסן ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען פון דער טורמע, **) אום 6 אָוונט פלעגט לודוויק לערנען זיין זון, די איבריקע צייט פלעגט ער פאַרברענגען מיט לייענען, ס'רוב רעליגיעזע לי־טעראַטור.

דעם 11 דעצעמבער 1792 ווערט לודוויק דער זעכצנטער אָפּגע־פירט אין קאָנווענט וואָס טרעט אים צו משפּטן, און קומט צוריק האַלב זיבן אין אָוונט, ער וויל אַרויף צו זיין פאַמיליע וואָס וואַרט אים אָפּ אום זיך פון אים צו דערוויסן וועגן גאַנג פון פּראָצעס, נאָר ער ווערט שוין צו זיי נישט צוגעלאָזט, 39 טעג לעבט ער שוין אינ־גאַנצן דערווייטערט און אָפּגעזונדערט פון זיי, א טאָג פאַר זיין טויט, דעם 20 יאַנואַר 1793 נעמט מען ביי אים אָפּ מעסער און גאָפּל.

אין דער פרי פון 21 יאַנואַר זאָגט מען אים אָפּ זיין ביטע וועגן א שער צו די האָר, און אין דעם זעלבן טאָג, א נעפּלדיקן, א טריבן, ווערט ער אָפּגעפירט צו דער גילאָטינע.

---

*) פון 14 י. ה. אָן האָט יעדער פראַנצויזישער טראָן־יורש גע־טראָגן דעם טיטל דאַפין.

**)ס'זיינען געמאַכט געוואָרן איייניקע נישט געלונגענע פּרובן זיי אַרויסצוגנבענען.

מאריע אנטואנעטע בלייבט דא נאך חדשים לאנג, און פארלאזט דעם טעמפל־טורם ערשט דעם 2 אויגוסט 1793, ווען זי ווערט אריבערגעפירט אין דער קאנסערזשערי־טורמע, און קורץ דער־נאך אויך פארמשפט צום טויט און גילאטינירט.

אין׳ם טורם בלייבן זייערע צוויי קינדער: דער יונגער פרינץ און די פון אים עלטערע שוועסטער, די „מאדאם רואיאל".

דעם 8 יוני 1795 פארשפרייט זיך איבער פאריז א קלאנג אז דער דאפין, וואס איז נאך לודוויקס טויט באטראכט געווארן דורך די ראיאליסטן אלס „לודוויק דער 17־טער", איז געשטארבן.

די נייעס, האט זיך באלד באשטעטיקט דורך א קאמוניקאט אז: „לואי שארל קאפעט, אלט צען יאר מיט צוויי חדשים, געבוירן אין ווערסאל, געלעבט אין פאריז אין טעמפל־טורם, דער זון פון לואי קאפעט, דעם לעצטן קעניג פון די פראנצויזן, און מאריע אנטואנעטע פון עסטרייך" איז געשטארבן."

פאר דעם טעמפל־טורם האבן זיך אנגעהויבן זאמלען מענטשן וואס האבן געוואלט זען די לויה פון דעם קליינעם נישט געקרוינטן לודוויק דעם 17־טן.

דעם 10 יוני פארנאכט האט מען ווירקלעך ארויסגעטראגן פון דארט א קליינע טרומנע מיטן געשטארבענעם. דעם ארון האבן גע־טראגן פיר פערזאן, פארויס איז געגאנגען אן אפטיילונג פון אכט זעלנער מיט אן׳אונטעראפיציר, פון הינטן זיינען נאכגעגאנגען עלף קאמיסארן פון „קאמיטעט פאר געזעלשאפטלעכער זיכערקייט", לסוף האט דעם צוג געשלאסן נאך אן׳אפטיילונג פון אכט זעלנער. אום אויסצומיידן מעגלעכע גאסן־דעמאנסטראציעס זיינען פון ווייטנס נאכגעגאנגען נאך צוויי אפטיילונגען מיליטער צו 25 פערזאן יעדע.

דער קארטעזש איז אוועק צום קליינעם בית עולם וואס האט זיך געפינען ביי דער ביז היינט עקזיסטירנדיקער קירכע אויף דער רי סען בערנאר, וווּ מען האט דאס קערפערל באגראבן אין דעם דאר־טיקן אלגעמיינעם ברידער־קבר.

דער קברן, א געוויסער בעטראנקור, א פארבאהאלטענער ראיא־ליסט, זאל האבן אין דער זעלבער נאכט צוריק אויסגעגראבן דאס קעסטל פון פרינץ, אריינגעלעגט עס אין א גרעסערער בלייענער טרומנע, אויסגעקריצט דערויף ד׳ IIXL און עס צוריק באגראבן אין א באזונדער קבר הארט ביי דער מויער פון דער קירכע, וווּ ס׳געפינט זיך ביז היינט צו טאג.

איז אין דעם קבר וואָס ליגט ביי דער וואַנט פון דער קירכע ווירקלעך פאַראַן דאָס פאַרבלייבעניש פון לודוויקס זון ? איז אין טעמפּל־טורם טאַקע געשטאָרבן דער פּרינץ, אָדער אַ צווייט קינד וועלכעס מען האָט מקבר געווען אַלס לודוויקס זון ?

ס׳איז באַוווּסט אַז באַראַ, דער פּאָרזיצענדער פון דער דירעקטאָריע, האָט געגעבן אָנצוהערן אַז ער זאָל האָבן אַנטייל גענומען אין העלפן אַז דער דאָפין זאָל פאַרשווונדן ווערן...

העלפן... אָבער ווי אַזוי ?

ס׳איז איינע פון די ביז היינט נישט אויפגעקלערטע פּאָליטישע רעטענישן. פיל פיל סיבות האָבן געפירט דערצו מען זאָל צווייפלען אין דער ריכטיקייט פון יונגל׳ס טויט, די פראַגע האָט שוין געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון פיל באַדייטנדיקע מענער וואָס האָבן געזוכט אויפצוקלערן דעם אמת, נאָר אָן רעזולטאַט : צוויי מאָל האָט מען שוין אויפגעעפנט דאָס קעסטל, אין יאָר 1846 און אין יאָר 1892, מען האָט אויך אַזוי אַרום געזוכט אויפצוקלערן דאָס רעטעניש. אויף דער לעצטער אויספאָרשונג פון קערפּער, האָבן די מיינונגען פון די דאָקטוירים זיך צעטיילט אין שייכות מיט דער מעגלעכער עלטער פון סקעלעט, אַז ער זאָל האָבן אַלט געווען פון 14 ביז... 21 יאָר.

ס׳זיינען שוין געווען פאַלן ווען ס׳האָבן זיך געמאָלדן פּרעטענדענטן אויפן פראַנצויזישן טראָן, און איטלעכער פון זיי האָט פּרובירט באַווייזן אַז ער איז עס דער ריכטיקער זון פון לודוויק דעם זעכצנטן, וואָס האָט זיך כלומרשט געראַטעוועט פונ׳ם טעמפּל־טורם.

ביז היינט צו טאָג איז דאָס רעטעניש וועגן דעם קינד־אַרעסטאַנט פון טעמפּל־טורם נישט געלעזט געוואָרן, און שווימט פון צייט צו צייט אַרויס אויף דער אויבערפלאַך אונטער די איניציאַלן «L. XVII» וואָס דער ראָיאַליסטישער קברן האָט אָנגעצייכנט אויף דעם אָרון וואָס ליגט ביז היינט באַהאַלטן ביי דער קירכע־מויער אויף רי סען בערנאַר.

דער טעמפּל־טורם איז אָבער אויף ווייטער געבליבן אַלס טורמע פאַר וויכטיקע פּאָליטישע פאַרברעכער מיט וועלכע ס׳האָט געקלינגען די וועלט, צוויי פון זיינע באַדייטנדיקסטע אַרעסטאַנטן זיינען געווען : דער באַרימטער ראָיאַליסטישער פאַרשווערער זשאָרזש קאַדודאַל, און דער באַרימטער רעוואָלוציאָנער גענעראַל פּישעגרי.

דער לעצטער איז געווען איינער פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע

גענעראַלן וואָס די רעוואָלוציע פון 1789 האָט אַרויסגעגעבן. אַרויס־קומענדיק פון נישט קיין רייכע פויערים, גייט ער אַוועק אין דער אַרמעי, און נישט געקוקט אויף זיינע גרויסע פעאיקייטן, קען ער זיך נישט דערשלאָגן צום ראַנג פון אָפיציר צוליב זיין אָנגעהעריקייט צום דריטן שטאַנד.

אַ געוויסע צייט איז ער אינסטרוקטאָר אין דער מיליטער־שול אין בריען, און האָט צווישן זיינע שילער אויך דעם יונגן נאַפּאָלעאָן באָ־נאַפּאַרט.

די רעוואָלוציע גיט אים די מעגלעכקייט צו אַוואַנסירן; נאָך צוויי יאָר איבערקערעניש איז ער שוין אַ דיוויזיע־גענעראַל, און פירט זיין מיליטער פון איין נצחון צום אַנדערן, דורך מיליטער־פאַכלייט ווערט פישעגרי מיט זיין סטראַטעגישער טאַקטיק באַטראַכט ווי דער פאָר־גענגער פון נאַפּאָלעאָנען, זיין גרעסטן רום דערגרייכט ער אין די יאָרן 1794-95 דורך איינעמען האָלאַנד און דורך נעמען געפאַנגען דעם האָלענדישן פלאָט.

ס׳זיינען דאַן געווען גרויסע פרעסט, דער האָלענדישער פלאָט איז פאַרפרוירן געוואָרן אין די וואַסערן ווו ר׳האָט זיך אויפגעהאַלטן, פישעגרי האָט אַרויסגעשיקט זיין קאַוואַלעריע וואָס האָט רייטנדיק אויף דעם אייז, אַטאַקירט דעם פלאָט, און געצוווּנגען די שיפן זיך אונ־טערצוגעבן, אַ פאַקט וואָס איז פאַרבליבן איינציק אין דער געשיכטע פון קריג־פירונג.

ער ווערט דער באַליבסטער גענעראַל פון דער רעוואָלוציע, און דאַן אויף דער העכסטער שטופע פון רום, פאַרראַט ער זי.

די סיבות זיינען ביז היינט נישט אינגאַנצן קלאָר, וואַרשיינלעך זאָל אויף אים האָבן געווירקט דאָס נישט גלייבן אין איר שטאַנדהאַפ־טיקייט, ווי אויך זאָל ער האָבן געווען אַנ׳אַנהענגער פון אַ קאָנסטי־טוציאָנעלער מאָנאַרכיע, יעדנפאַלס צווישן אים און די בורבאָנען שטעלן זיך איין אַ רעגולערער בריוו־אויסטויש; ער באַקומט פון זיי דירעקטיוון און געלט.

אין יאָר 1797, ווען די פראַנצויזישע אַרמעי, אָנגעפירט דורך דעם גענעראַל נאַפּאָלעאָן באָנאַפּאַרט פאַרנעמט אויף אַזאַ איבעראַשנדיקן אופן איטאַליע, געפינט מען צופעליק אוים אַ דאָקומענט וואָס באַ־שטעטיקט פישעגרים פאַראַט. דער דאָקומענט איז געווען אַ טייערע מציאה אין די הענט פון קומענדיקן קייזער, וואָס האָט געזען אין פישעגרי אַ געפערלעכן קאָנקורענט, באָנאַפּאַרט שיקט עס גלייך

איבער קיין פאריז, ווו די ענטדעקונג רופט ארויס א געוואלדיקע סענסאציע. פישעגרי ווערט ארעסטירט, אלע דערוויסן זיך וועגן דעם, דער רוישם איז אויסערגעוויינלעך.

אנ׳אנדערן וואלט מען גלייך פארמשפט צום טויט, פישעגרי איז אבער געווען צו מעכטיק, זיינע פארדינסטן צו גרויס און ער ווערט פארשיקט קיין גוויאנע וואס איז דאן געווען א שרעקלעך פארשיקונגס־ארט, ווו איטלעכער איז סיי ווי געווען גלייך ווי צום טויט פארמשפט. אים געלונגט עס אבער צו אנטלויפן, ער האלט זיך א צייט אויף אין לאנדאן, און צוזאמען מיטן ראיאליסטישן פארשווערער קאדודאל, קומען זיי אין יאר 1804 אומלעגאל קיין פאריז, מיט א דרייסטן פלאן אויפצוכאפן דעם גענעראל באנאפארט וואס איז שוין דאן געווען לעבנסלאנגער ערשטער קאנסול, און געגרייט צו דערקלערן זיך אלס קייזער.

די פאליציי דערוווסט זיך צופעליק אז די צוויי געפערלעכע פארשווערער געפינען זיך אין פאריז, און ווערט געשטעלט אויף די פיס, מען זוכט אין אלע גאסן און הייזער, מען קלעבט פונאנדער אפישן מיט זייערע בילדער, פאר פישעגרי׳ס קאפ ווערט באשטימט הונדערט טויזנט פראנק; דאס האט געווירקט, איינער פון די קאנספיראטארן ביי וועמען ער נעכטיקט, גיט אים אויס.

אין יארן ארום, זייענדיק שוין אויפן אינזל פון דער הייליקער העלענע, זאגט נאפאלעאן וועגן פישעגרי׳ס ארעסט:

« Il fut victime de la plus infame trahison. C’est vraiment la dégradation de l’humanité ». *)

נאפאלעאן פארגעסט אין דעם מאמענט אז די דאזיקע מענטשלעכע געפאלנקייט האט ער אליין ארויסגערופן, און דערפאר באצאלט מיט דער צוגעזאגטער, קאלאסאלער סומע, הונדערט טויזנט פראנק!

פישעגרי ווערט פארשפארט אין טעמפל־טורם, און ס׳שטייט פאר א גרויסער פראצעס; דעם 5 אפריל 1804 געפינט מען דעם גענעראל טויט אין זיין צעל, ער איז באגאנגען זעלבסטמארד דורך דערשטיקן זיך מיט זיין אייגענעם קראוואט.

דער טויט פון דעם מענטשן רופט ארויס א געוואלדיקן טומל, דער אופן ווי אזוי דער גענעראל האט זיך אליין דערשטיקט **איז ביז היינט צו טאג נישט גלויבלעך!**

---

*) „ער איז געפאלן א קרבן פון דעם געמיינסטן פאראט, די מענטשהייט איז באמת אראפגעזונקען“...

ער האט פארוואָרפן אויף דעם האלז זיין קראוואט, פארבונדן ביידע עקן, אריינגעשטעלט א העלצל און אנגעהויבן דאָס העלצל אזוי לאנג דרייען מיט זיין האנט ביז דער קראוואט האט אלץ מער און מער צונויפגעפרעסט זיין האלז און לסוף אים דערשטיקט.

אומגלויבלעך!

דער מענטש קען דורכפירן אזא אקט נאָר ביז צום מאמענט פון פארלירן דאָס באוווסטזיין, אָן באוווסטזיין איז נישטאָ קיין ווילן, דאן מוז זיך די האנט אָפּשטעלן און ס'שטעלט זיך אָפּ דער פּראָצעס פון דערשטיקן זיך אליין.

דערפאר איז פארשטענדלעך דער אומצוטרוי צו דער ווערסיע וועגן זעלבסטמאָרד, און דאָס חושד זיין נאפּאָלעאָנען אין שיקן צו אים אין קאמער מערדער. האט דאָך דער זעלבער נאפּאָלעאָן געלאָזט אויף א מערדערישן אופן אומברענגען דעם יונגן פּירשט ד'אנגיען אוים מורא פאר א קאָנקורענט, און זיך איבערהויפּט נישט אָפּגעשטעלט פאר קיין שום פארברעכן אויף זיין וועג צו מאכט.

נאָך א גרויסער סוד פון טעמפּל־טורם!

זיינע מויערן האָבן געזען פיל פיל...

נאפּאָלעאָן דערקלערט זיך אלס קייזער, ער וואַרפט אָן דעם לאנד זיין שווערע מיליטערישע דיקטאטור, ער שענקט זיינע זעלנער אוים־צייכנונגען און גלייכצייטיק לאָזט ער זיי אין ריזיקע מאסן אוים־שהטן אויף די שלאכט־פעלדער פאר זיינע אמביציעס; אויפשטעלנדיק זיך א רייכן קעניגלעכן הויף, בויט ער זיין זומער־רעזידענץ אין פאָנטענבלאָ נישט אין ווערסאל, ווייל יענע מויערן דערמאנען אים אין דעם טרויעריקן סוף פון דעם לעצטן קעניגלעכן פּאָר; דער טעמפּל־טורם דערמאנט אויך די פאריזער מאסן וועגן זיין אמאָליקן קעניג־ארעסטאנט, ער דערמאנט זיי אז א הערשער קען אויך אמאָל פאר־מאכט ווערן אין טורמע און ווערן באשטראפט פאר זיינע זינד. נאפּאָלעאָן קען פיזיש נישט פארטראָגן אזאָלכע עדות, און ער פאר־אָרדנט דאָס פונאנדערוואַרפן דעם אלטן טורם.

דער באשלוס ווערט געפאסט אין יאָר 1809 אָבער ערשט אין יאָר 1811 ווערט ער דורכגעפירט, דעמאָלט פארשווונדט דער דאָזיקער טורם וואָס איז דאָ געשטאנען פון 12 י. ה. אן און האט איינגעזאפּט אין זיך אזוי פיל געשיכטע פון דער שטאט. אלע איבריקע בנינים, פארבליבענע פון פריער ווערן צעשטערט אין יאָר 1854, און דאן

ווערט אויסגענוצט דער טעמפל־גארטן וואס האט זיך געפינען ביים טורם, אויף צו פארוואנדלען אים אין אנ׳עפנטלעכן סקווער וואס האט געירשנט בלויז דעם נאמען פון דעם טעמפל־ארדן וואס האט זיך דא געפינען אזא צייט לאנג.

— — — — — — — — — — —

אבער אויך די גאנצע געגנד דא ארום האט אזוי פיל, אזוי פיל צו דערציילן.

אויף דער רי דע טעמפל, נישט ווייט פון דעם גערטנדל, געפינען מיר די קירכע געווידמעט דער הייליקער עליזאבעט, וואס איז געבויט געווארן נאך אין יאר 1629 דורך דער קעניגין מאריע מעדיטשי, די אלמנה פון העינריך דעם פערטן, בעת דער רעוואלוציע אין 1789 איז די קירכע פארוואנדלט געווארן אין א שפייכל; אין דער טיף באווונדערן מיר א פרעכטיקע האלץ־שניצעריי פון הונדערט ביבל־בילדער וואס שטאמען נאך פון 16 י. ה. און זיינען דא אהערגעברענגט געווארן פון אראס.

אין דער מעריי פון דריטן אראנדיסמאן האט דער בארימטער פילאזאף אויגוסט קאנט, לאנגע יארן געהאלטן זיינע פארטראגן. דא אין דער מעריי האט ער ספעציעל געשעצט די ארבעטער־צוהערער וואס האבן געבילדעט א פערטל פון דער אודיטאריע.

אויך דער דענקמאל פון דעם דיכטער בעראנזשע וואס מען האט אוועקגעשטעלט אין דעם טעמפל־סקווער, האט אנ׳ענגן שייכות צום פלאץ, ווייל דער דיכטער בעראנזשע האט דא געוווינט דערנעבן, נר־מער 5 אויף דער גאס וואס טראגט טאקע זיין נאמען, און וואס האט אין פארגאנגענעם י. ה. געהייסן רי וואנדאם, דארט טאקע אין דעם זעלבן הויז איז דער דיכטער אין יאר 1857 געשטארבן, אנ׳אויפשריפט אויף דער מויער דערציילט עם די דורכגייער.

אייניקע טריט פון דאנען טיילן אונדז אפ פון בולוואר וואס טראגט אויך דעם נאמען פון אמאליקן טעמפל.

וואס פארא קאנטראסט שטעלט מיט זיך היינט פאר דער בולוואר צו דעם וואס ער איז געווען נאך אין פארגאנגענעם י. ה.

דאן איז ער געווען א לעבעדיקער קאכנדיקער פאריזער צענטער פיל מיט טעאטערן, פארויילונגס־פלעצער, קאפעס און פארק־פארווילונגען. ערב דער פראנצויזישער רעוואלוציע האט זיך דא אויף דעם בולוואר געפינען דער מוזעי פון וואקסענע פיגורן. היינט איז דער בולוואר אינגאנצן פארענדערט, זיינע קאפעס, פארוויילונגס־

ערטער און טעאַטערן האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אויף די גרויסע בולוואַרן, בלויז דאָס טעאַטער „דעיזשאַזע" און דער רעסטאָראַן „באַנוואַלע" זיינען פאַרבליבן די לעצטע עדות פון יענעם קאָכנדיקן צענטער וואָס דער בולוואַר האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט נאָך אין פאַרגאַנגענעם י. ה.

אבער אין דער געשיכטע פון דעם בולוואַר איז איינגעשריבן אַ געשעעניש וואָס האָט אַמאָל אויפגעקאָכט דאָס לאַנד ביז גאָר, אַ געשעעניש וואָס האָט געקאָסט פיל בלוט, וואָס איז פאַרגאָסן געוואָרן פארן הויז נ. 42:

דעם 28 יולי 1835 איז דעם טעמפל-בולוואַר פאַרבייגעריטן דער קעניג לואי פיליפ, אַרומגערינגלט מיט אַ גרויסע סוויטע פון זיינע מיניסטאָרן און הויף-לייט, פלוצים האָט זיך דערהערט אַ שיסעריי וואָס איז געווען געצילט אין קעניג. מאָמענטאַל איז די גאַס פארן הויז נ. 42 באַלעגט געוואָרן מיט דערהרגעטע און פאַרוואונדעטע, דרייצן פערזאָן פון קעניגס סוויטע זיינען געפאַלן טויט און 23 פאַר-וואונדעט, דער קעניג איז פאַרבליבן גאַנץ, אַ קויל האָט אנגערירט זיין שטערן און איבערגעלאָזט אַ קוים קוים באַמערקבאַרן צייכן.

דעם אַטענטאַט האָט אויסגעפירט דער קאָרסיקאַנער פיעסקי מיט דער הילף פון אַנ'אַליין קאָנסטרואירטן אַפּאַראַט, זיינס אַ דערפינ-דונג, וואָס איז באַשטאַנען פון מערערע ביקסן-רערן וואָס האָבן גע-קענט איינצייטיק אַרויסשיסן אַ סך קוילן אום זיכער צו טרעפן אין ציל... דעם אַפּאַראַט האָט ער אַוועקגעשטעלט אין פענסטער פונ'ם דריטן שטאָק ווו ער האָט געוווינט *) און פון דאָרט אויפגעעפנט אַ שיסעריי וואָס האָט געבערענגט אַזוי פיל קרבנות און אָפּגעשוינט דעם קעניג אין וועמען ס'איז אייגנטלעך געווען געצילט.

מערקווירדיק!

פאַרוואָס פיעסקי האָט אויסגעפירט דעם אַטענטאַט, האָט ער אַליין ריכטיק נישט געקענט דערקלערן.

אויף דער אויספאַרשונג, האָט ער דערקלערט אַז ס'איז אים „דורכגעפלויגן אַ מחשבה", צום קעניג האָט ער קיין שום פערזענלעכע אדער אידעאישע טענה נישט געהאט. גערעדט וועגן אים מיט

---

*) דאָס הויז עקזיסטירט שוין נישט. ס'האָט געטראָגן דעם נומער 50 און איז געשטאַנען אויף דעם אָרט פון היינטיקן הויז נ. 42.

גרויס דרך־ארץ, אים פארגליכן צו נאפאָ־
לעאָנען, געווען צופרידן וואס לואי פיליפ
איז נישט דערהרגעט געווארן.

די הויפט סיבה וואס האט אים געפירט צום אטענטאט איז געווען
זיין חברשאפט מיט א געוויסן מאָרע, א פאנאטישן יאקאבינער וואס
האָט געהאָפט דורך דעם אַטענטאַט צו דערנענטערן דאָס פאַלן פון
דער מאנארכיע.

פיעסקי, מאָרע און נאָך אַ געוויסער פעפען וואָס האָבן צוגעגרייט
דעם אטענטאַט, זיינען פארמשפט געוואָרן צום טויט, און מיט אַ גע־
וואַלדיקער קאַלטבלוטיקייט האָבן זיי אַוועקגעלייגט זייערע קעפ
אונטער דעם מעסער פון דער גילאָטינע.

גאַנץ נאָענט פון דאן, אויף דער רי אַמלאָ נ. 136 ציט אויף זיך די
אויפמערקזאמקייט אן אלטער האטעל וואס איז מיט זיין ארגינעלער
ארכיטעקטור איינציק אין פאריז.

דאָס איז דער האָטעל פון דער פירשטן ד׳אַנגולעם, לודוויק דעם
זעכצנטנס טאָכטער. די א.נ. „מאַדאַם רואיאל" וואָס איז אין איר
יוגנט געזעסן צוזאמען מיט אירע עלטערן אין טעמפל־טורם און בא־
פרייט געוואָרן דעם 18 דעצעמבער 1795, ווען מען האָט איר
ארויסגעגעבן קיין דייטשלאנד אלס טויש פאר איניקע געפאנגענע
קאנווענט־מיטגלידער.

די פירשטן ד׳אנגולעם האט געמראגן אין זיך א געוואלדיקע האס
צו דער רעוואָלוציע, זייענדיק אַ זער ענערגישע פרוי, האָט זי געהאט
א גרויסן איינפלוס אויף די לעצטע בורבאנען, לודוויק דעם אכטצנטן
און שארל דעם צענטן. אויף דער דאזיקער פרוי האט נאפאָלעאָן
געזאגט: „זי איז דער איינציקער מאן צווישן דער גאַנצער פאַמיליע".

דער האטעל ד׳אנגולעם ליגט היינט ווייט פון דער אריסטאקרא־
טישער געגנד, אין זיין הויף קלויבן אלטווארג־הענדלער איבער זייע־
רע סחורות און ווייסן נישט זיין „יחוסדיקע" פאַרגאַנגנהייט.

יא, די געגנד ארום דעם טעמפל־סקווער איז רייך אין היסטארישע
מאנומענטן, אין דעם גערטנדל שפריצט תמיד א קליינער באנטאן,
די פייגל און טויבן שמועסן אומאויפהערלעך מיטן ליב־שמייכלענ־
דיקן, אמאל אזוי בארימטן און היינט כמעט פארגעסענעם דיכטער
בעראנזשע, און גאנץ אין א ווינקל פון גארטן, אנטקעגן איבער די
רי דעז ארשיוו שטייט די בראנזענע פיגור פון אלטן פילאזאף דיאגען
און זוכט אין איבערפילטן סקווער א... מענטש.

קאפיטל 5.

# דאס מארס-פעלד

איינס פון די שענסטע שפאצירן אין פאריז איז אן שום ספק, ארום אייפעל־טורם, וווהין איטלעכער איילט גלייך אין די ערשטע טעג פון זיין קומען אין דער שטאט, אום צו זען און באוואונדערן, דאס אין דער גארער וועלט אזוי בארימטע ווערק פון אינזשיניער גוסטאוו אייפעל.

שטענדיק שפאצירן דא גרופן וואס רייסן זייערע קעפ צום שפיץ פון דעם מעטאלענעם גיגאנט, פליאנטערן זיך ביי זיינע פיס און שמייכלען פיל מיט באוואונדערונג פאר דער פאנטאזיע און געוואגטקייט פון דעם מענטשן אייפעל און פאר דער שטאט גופא, וואס האט רעאליזירט אזא וואונדער.

און ארום דעם אייפעל־טורם איז אויסגעשפרייט א פרעכטיקער גארטן, דאס א. ג. מארס־פעלד, וואס ציט זיך אוועק ביז צו דער מיליטער־שול וואס ליגט אומגעפער א קילאמעטער ווייט פון דאנען, אין אויף דער אנדערער זייט סען, אויף דער שאיא־הויכקייט ליגט דער נייער פאלאץ אויסגעבויט אין א האלבן רונד, און בלענדעט אין זוניקע טעג, מיט זיין ווייסקייט.

גאנץ אנדערש האט עס דא אויסגעזען אין 18 י. ה. דאס מארס־פעלד האט זיך דעמאלט געפינען ווייט פון דער שטאט, און געווען פוסט און וויסט, פול מיט גריבער און בערגער, בלויז א קליינע טייל פונם פעלד, נאענט פון דער מיליטער־שול, וואס איז נאך אויסגעבויט געווארן אין יאר 1755, האט געדינט אויף מיליטערישע איבונגען און דערפאר טאקע האט מען דאס ארט אנגעהויבן רופן דאס מארס־פעלד.

לסוף פון 18 י. ה. מיטן אנרוקן זיך פון די גרויסע רעוואלוציאנערע אויפטרייסלונגען וואס דאס לאנד האט דורכגעמאכט, איז דאס מארס־פעלד געווען אן עדות פון וויכטיקע געשעענישן, אויף דעם

פלאץ האבן זיך אפגעשפילט פיל היסטאריש אקטן, די ערד דא האט אין זיך איינגעזאפט בלוט און טרערן וואס זיינען דא פארגאסן געווארן און וועלכע האבן דאס מארס־פעלד פאראייביקט אין דער געשיכטע פון פאריז.

— — — — — — — — — — —

נישט געקוקט אויף דער געשיכטע וואס דאס פראנצויזישע פאלק האט געהאט הינטער זיך ביז צום יאר 1789, האבן די פראנצויזישע מאסן פון די פארשידנסטע ווינקלעך פון לאנד זיך דאך נישט געפילט ווי א פאלק מיט געמיינזאמע אינטערעסן און געמיינזאמען גורל. צו שטארק איז נאך אין לאנד געווען ענטוויקלט די אפגעזונדערטקייט פון איין פראווינץ מיט דער אנדערער, פון איין שטאט און דער צווייטער.

מיטן אויסברוך פון דער רעוואלוציע און די פראבלעמען וואס די געשעענישן האבן יעדן טאג אלץ מער און מער ארויסגערוקט, און וואס האבן געפאדערט א צופרידנשטעלנדיקע לעזונג, איז כסדר געוואקסן דער באוווסטזיין פונם געמיינזאמען שיקזאל, און ס'האט זיך אנגעהויבן די דערנענטערונג פון איין שטאט מיט דער אנדערער, פון איין פראווינץ מיט דער צווייטער, וואס האט זיך לסוף אויסגעגאסן אין א גאנץ נייער דערשיינונג: שטעט און דערפער האבן זיך אנגעהויבן פעדערירן, פארמעל זיך פארבונדן איינס מיט דאס אנדערע כדי געמיינזאם זיך צו פארטיידיקן און העלפן. דעם 26 אקטאבער 1789 האבן פופצן ברעטאנישע קאמונעס זיך פארבינדן אין איין פעדעראציע, גלייך דערנאך, דעם 29 נאוועמבער האבן פערצן שטעט אין דאפינע אויך געשלאסן צווישן זיך אזא אפמאך וועגן אייניקייט, דעם 15 פעברואר 1790 האבן דעלעגאטן פון אנזשו און ברעטאן אויף זייער צוזאמענקום אין פאנטיוווי, דערקלערט פייערלעך אז „ס'איז מער נישט פאראנען קיין ברעטאנער און אנזשוער נאר בירגער פון איין און דער זעלבער אימפעריע“.

די דאזיקע דערשיינונג האט גיך ארומגעכאפט דאס גאנצע לאנד און געהאלפן באשאפן דאס באוווסטזיין פון געמיינזאמען גורל און נאציאנאלע איינהייטלעכקייט א ל ס פ א ל ק, אזוי ארום איז געבוירן געווארן דער באגריף פון פאטריאט. און אין שייכות מיטן דערנענטערן זיך פונם יאר־טאג ווען ס'איז געפאלן די באסטיליע, איז באשלאסן געווארן דעם טאג פון 14 יולי 1790 צו פייערן אלס יום־טוב פון דער פעדעראציע צו וועלכן איטלעכעס ווינקעלע פון

לאנד וועט שיקן אירע דעלעגאטן קיין פאריז, און אז דער פלאץ וווּ די פייערונג וועט אדורכגעפירט ווערן, וועט זיין דאס מארס־פעלד.

מען ריכט זיך אויף טויזנטער און טויזנטער אנטיילנעמער, און מען הויבט אן צוגרייטן דאס מארס־פעלד צום יום טוב. מען דארף אפרוימען בערגער און פארשיטן גריבער, מען דארף א חוץ אלעם ריין מאכן דאס פעלד און נאך און נאך.

אייניקע טעג פאר דער פייערונג, שרייבן די צייטונגען אז דאס פעלד איז נאך ווייט נישט גרייט, אז ס'פעלן מענטשן צו דער אר־בעט. דער אינטערעס צו דער פייערונג איז אזוי גרויס אז די ידיעה פון פעלן ארבעטער, און דער רוף צו די פאריזער, וואס באווייזט זיך גלייכצייטיק, צו קומען העלפן, רופט ארויס א נייעם אויסברוך פון באגייסטערונג. דער עולם לאזט זיך אהין העלפן. זעכציק טויזנט פערזאן באארבעטן דאס פעלד. מיט לאפאטעס און האנט־וועגעלעך טרעפן זיך דארט צונויף אריסטאקראטן און בורזשוען, גלחים און ארבעטער וואס גרובן און שלעפן זאמד און שטיינער, פארזעצן בלו־מען און מאכן אלע אנדערע נויטיקע ארבעטן, אלעמען באהערשט א געוואלדיק געפיל פון ברידערלעכקייט, פון פרייד, פון אייניקייט...

די פייערלעכקייט וואס דאס מארס־פעלד האט געזען דעם 14 יולי 1790 איז טאקע געווען גראנדיעז, און האט געמאכט א שטארקן איינ־דרוק אויף איטלעכן, גאנץ פאריז איז דארט אהינגעקומען. אין דער מיט פון פעלד האט מען אוועקגעשטעלט אן אלטאר דעם פאטער־לאנד, דער בישאף פון אטאן (דער שפעטערדיקער נאפאלעאנישער אויסערן־מיניסטער טאליראן) אנגעטאן אין זיינע קירכע־קליידער האט געפראוועט דאס געטעסדינסט ארומגערינגלט מיט פיר הונ־דערט גלחים אנגעטאענע אין זייערע ווייסע ריזן, ארומגעגארטלט מיט דרייפארביקע בענדער, און מיט צלמים אין די הענט, האבן זיי געבענטשט די פאן פון דער נאציאנאלער גווארדיע און די פענער פון אלע 83 דעפארטאמענטן.

אויף א ספעציעל אוועקגעשטעלטן טראן איז געזעסן לודוויק דער זעכצנטער, די קעניגן און דער טראן יורש. אויפשטעלנדיק זיך, האט לודוויק הויך דערקלערט „כ'שווער אנצוווענדן די גאנצע מאכט וואס כ'האב באקומען אויף דעם קאנסטיטוציאנעלן אופן פון דער מלוכה, אונטערצושטיצן די קאנסטיטוציע פון דער נאציא־נאלער פארזאמלונג", דערנאך האט מאריע אנטואנעטע, נעמענ־דיק אויף די הענט דעם קרוין־פרינץ און ווייזנדיק אים דעם פאלק

זיך אפגערופן: „אט איז מיין זון. ער טיילט די זעלבע געפילן וואס איך"...

וואס מאריע אנטואנעטע האט געפילט, דאס ווייסן מיר היינט זער גוט, די מאסן האבן אבער דעמאלט געגלויבט, זיי האבן זיך נאך באצויגן צום קעניגלעכן פאר מיט צוטרוי, קיינעם האט נישט געחלומט וועגן דער ווענדונג וואס ס'וועלן אננעמען די נאענטסטע געשעענישן, און דאס פאלק האט געיובלט: „ס'זאל לעבן דער קעניג" האבן די מאסן גערופן פון אלע זייטן, אזוי האבן זיי אויך שטורמיש באגריסט דעם גענעראל לאפאיעט וואס האט אנגעפירט מיט דער פייערונג. בעת דער גענעראל איז צוגעקומען צום אלטאר, ארויפגעלייגט זיין שווערד און געשווירן טרייהייט דער נאציע, געזעץ און דעם קעניג, זיינען אלע געווען אויסער זיך פון פרייד, קיינעם פון די פארזאמלטע האט דאך נישט געקענט איינפאלן אז א יאר שפעטער, וועט לאפאיעט, אויף דעם זעלבן מארספעלד הייסן שיסן אין די פאריזער מאסן, און פארגיסן זייער בלוט.

פארלאזנדיק דאס מארס־פעלד איז די שטימונג ביים עולם געווען גאר א געהויבענע, אבער קורץ דערנאך האבן די אנקומענדיקע געשעענישן אנגעהויבן אויסניכטערן די מאסן. פון טאג צו טאג איז אלץ קלארער געווען אז דער קעניג און זיינע נאענטע סאבאטירן די רעוואלוציע, נאר דעם שטארקסטן רושם האט אויף זיי געמאכט לודוויק דעם זעכצנטנס פרובע צו אנטלויפן דעם 20 יוני 1791 פון פאריז, אום כדי זיך צו שטעלן אין דער שפיץ פון מיליטער וואס זאל דערשטיקן די רעוואלוציע.

דאס צוריקברענגען קיין פאריז דעם דורכן פאלק דערקענטן און פארהאלטענעם קעניג, האט ארויסגערופן א געוואלדיקן אויסברוך קעגן דער מאנארכיע, פון אלע זייטן טראגט זיך א רוף: „נידער מיטן קעניג", „פראנקרייך דארף ווערן א רעפובליק", די אידעע פון מאנארכיע איז ביז גאר קאמפראמעטירט. פון די לינקע יאקאבינער פאלט א פארשלאג צו רופן די מאסן אויפן מארס־פעלד אונטערצושרייבן א פאלקס־פעטיציע וועגן פארוואנדלען פראנקרייך אין א רעפובליק, און אלס טאג פון אונטערשרייבן די פעטיציע ווערט באשטימט דער 17 יולי 1791.

דער רעוואלוציאנערער אויפברויז פון די מאסן דערשרעקט די בורזשואזיע וואס איז באטייליקט אין די ערשטע רעוואלוציאנערע קאמפן צוליב זייער שטרעבן נאך רעכט פאר זייער קלאס; קוים

האבן זיי עס דערגרייכט, האלטן זיי אז די רעוואָלוציע דאַרף באַ־טראַכט ווערן פאַר געענדיקט, זיי שרעקן זיך פאַר יעדן נייעם אויס־ברוך פון די אָרעמע מאַסן וואָס קענען זיך נישט באַגנוגענען בלויז מיט גלייכקייטס־געזעצן און פאָדערן אויך אַ לינדערונג פון זייער נויט. די בורזשואַזיע קערט זיך אָפּ פון די רעוואָלוציאָנערע רייען וואָס ווערן אַזוי אָרום שוואַכער, דעם 17 יולי, ווען אויף דעם מאַרס־פעלד שרייבן טויזנטער מענטשן אונטער די רעפּובלי־קאַנישע פּעטיציע, באַווייזט זיך לאַפאַיעט אין דער שפּיץ פון דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע, ס׳קומט צו אַ צוזאַמענשטויס און לאַפאַ־יעט וואָס האָט מיט אַ יאָר צוריק, אויף דעם זעלבן פעלד, ביי דעם זעלבן פאָטערלאַנד־אַלטאַר געשוווירן טרייהייט דעם פאָלק, באַ־פעלט זיין מיליטער צו שיסן אין די מאַסן, און דערהרגעט פיל פון די פּאַריזער.

גלייך נאָך דעם שיסן אויף די רעפּובליקאַניש ־ געשטימטע מאַסן, הויבט זיך אָן אַ רעאַקציע אין לאַנד. ראָבעספּיער און מאַראַט מוזן אַ געוויסע צייט זיך אויסבאַהאַלטן, דאַנטאָן פאָרט אָפּ קיין ענג־לאַנד, די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג פאַלסיפיצירט דעם אמת און באַשליסט אַז „לודוויק דער זעכצנטער איז נישט אַנטלאָפן, נאָר מען האָט אים געוואָלט אויפכאַפּן“. מען פּרובירט מיט אַלע מעג־לעכקייטן אָפּצושטעלן דעם פאָראויסמאַרש פון דער רעוואָלוציע, די רעאַקציע איז אַזוי שטאַרק אַז מאַראַט אַליין גלייבט שוין אַז אַליץ איז פאַרשפּילט, אַז דער אויפברויז וואָס האָט זיך אַזוי פּרעכטיק אָנגעהויבן, ווערט דערשטיקט.

לודוויקס מאַכט איז שוין אָבער געבראַכן; די מאָנאַרכיע איז ביז צום גרונד קאָמפּראָמעטירט. ס׳העלפן נישט די פּרובן ריינצו־וואַשן דעם קעניג און צו דערהאַלטן די מאָנאַרכיסטישע פאָרם, און אין יאָר 1792 ווערט פראַנקרייך ענדלעך פאַרוואַנדלט אין אַ רעפּובליק.

די רעוואָלוציע וואָס האָט אויפגעטרייסלט דאָס לאַנד, אָפּגע־שאַפט די מאָנאַרכיסטישע פאָרם, פאַרניכטעט די פעאָדאַלע פּריוו־ילעגיעס און געפירט אַ מוראדיקן קאַמף קעגן די ווייסע אַרמייען. אינערלעכע און אויסערלעכע שונאים, האָט אויך געפירט מלחמה מיט דער קאַטוילישער קירכע וואָס אַ גרויסע טייל פון איירע די־נער האָבן זיך טאַקע אָנגעשלאָסן אין דער רעוואָלוציע, ווי דער באַרימטער סיעס, גאַבעל, גרעגואַר און פיל אַנדערע. אָבער די

מערהייט קירכן־דינער זיינען פארבליבן די שטיצע פון דער רע־אקציע און כסדר אינטריגירט קעגן דער רעוואָלוציע. דאָס לעצטע, האָט סוף־כל־סוף אַרויסגערופן דאָס קאָנפיסקירן ביי דער קירכע איר פאַרמעגן, דאָס אויספּאַרקויפן קירכעס אויף צו בויען וווין־הייזער פון זייערע שטיינער, און לסוף אויך דורך גרינדן נייע רעליגיעס, ווי דער „גלויבן אין פאַרנומפט" און פון „העכסטן וועזן".

בעת די לינקע עלעמענטן, אנגעפירט דורך קלאָץ און גאָבעל שטורמען די קאטוילישע רעליגיע, ווערט זי פאַרטיידיקט דווקא דורך... דאנטאָנען און ראָבעספּיערן, כאָטש זיי ביידע זיינען גאָר־נישט קיין גלויביקע, זיי טוען דאָס צוליב מלוכישע טעמים. ראָ־בעספּיער דערקלערט די קעמפער קעגן קריסטנטום פאַר פּאַרעטער און פאַר אַגענטן פון פראַנקרייכ'ס שונאים... שפּעטער הייבט דער זעלבער ראָבעספּיער אָן צו שטיצן די רעליגיע פון „העכסטן וועזן" וואָס ווערט ענדלעך דערקלערט אלס אָפיציעלע רעליגיע פון פראַנק־רייך אַ דירעקטאָריע פון פינף הערשער מיט באַראַסן אין דער דראַט דער פאַנאַטיקער ראָבעספּיער וואָס האָט שוין אין יאָר 1794 די גאַנצע מאַכט אין זיינע הענט, מ י ט ט ו י ט ־ ש ט ר א ף, פ א ר נ י ש ט ג ל ו י ב ן. און שיקט טאַקע אָפּ צו דער גי־לאָטינע דעם געוועזענעם גלח גאָבעל און דעם רעוואָלוציאָנער שאָ־מעט, ווייל די לעצטע האָבן גאָר פאַרטיידיקט די רעליגיע „פון פאַרנומפט", און דעם 8 יוני 1794 ווערט אונטער ראָבעספּיער'ס אָנפירונג איינגעאָרדנט אַ גראַנדיעזע יום־טוב־פייערונג אויף דעם מאַרס־פעלד לכבוד „דעם העכסטן וועזן".

ווידער זאַמלען זיך דאָ טויזנטער פון פּאַריזער פאָלק, די פייער־לעכקייט איז גראַנדיעז, ביז גאָר אימפּאָזאַנט, אָבער דאָס אַלץ טראָגט אַן אָפיציעלן כאַראַקטער, די שטימונג איז אַ געמאַכטע, קיינער גלויבט נישט אין ראָבעספּיערס נייעם אויפטו, און אַז אין איניקע וואָכן אַרום פאַלט ענדלעך ראָבעספּיערס קאָפּ, ווערט אויך צונישט זיין איינגעשטעלטע רעליגיע פון „העכסטן וועזן" וואָס פּלאַצט ווי אַ זייפן בלאָז.

נאָכן פאַלן פון ראָבעספּיערן ווערט איינגעשטעלט אין פראַנק־רייך אַ דירעקטאָריע פון פינף הערשער מיט באַראַסן אין דער שפּיץ. דער קריזיס איז גרויס, די מאַסן הונגערן, די סיטואַציע איז ביז גאָר אַ שווערע און די דירעקטאָריע זוכט צו פאַרשפּילן די מאַסן דורך איינאָרדנען גרויסע פאַרווײַלונגען, וואָס שפּילן זיך טאַקע אָפּ

אויף דעם מארס־פעלד, און דעמאלט טאקע, ווערט אין יאר 1798 איינגעארדנט אויף דעם מארס־פעלד די ערשטע פראנצויזישע לאנד־אויסשטעלונג.

נאך די רעוואלוציע־איפטרייסלונגען און מלחמות וואס דאס לאנד האט אדורכגעמאכט, איז די אויסשטעלונג אויפן מארס־פעלד געווען א גרויס נייעס וואס האט ארויסגערופן ביי איטלעכן אין לאנד און אפילו אין אויסלאנד א גרויסן אינטערעס, דערצו האט די דירעקטאריע געזוכט מיט דער אויסשטעלונג צו באווייזן די שע־פערישקייט פון דעם פריי־געווארענעם פראנצויזישן פאלק, דאס האט געזאלט זיין א גרויסע דעמאנסטראציע פון רעפובליקאנישן פראנקרייך, קעגן דעם אייראפעאישן פעאדאליזם, די בורזשוא־אזיע וואס איז א דאנק דער רעוואלוציע געקומען צו דער מאכט, האט געזוכט אזוי ארום צו באפעסטיקן אירע פאזיציעס, און דאס מארס - פעלד אויף וועלכן ס׳האבן זיך שוין אפגעשפילט אזוי פיל געשעענישן, איז ווידער אמאל געווארן דער צענטראלער פונקט וווהין אלע האבן געאיילט זען די שאפונגס־פעאיקייט פון פאלק וואס האט זיך סוף־כל־סוף באפרייט פון דער פעאדאלער הערשאפט און צעשלאגן אירע אויסערלעכע שונאים.

לאנגזאם גייט אויף דער שטערן פונ׳ם גענעראל באנאפארט, ער ווערט מעכטיקער פון טאג צו טאג ביז ער דערקלערט זיך אלס קייזער פון פראנקרייך, און דעם 3 דעצעמבער 1804, א טאג נאך זיין קרוינונג פירט ער אדורך אויף דעם מארס־פעלד א גראנדיעזן מיליטער־פאראד. נאפאלעאן האט אויסגעקליבן פאר זיין אימפעריע, דעם אדלער אלס הערב, און ער טיילט דארט אדלערס צו די פע־נער פון די מיליטער־פארמאציעס. דער דאזיקער פאראד איז זער פיל באשריבן געווארן, און אין דער מאלעריי פאראייביקט געווארן אויף א גראנדיעזן לייוונט דורך דעם גרויסן דאוויד.

נאפאלעאן גייט פון איין נצחון צום אנדערן, באהערשט אלץ מער אייראפע, ווארפט אום און שטעלט אויף טראנען, ביז ס׳קומט דאס יאר 1812, דעמאלט ווען נאפאלעאן געפינט זיך אין רוסלאנד, קומט פאר אין פאריז די בארימטע פארשווערונג פון גענעראל מאלע וואס איז געווען געניאל אין איר אוואנטוריסטישער פשוטקייט און וואס האט געקאסט אסך לעבנס.

זייענדיק גובערנאטאר פון רוים, איז דער גענעראל מאלע, אין יאר 1808, געכאפט געווארן ביי א נישט ערלעכער האנדלונג, און דערפאר

באזייטיקט געוואָרן פון דער אַרמעי. ער טראָגט זיך אַרום מיט אַ שנאה צו נאַפּאָלעאָנען, און בעת דער לעצטער פּאָרט אָפּ אין יאָר 1812 קיין רוסלאַנד, פאַרבינדט זיך מאַלע מיט נאָך אייניקע פּערזאָן, און גרייט צו זיין באַרימטע פאַרשווערונג.

דעם 23 אָקטאָבער 1812, פינף אַ זייגער פון אַ רעגנדיקן פינצטערן פאַרטאָג, האָט דער גענעראַל מאַלע, אנגעטאָן אין פולער פּאַראַדנער פאָרם און אין דער באַגלייטונג פון צוויי מיטהעלפער, איינער אַלס זיין אַדיוטאַנט און דער צווייטער אין ציווילע קליידער נאָר מיט אַ קאָמיסאַרן־שאַרף, אנגעקלאַפּט אין איינע פון די פּאַריזער קאַזאַרמעס, ער לאָזט אויפוועקן דאָס מיליטער, פאַראָרדנט אַז אַלע זעקס קאָמפּאַניעס זאָלן זיך זאָפאָרט און אין פולער באַוואָפענונג פאַרזאַמלען אין הויף פון דער קאַזאַרמע, און אַז די זעלנער זיינען שוין געשטאַנען גרייט, האָט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט פאָלגנדיקע ווערטער: „זעלנער, דער בעאַמטער וואָס באַגלייט מיך, וועט אייך מיטטיילן די באַפעלן פון סענאַט“.

אַלע זיינען געווען געשפּאַנט, און מיט אינטערעס זיך צוגעהערט צום אומבאַקאַנטן גענעראַל. דער ציווילער מאַן מיט דעם קאָמיסאַרן־שאַרף וואָס האָט באַגלייט דעם גענעראַל האָט אַרויסגענומען פון טאַש אַ פּאַפּיר און אנגעהויבן פון דאָרט אַרויסלייענען אַזאַלכעס וואָס האָט אַלעמען פאַרכאַפּט מיט דעם אומגעוויינלעכן אינהאַלט:

„דער סענאַט — האָט ער פאָרגעלייענט — וואָס האָט זיך פאַרזאַמלט אויף אַנ׳אויסעראָרדענטלעכער זיצונג, האָט אויסגעהערט די מיטיילונג וועגן טויט פון׳ם קייזער נאַפּאָלעאָן, וואָס איז געשען הינטער די מויערן פון מאָסקווע דעם 7 אָקטאָבער. אַרומטראַכטנדיק גענוי די אַזוי וויכטיקע געשעעניש האָט ער אויסגעקליבן פון זיך אַ קאָמיסיע וואָס זאָל זאָפאָרט באַטראַכטן די מיטלען צו ראַטעווען דאָס פאַטערלאַנד פון די אומפאַרמיידלעך דראָענדיקע געפאַרן, און אויסהערנדיק די קאָמיסיע, באַשלאָסן.“

ס׳זיינען נאָכגעקומען אַ גאַנצע רייע פונקטן וואָס האָבן קריטיקירט נאַפּאָלעאָנ׳ס רעזשים, אַז ער האָט נישט געבראַנגט קיין גליק דעם פאָלק, נאָר כסדרדיקע מלחמות, אַז דאָס מיליטער וועט אין גיכן באַפרייט ווערן א. ז. א. וו.

אַזוי אַרום האָט זיך אנגעהויבן די דאָזיקע פאַרשווערונג, וואָס

האָט איבעראַשט אַלע זעלנער. אין דער מיטיילונג וועגן נאַפּאָלעאָנס טויט, האָט קיינער נישט געהאַט קיין סיבה צו צווייפלען, און אַלע האָבן געהאָרכזאַם אויסגעפירט די באַפעלן פון גענעראַל מאַלע, וואָס האָט אָפּגעשלאָסן דעם אַרויס און אַריינפאָר אין פאַריז און איז אַוועק אין דער קאָמענדאַנטור פאָדערן דאָס איבערגעבן אים די מאַכט. דאָרט האָט זיך אויפגעקלערט דער שווינדל, און אַז מען האָט ביים גענעראַל מאַלע געפאָדערט ער זאָל באַווייזן דעם שריפטלעכן באַשלוס פון סענאַט, האָט ער אנגעהויבן שיסן, מען האָט אים גלייך ענטוואָפנט, און עלף אַ זייגער פאָרמיטאָג איז די פאַרשווערונג געווען געענדיקט. מאַלע מיט נאָך 23 פערזאָן זיינען אַרעסטירט געוואָרן, און דעם 28 אָקטאָבער, פינף טעג נאָך דער פאַרשווערונג זיינען זיי שוין געשטאַנען פאַרן געריכט.

בעת דער פאָרזיצנדער ווענדעט זיך צום גענעראַל, ער זאָל זאָגן ווער ס'זיינען געווען זיינע מיטהעלפער, ענטוועדט אים מאַלע:

— מיינע מיטהעלפער וואָלטן געווען אַלע, גאַנץ פראַנקרייך, און אַפילו איר הער פאָרזיצנדער, אויב מיין פאַרשווערונג וואָלט נאָר געלונגען.

דער אורטייל איז געווען זער אַ שטרענגער: 14 פערזאָן זיינען פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, און דערשאָסן געוואָרן, די איבריקע, אַלץ מיליטער-לייט זיינען אַרויסגעברענגט געוואָרן אויף דעם מאַרספעלד, און דאָרט האָט מען זיי מיט אַ ספּעציעלער מיליטערישער צערעמאָניע דעגראַדירט פון אַלע זייערע מיליטערישע אויסצייכנונגען און פאַרשיקט אויף שווערע קאַטאָרגע אַרבעט.

דאָס וואָס ס'איז נישט געלונגען דעם גענעראַל מאַלע, איז פאָרגעשען מיט אַנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער דורך דער פאַריייניקטער אייראָפּעאישער קאָאַליציע וואָס האָט אין יאָר 1814 מנצח געווען נאַפּאָלעאָנען און אים געצוואונגען צו אבדיקירן. און אין לאַנד קומען צוריק די בורבאָנען, אָבער אין יאָר 1815 הויבט נאַפּאָלעאָן אויף אַנ'אויפשטאַנד, ער זעצט זיך אין געהיים אַרויס אויף דער פראַנצויזישער ערד, אים געלונגט צו געווינען די אַרמעי אויף זיין זייט, און ס'הויבן זיך אָן די באַרימטע „הונדערט טעג".

די אייראָפּעאישע קאָאַליציע קעגן נאַפּאָלעאָנען לעבט אויף דאָס ניי אויף. מען גרייט זיך צו אַנ'ערנסטער דעצידירנדיקער מלחמה, אום אויף תמיד אַ סוף צו מאַכן צו נאַפּאָלעאָנען. פראַנצויזישע פאַטריאָטן ווערן ביז גאָר באַאומרואיקט פאַרן גורל פון זייער

לאַנד, און מענער וואָס האָבן ביז אַהער ביטער באַקעמפט באָנאַפּאַרטן טרעטן אים צו העלפן, אום כדי צו ראַטעווען פראַנקרייך פון דעם אומגליק וואָס דעם לאַנד דראָט, אויב נאַפּאָלעאָנס אַוואַנטורע זאָל אַדורכפאַלן. ס׳שטעלן זיך אים העלפן אַזאָלכע מענער, ווי דער דיכטער בענזשאַמאַן קאָנסטאַן, דער גענעראַל לאַזאַר קאַרנאָ וואָס האָט אָרגאַניזירט די רעוואָלוציאָנערע אַרמעי און אין יאָר 1792 אָפּגעהאַלטן דעם ערשטן נצחון איבער דעם אויסערלעכן שונא. ס׳איז דאָך באַוווסט אַז דער גרויסער געטע וואָס האָט בייגעוווינט די שלאַכט ביי וואַלמי, און זעענדיק מיט וואָס פאַראַ ענטוזיאַזם די פראַנצויזישע אַרמעי גרייפט אָן אונטער קאַרנאָס אָנפירונג, האָט ער אויסגערופן: „ס׳איז דער אנהויב פון אַ נייער עפּאָכע אין דער געשיכטע“. אין נאַפּאָלעאָנס לאַגער גייט אויך אַריבער איינער פון זיינע גרעסטע שונאים, די מאַדאַם דע סטאַל, וועמען נאַפּאָלעאָן האָט בעת זיין פריערדיקער הערשאַפט, אַרויסגעשיקט פון לאַנד, און וועלכע איז אַרומגעפאָרן איבער אייראָפּע און געבונטעוועט קעגן אים. ס׳איז באַוווסט איר באַרימטער אויסדרוק מיט וועלכן זי האָט זיך אנגעשלאָסן אין נאַפּאָלעאָנס פאַרשווערונג:

« Si Napoléon triomphe, c’en est fait de la liberté ; s’il succombe devant l’Europe, c’en est fait de l’independence nationale ! *)

און אויף דאָס ניי צעפלאַקערט זיך אין אייראָפּע די מלחמה.

פאַרן אָפּפאָרן אויפן שלאַכט־פעלד פירט נאַפּאָלעאָן ווידער אַמאָל דורך אַ גרויסן מיליטערישן פאַראַד אויף דעם מאַרס־פעלד, ווי אין די אַמאָליקע גוטע טעג פון יאָר 1804 בעת ר׳האָט נאָך דער קרוינונג, געטיילט זיין מיליטער אדלערס. אויף דעם דאָזיקן מיליטער־פאַראַד. דעם 1 יוני 1815 פּראָקלאַמירט אויך נאַפּאָלעאָן זיין ליבעראַלע קאָנסטיטוציע.

דאָס דערשיינען נאַפּאָלעאָנס פאַרן מיליטער און טויזנטער פון פּאַריזער פאָלק וואָס האָבן אים געוואָלט זען פאַר זיין אָפּפאָרן אויפן שלאַכט־פעלד, איז געווען אַ גרויסע ענטוישונג פאַר איטלעכן, אַלע האָבן געהאָפט צו זען דעם קייזער ווי אַ זעלנער, די געשפּאַנטקייט פונ׳ם מאָמענט האָט געמאָלט נאַפּאָלעאָנען און גרויען מילי־

---

*) „אויב נאַפּאָלעאָן זיגט איז אַ סוף צו דער פרייהייט, אויב ער פאַלט, איז אַ סוף צו אונזער אומאָפּהענגיקייט“.

טעריש מונדיר מיט זיין דריי־ווינקל הוט אויפן קאָפּ, מיט זעלנע־רישער פּשוטקייט, מיט וועלכער ער האָט אין די ערשטע צייטן פון זיין קאַריערע געוווּנען די סימפּאַטיע פון זיין מיליטער. נאַפּאָ־לעאָן איז אָבער דערשינען אין רייכע פּאַראַד־קליידער וואָס האָבן נישט דערמאַנט אין קיין קריגער נאָר אין אַ האר, איטלעכער איז געווען ענטוישט, און די שטימונג איז געווען אַ קאַלטע.

דער דאָזיקער מיליטער־פּאַראַד אויף דעם מאַרס־פעלד, דעם 1 יוני 1815 איז געווען נאַפּאָלעאָנס לעצטער פּאַראַד אין פּאַריז. באַלד דערנאָך איז געקומען וואַטערלאָאָ און די פאַרשיקונג אויף דעם ווייטן, ווייטן אינזל.

אין יאָר 1848 ווען פּאַריז מאַכט ווידעראַמאָל דורך רעוואָלוציאָ־נערע טעג, ווערן יעדע נאַכט אַהערגעבראַנגט אויפן מאַרס־פעלד פאַרהאַלטענע פּאַרבּרעכער און דאָ ווערן זיי דערשאָסן.

אין דעצעמבער 1851 קומען ווידער פאָר בלוטיקע טעג אין פּאַ־ריז; נאַפּאָלעאָן דער דריטער שטעלט איין זיין דיקטאַטור, און פאַרפליצט די שטאָט מיט בלוט פאַרן פּרובירן זיך אַנטקעגנשטעלן זיין פאַרשווערונג. דעמאָלט אויך ברענגט מען אַהער אויפן מאַרס־פעלד 337 צופעליק אַרעסטירטע וואָס ווערן דאָ דערשאָסן. ע ר ש ט נאָכ'ן דערהרגענען די מענטשן, שטעלט מען צונויף אַ ליסטע פון זייערע נעמען.

אין יאָר 1852 איז פראַנקרייך ווידעראַמאָל אַנ'אימפּעריע; נאַ־פּאָלעאָן דער דריטער, זוכט מיט אַלע מעגלעכקייטן נאָכצוטאָן זיין באַרימטן פעטער; אויף דאָס ניי פּירט ער איין אין לאַנד דעם נאַפּאָלעאָנישן אָדלער, און דעם 10 מאַי 1852 פירט ער דורך אויף דעם מאַרס־פעלד אויך אַזאַ גראַנדיעזן מיליטערישן פּאַראַד, טיילנ־דיק אָדלערס פאַר די פענער פון דער אַרמיי.

דאָס מאַרס־פעלד ווערט כסדר אויסגענוצט פאַר גרויסע פייער־לעכקייטן און אויסשטעלונגען וואָס קומען פון צייט צו צייט פאָר. אין יאָר 1889 צוליב הונדערט־יאָר פראַנצויזישע רעוואָלוציע, ווערט דאָ איינגעאָרדנט אַ גראַנדיעזע אויסשטעלונג צו וועלכער ס'ווערט פאַרענדיקט דער אייפל־טורם וואָס איז ביז היינט צו טאָג פאַר־בליבן איינס פון די זעאונגסווערטע ווערק וואָס דער מענטשלעכער גייסט האָט באַשאַפן.

אַז מען האָט זיך דערוווּסט אין פּאַריז וועגן פּלאַן אויסצושטעלן אויף דעם מאַרס־פעלד אַזאַ מעטאַלענעם טורם, איז געוואָרן אַ

גרויסער טומל. די באַדייטנדיקסטע מענער פון דער ליטעראַטור און קונסט האָבן פּראָטעסטירט קעגן דעם, אַז אַזאַ טורם וועט פאַר־מיאוסן פּאַריז, די צייט האָט אַרויסגעוויזן זייער טעות. דער אייפעל־טורם איז אַזוי ענג צונויפגעוואַקסן מיטן פּלאַץ און גיט צו דעם מאַרס־פעלד אַזאַ אָרגינעלן גלאַנץ, אַז מען קען זיך דאָס אָרט מער נישט פאָרשטעלן אָן דעם מעטאַלענעם גיגאַנט.

צו פיסנס פון׳ם טורם האָט מען אויפגעשטעלט אַ באַשיידענעם דענקמאָל דעם אינזשיניער גוסטאַוו אייפעל, וועלכער האָט פון יאָר 1889 אָן, געוווינט אין דער הויך אויף זיין טורם, ביז צום יאָר 1923 ווען ער איז אין דער עלטער פון 91 יאָר געשטאָרבן.

יאָ, די געשיכטע פון מאַרס־פעלד איז רייך, דאָס פעלד איז גע־ווען אַן עדות פון אַן אַ שיעור געשעענישן וואָס פּאַריז האָט איבער־געלעבט. היינט איז עס פאַרוואַנדלט אין אַ שיינעם פּאַרק, פאַר־פלאַנצט מיט בלומען און ביימער, ס׳איז דאָס אָרט ווו טוריסטן קומען אויפהערלעך אַהער באַטראַכטן דאָס מעטאַלענע וווּנדער פון דער טעכניק, רייסן זייערע קעפּ צום שפּיץ פון׳ם טורם ווו אַ מענטש, פאַרמאַכט אין אַ באַזונדער צימערל רעדט זיך דורך מיט דער הילף פון ראַדיאָ־וועלן, מיט דער גאַנצער מענטשהייט, און דערציילט די געשיכטע פון פעדעראַציע־יום־טוב, פון לאַפּאַ־יעטס בלוט־פאַרגיסונג, פון ראָבעספּיערס פייערונג פון „העכסטן וועזן“, וועגן די נאַפּאָלעאָנישע פּאַראַדן און פיל אַנדערע געשעע־נישן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויף דעם דאָזיקן, היינט אַזוי פּרעכטיקן שפּאַציר־פּלאַץ.

— — — — — — — — — — —

די שאַיאָ־הויכקייט וואָס געפינט זיך אַנטקעגן איבער דעם אייפעל־טורם, אויף דער רעכטער זייט פון דער סען, מיט איר בלענדנדיק ווייסן גראַנדיעזן פּאַלאַץ האָט איר באַזונדערע געשיכטע, אַ געשיכטע פון נישט רעאַליזירטע פּלענער, און נישט אויסדויער.

נאָך אין 16 י. ה. האָט קאַטערינע מעדיטשי דאָ געוואָלט אויס־בויען אַ שלאָס, נאָר עס נישט רעאַליזירט צוליב מאַנגל אין געלט, דערנאָך האָט אַ געווויסער זשאַנען דאָ אויסגעבויט אַ פּרעכטיקע ווילע וואָס איז שפּעטער אָפּגעקויפט געוואָרן דורכן מאַרשאַל באַ־סאָמפּיער, העגריך דעם פּערטנס אַ פריינט, אום זי צו נוצן פאַר זיינע ליבע־אַוואַנטורעס, שפּעטער איז די ווילע פאַרוואַנדלט גע־וואָרן אין אַ פרויען־מאָנאַסטיר, וועלכן די רעוואָלוציע האָט צע־

שטערט. נאַפּאָלעאָן דער ערשטער האָט דאָ געוואָלט אויסבויען אַ שלאָס פאַר זיין זון, „דעם קעניג פון רוים“, אָבער אויך דאָס האָט זיך נישט רעאַליזירט. אין יאָר 1826 ווערט די הויכקייט שאַיאָ, אנגערופן מיטן נאָמען טראָקאַדעראָ, צוליב איינעמען אין יאָר 1823 די שפּאַנישע פעסטונג דורכן פראַנצויזישן מיליטער. מען האָט דאָ אויך געזאָלט אויסבויען אַ טריאומף־בויגן פאַר דער אַרמעי, אָבער אויך דער פּלאַן איז געבליבן נישט דורכגעפירט. פאַרן ברענגען נאַ־פּאָלעאָנס אַש קיין פּאַריז, האָט מען אויך געפּלאַנט דאָ אויסצו־בויען דאָס קבר, נאָר פון דעם פּלאַן איז גאָרנישט געוואָרן. צו דער אויסשטעלונג פון 1878 האָט מען דאָ אויסגעבויט אַ ריזיקן קאָנ־צערט־זאַל און מוזעי וואָס איז צעוואָרפן געוואָרן אין יאָר 1937 אויף צו בויען דעם היינטיקן שאַיאָ־פּאַלאַץ, נאָר צו איז עס דעם איצטיקן בנין באַשערט לאַנגע יאָרן?

אויפהויבנדיק זיך איבער די מאָנומענטאַלע ווייטע טרעפּ פון׳ם פּאַלאַץ קומען מיר אַרויס אויף דעם פּלאַץ טראָקאַדעראָ. דאָ הויבט זיך אָן דער פּאַריזער קוואַרטאַל פּאַסי, וואָס האָט אין פאַרגאַנגענעם י. ה. מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ שיין דאַטשע־שטעטל נישט ווייט פון פּאַריז. לינקס זעען מיר דעם דענקמאָל פון בענזשאַמאַן פראַנק־לין.

דער גרויסער אַמעריקאַנער געלערנטער איז געווען דער ערשטער פאָרשטער פון די פאַראייניקטע שטאַטן אין פראַנקרייך, בעת זיי האָבן נאָך געקעמפט קעגן די ענגלענדער פאַר זייער אומאָפּהענ־גיקייט.

פראַנקלין איז געווען דער דערפינדער פון בליץ־אָפּלייטער. מען דערציילט אַז אין אַ מאָמענט פון גרויסער אויפרעגונג צוליב פראַנק־לינס דיפּלאָמאַטישע דערפאָלגן אין פראַנקרייך, האָט דער ענגלי־שער קעניג זשאָרזש דער דריטער באַפוילן אַראָפּצונעמען די בליץ־אָפּלייטערס פון אַלע זיינע פּאַלאַצן...

דער דענקמאָל דערציילט אונדז, אַז בעת זיין אויפהאַלטן זיך אין פּאַריז, האָט פראַנקלין געוווינט אין פּאַסי וואָס איז געווען אַ צענטער פאַר פיל באַרימטהייטן.

שטייענדיק דאָ אויפן פּלאַץ זעען מיר אויך אייניקע מצבות וואָס קוקן אַרויס פון קליינעם בית עולם פּאַסי, וואָס געפינט זיך דאָ דערנעבן. אין צווישן די מצבות זעען מיר דאָס ביזאַנטישע

טורעמל פון דער קליינער שאַפעל וואָס שטייט אויף דעם קבר פון מאַריאַ באַשקירצעווא.

ווייניק, זייער ווייניק קענען דעם נאָמען!

דאָס איז געווען אַ רוסיש מיידל, אַ מאַלערין, זי האָט געליטן אויף אַ מאַגיע פון וועלן ווערן באַרימט, צו וואָס זי האָט געשטרעבט מיט אַנ׳אויסערגעוועהנלעכע עקשנות, און באַרימט איז זי געוואָרן גראַד נישט דורך איר מאַלעריי, נאָר דורך איר׳ס אַ טאָג בוך וואָס ענטהאַלט אַזש גאַנצע צוויי טויזנט זייטן.

דאָס שרייבן דעם טאָג־בוך האָט איר אינגאַנצן פאַרכאַפּט און אומבאַמערקט פאַר איר אַליין געוואָרן די סיבה פון שרעקלעכע ליידן און דערפירט צו אַנ׳אויסערגעוועהנלעכע פאַרשווענדונג פון אירע כוחות.

אינ׳ם פאָרוואָרט צו איר טאָג־בוך וואָס זי האָט אָנגעשריבן קורץ פאַר איר טויט, שרייבט זי צווישן אַנדערע פאָלגנדיקע שורות:

„אויב כ׳וועל לעבן לאַנג אום צו כדי ווערן באַרימט, וועט דער טאָג־בוך פאַראינטערעסירן די נאַטוראַליסטן. ס׳איז דאָך סוף־כל־סוף אינטערעסאַנט נאָכצופאָרשן דאָס לעבן פון אַ פרוי וואָס דערציילט פון טאָג צו טאָג אַלץ, אָן וועלכן ס׳איז מאַלן זיך, ווי קיינער דאַרף דאָס קלוימערשט נישט לייענען, און אין דער זעלבער צייט שרייבט זי עס מיט דעם פאַרבאָרגענעם פאַרלאַנג צו ווערן דורכגעלייענט“.

פיינער זיך אויסצודריקן איז דוכט זיך נישט מעגלעך.

אין איר טאָג־בוך דערגרייכט מאַריאַ באַשקירצעווא צו אַנ׳אויסערגעוועהנלעכער מדרגה אינ׳ם שטודירן און באַשרייבן זיך אַליין, און איז דערביי צו זיך פולשטענדיק אומרחמנותדיק. די דאָזיקע קראַנקהאַפטע זעלבסטבאָבאַכטונג וואָס האָט זיך ביי איר אָנגעהויבן נאָך אין אירע קינדער־יאָרן, האָט איר דערפירט צום פייניקן זיך אַליין, און מיטגעווירקט צום פאַרקירצן איר לעבן.

מיט איר מאַלעריי האָט זי נישט דערגרייכט קיין רום, נאָר עס דערגרייכט דורך איר מערקווירדיק טאָג־בוך וואָס פאַרכאַפּט מיט דעם אמת.

געשטאָרבן איז זי יונג, אַריבערגייענדיק די צוואַנציק יאָר, ליבהאָבנדיק רייכקייט און גלאַנץ, האָט זי געבעטן מען זאָל איר לייגן נישט ווייט פון די עליזעי־פעלדער, און דערפאַר האָט מען איר אַוועקגעלעגט אויף דעם קליינעם בית עולם פּאַסי.

נישט ווייט פון איר קבר, אויף דעם זעלבן בית עולם, געפינען מיר אויך דאָס קבר פון באַרימטן פראַנצויזישן דיכטער און רע־וואָלוציאָנער אָקטאַוו מירבאָ.

בעת די טעראָריסטישע געשעענישן וואָס זיינען פאָרגעקומען אין פראַנקרייך סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, האָט אָקטאַוו מירבאָ פאַרטיידיקנדיק די טעראָריסטן, געשריבן:

„דער מענטש האָט אַ רעכט אנצוווענדן אַלע מיטלען אום צו צעברעכן זיינע קייטן".

הינטער דעם בית עולם אויף דער אַוועני עלאָ נ. 22 האָט געוווינט און איז אין יאָר 1938 געשטאָרבן דער גרויסער רוסישער זינגער פיעדאָר שאַליאַפּין.

יאָ, מיטן קוואַרטאַל פּאַסי זיינען פאַרבינדן נאָך באַרימטע נעמען ווי: מאָליער, באַלזאַק א.א. וואָס האָבן דאָ געוווינט און געשאַפן, נאָר רייכער פון אַלעם דאָ אַרום איז די געשיכטע פון מאַרס־פעלד וואָס מיר האָבן אין קורצע שטריכן פּרובירט דערציילן.

קאפיטל 6.

# דאס אינזל פון הייליקן לודוויק

אין מיטן דער סען, וואס טיילט פונאנדער פאריז, געפינען זיך צוויי קליינע אינזלען. דאס גרעסערע אינזל וואס הויבט זיך אן ביי דער נייער בריק (פאן נעף) און ענדיקט זיך ביי דער סען פאל געגנט, איז באקאנט א. נ. „סיטע"; דאס צווייטע, קלענערע אינזל, וואס ליגט א צוויי דריי צענדליק מעטר אפגעטיילט פון ערשטן, און פארייניקט דורך א קליינע בריק, איז באקאנט אלס דאס אינזל פון הייליקן לודוויק.

היינט איז די שטאט גרויס, אירע גאסן און בולווארן פארנעמען מערערע קוואדראט־קילאמעטערס ווייט אוועק פון דער סען, איז עס שווער זיך פארצושטעלן אז די דאזיקע צוויי אינזלען, וואס האבן אין 17־טן י. ה. נאך פארגעשטעלט מיט זיך גאנצע זיבן אינזלען, זיינען געווען דאס וויגעלע פון פאריז.

יא, די צוויי אינזלען זיינען דאס אמאליקע, ערשטע פאריז; דא האט די שטאט זיך אנגעהויבן פארמירן, און ביי איר געבוירן ווערן, געהייסן „ליטעציא".

ערשט אונטער לודוויק דעם 13־טן טרעט מען צו פארייניקן די אינזלען. נאך אין יאר 1843 האט דאס היינטיקע אינזל פון הייליקן לודוויק מיט זיך פארגעשטעלט צוויי אינזלען.

אבער גאנץ פארשידן איז געווען זייער גורל; די אינזלען פון דער גרופע, וואס הייסט היינט „סיטע", זיינען געווארן דער צענטער פון מלוכישן לעבן, דא האבן זיך אויסגעבויט אזוי פיל וויכטיקע געביידעס, וואס האבן געצויגן צו זיך גייער און וואנדערער. ווו עס האבן זיך אפגעשפילט אזוי פיל וויכטיקע און גרויסע געשעענישן, און אין דער זעלבער צייט, איז דאס היינטיקע אינזל פון הייליקן לודוויק, געבליבן אינגאנצן אין א זייט, אפילו די וועגן צו דער סיטע האבן נישט געפירט דורך דאנען, ס'איז געבליבן מחוץ דעם לעבן;

נאָך אין 17־טן י. ה. איז עס געווען כמעט ווי נישט באַוווינט; באַדעקט מיט גראָז און ביימלעך, פלעגן ווייבער קומען דאָ פון אַרום וואַשן זייער וועש, און זיי דאָ טריקענען אויף דער זון. בהמות האָבן זיך דאָ געפּאַשעט; אַ לאַנגע צייט האָט מען דאָס אָרט גע־רופן „די קי־אינזלען“.

ערשט אונטער לודוויק דעם 13־טן, כאַפּט מען זיך אַז דאָס אינזל קען אויסגענוצט ווערן אויף בויען וווין־הייזער. מען דערזעט וואָס פאַראַ שיין ווינקל דאָס אָרט שטעלט מיט זיך פאָר, און אין דעם זעלבן 17־טן י. ה. ווערט אַנגעצייכנט דער פּלאַן פון די היינטיקע גאַסן, וועלכע זיינען דעריבער נישט ווי אין איבעריקן פאַריז, צו־פעליק ענטשטאַנענע, נאָר אין אַ שיינעם סדר.

די היינטיקע סען־פּאַל געגנט, איז אין 17־טן י. ה. געווען אַ גרויסער צענטער פון דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס האָט דאָ אויף טריט און שריט געהאַט אירע האָטעלן; צוליב דער נאָענטקייט פון אינזל צו דער סען־פּאַל געגנד, ווערט עס גלייך פאַרוואַנדלט אין אַ נייעם אַריסטאָקראַטישן צענטער; עס וואַקסן דאָרט אויס לויטער רייכע האָטעלן, באַוווינט דורך די אָנגעזעענסטע לייט פון יענער צייט. און ביז היינט צו טאָג, איז דאָס אינזל דאָס אַמבעסטן דערהאַלטענע ווינקל, וווּ אייגנגעהילט אין גרינס, דערזעען מיר פאַר זיך פּרעכטיקע אַרכיטעקטור־מוסטערן פון 17־טן י. ה. די צייט האָט כמעט ווי נישט אַנגערירט די פּאַרהלומטע געסלעך, הייזער און האָטעלן.

אַריבערגייענדיק די לואי־פיליפּ בריק, געפינען מיר זיך ביי די גרעסערע נומערן פון קעי בורבאָן. איינס נעבן דאָס אַנדערע, שטייען אַלטע גרויסע הויזער, אַלע כמעט אָן אויסנאַם האָטעלן פון רייכע און אַריסטאָקראַטישע לייט פון 17־טן י. ה. פיל פון די הייזער זיינען געבויט דורך באַרימטע אַרכיטעקטן; דאָס הויז נ. 21 האָט געבויט דער זייער באַרימטער אַרכיטעקט לעוואָ. אַסך פון די היי־זער טראָגן אויפשריפטן פון זייערע פריערדיקע בעלי־בתים. מיר באַרהאַלטן זיך ביים נ. 15. די גרויסע געביידע שטעלט מיט זיך פאָר דעם האָטעל שאַראָן; אין פאַרגאַנגענעם י. ה. האָט דאָ גע־וווינט און געהאַט זיין אַטעליע דער מאָלער מעיסאָניע, דער מחבר פון באַרימטן בילד „1814“. וואָס שטעלט פאָר נאַפּאָלעאָנס אָפּ־טרעטן פאַר די קאָאַליציע־חילות, אגב געהערט שוין דאָס נישט

גרויסע בילד פון קינסטלער צו זיינע גרעסטע לייוונטן, ס'רוב האַלטן זיינע מייסטער־ווערק אומגעפער, צוואַנציק סענטימעטער די גרוים.

דער נ. 1 פון קעי בורבאָן, נעמט אויך אַרום די גאַס פון צוויי בריקן (רי דע דעי פּאָן); דאָ פאַרהאַלטן מיר זיך פאַר אַ אַלטע קאַפּע און וויין־שענק, וואָס שייד זיך מיט גארנישט אונטער פון אַ סך אַזעלכע ענלעכע אנשטאַלטן, בלויז אַ זעלטן־שיינע אייזערנע פענסטער־אָפּצוימונג פון 18־טן י. ה. ציט צו די אויפמערקזאַמקייט פון די פאַרבייגייער; די דאָזיקע שענק, האָט אַן אַלטע געשיכטע הינטער זיך; זי האָט שוין עקזיסטירט בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, און געווען דאַן דער צענטער פון אַ געשעעניש וואָס האָט אויפגערודערט דאָס לאַנד:

דעם 23־טן מאַי 1794 איז פּאַריז אויפגעטרייסלט געוואָרן פון אַ ידיעה, אַז אַ מיידל סעסיל רענאַ, האָט געוואָלט דערהרגענען ראָבעספּיערן; אַז עס איז אויפגעדעקט געוואָרן אַ ריזן־פאַרשווערונג קעגן אים, אין וועלכער עס זיינען געווען פאַרמישט גאַנצע 54 פּערזאָן, דערונטער אויך דער פאַטער, און פיל קרובים פון דעם מיידל.

די וויין־שענק וואָס האָט דעמאָלט געהייסן „קאַבאַרע די פּראָן־פינאַ", האָט דאַן געהערט צו סעסיל רענאַ'ס פאַטער; די פּאָליציי האָט זיך גלייך באַוויזן אין דער וויין־שענק, אים אַרעסטירט, און קורץ דערנאָך איז ער צוזאַמען מיט זיין טאָכטער, און אַנדערע קרובים, אומגעקומען אויף דער גילאָטינע. *)

די ווייטערדיקע טייל פון דער גאַס, לענגאויס דער סען, טראָגט שוין דעם נאָמען, קעי אנזשו, דאָ פאַרהאַלטן מיר זיך ביי דער געביידע נ. 17. אַ שיין פיר שטאָקיק הויז פון כמעט מאָדערנעם אויסזען, נאָר די טונקלקייט פון די מויערן, און די באַגילדעטע וואַסעררערן, באַפּוצט מיט פאַנטאַסטישע קעפּלעך, רעדן צו אונדז פון פאַרגאַנגענע צייטן; איבער דעם טויער לייענען מיר די אויפשריפט: „האָטעל לאָזאַן 1657".

דער האָטעל פאַר וועלכן מיר געפינען זיך, איז איינער פון די באַרימטסטע פון פּאַריז; געבויט דורך דעם אַרכיטעקט לעוואַ, אין יאָר 1650 און געענדיקט אין יאָר 1657, פאַרמאָגט ער זייער אַ רייכע אינערלעכע דעקאָראַציע, און געהערט פון יאָר 1928 אָן צו

---

*) לייען דאָס קאַפּיטל: „די רי סענט אנארעי".

דער שטאָט פּאַריז, וואָס האָט דאָ אנגעזאַמלט גרויסע קונסט-ווערק און אַנטיקן, און באַנוצט זיך מיט דעם האָטעל, צו ספּעציעלע אויפ־נאַמען פון הויכע געסט.

נאָך דעם אויפבויען דעם האָטעל, האָט ער מערערע מאָל געטוישט די בעלי בתים, ערשט אין לעצטן פערטל פון 17־טן י. ה. איז ער אַריבער צום פּירשט לאָזאַן, וועמענס נאָמען דער האָטעל טראָגט ביז היינט.

דער פּירשט לאָזאַן איז געווען איינער פון די גלענצנדיקע אָפיצירן און פאַוואָריטן פון לודוויק דעם 14־טן, וואָס פלעגט אָבער אָפט מאָל, קומען מיט אים אין פאַרשידענע קאָנפליקטן, וועלכע פלעגן ציען דעם אינטערעס פון אַלע הויף־לייט, און געגעבן אַ סך אונטער־האַלטונג־שטאָף פאַר דעם עולם, קאָנפליקטן, וואָס זיינען ביז היינט־צו־טאָג אַן אינטערעסאַנטער מאַטעריאַל, פאַר קענען די באַציאונגען און פאַרהעלטענישן פון קעניגלעכן הויף.

דער פּירשט לאָזאַן האָט אַ געוויסע צייט געוואָלט באַקומען דעם אַמט פון שעף איבער דער אַרטילעריע; דער קעניג זאָגט עס אים צו, אָבער האַלט נישט דאָס וואָרט; לאָזאַן ווענדעט זיך דאַן צו זיין פריינדן, די באַרימטע מאַדאַם דע מאַנטעספּאַן, די מעטרעסע פון קעניג, מיט דער ביטע, פאַר אים צו אינטערווענירן; די לעצטע, טיילט אים דערנאָך מיט, אַז אַלע אירע באַמיאונגען האָבן נישט געהאָלפן.

לאָזאַן וויל זיך „קלאָר" מאַכן די זאַך: וויסנדיק וועגן אַ גאַלאַנטע זעאונג וואָס די מאַדאַם דע מאַנטעספּאַן, דאַרף האָבן מיטן קעניג, קריגט זיך לאָזאַן אַריין אין דעם צימער פון דער ראַנדעוווּ, באַהאַלט זיך אונטערן בעט, איז אַן עדות פון דעם אינטימען פאַרברענגען פון פּאָרל, און פון זייער שמועס, פון וועלכן ער דערוווּסט זיך אַז די קעניגלעכע מעטרעסע איז גאָר נישט אַזוי אומשולדיק אין דעם נישט באַקומען דעם אַמט וועלכן ער וויל. אויפגערעגט אויף דער קורטיזאַנע, דערציילט ער איר וועגן אַלעם פון וואָס ער איז געווען אַן עדות, און וועגן דעם אונטערגעהערטן שמועס. איבעראַשט, דערציילט די מאַנטעספּאַן וועגן אַלעם דעם קעניג, וועלכער רופט צו זיך דעם פּירשט, כדי אים „דערציילן אַ מעשה"; לאָזאַן ציט דאַן אַרויס זיין שווערד, צעברעכט זי, און דערקלערט, אַז ער וועט זיך מיט איר מער נישט באַנוצן אויף צו דינען אַ קעניג, וואָס האַלט נישט זיין וואָרט צוליב אַ זונה; אַן אויסגעקאָכטער, עפּנט לודוויק דער

14־טער אויף דאָס פענסטער, און וואַרפט אַרויס זיין שטעקן „אויס מורא זיך נישט פאַרצוואַרפן אַז כ׳האָב געשלאָגן אַן אדלמאַן“, און ער פאַרלאָזט דאָס צימער. אויף מאָרגן ווערט לאָזאַן פאַרשפאַרט אין דער באַסטיליע, נאָר ווערט אין גיכן באַפרייט, און נאָמינירט אַלס קאַפּיטאַן פון דער גוואַרדיע, אַ זייער הויכער אַמט.

אבער דער פירשט לאָזאַן איז גאַנץ ספּעציעל באַרימט געוואָרן צוליב זיין ראָמאַן און געהיימע חתונה מיט דער פּרינצעסן מאָנטפּאַנסיע, וואָס האָט אין יענער צייט געמאַכט אַ גרויסן רוייש, און איבערגעלאָזט נאָך זיך זייער אַ רייכע ליטעראַטור.

די פירשטן מאָנטפּאַנסיע איז געווען אַן אייניקל פון הענריך דעם פערטן; זי איז געווען די טאָכטער פון פירשט גאַסטאָן אָרלעאַן, דעם ברודער פון לודוויק דעם 13־טן, זי איז געווען אַ ליבלעכע קוזינע פון לודוויק דעם 14־טן, און נאָך דער קעניגן, האָט זי געטראָגן דעם העכסטן פרויען־טיטל אין לאַנד, „לאַ גראַנד מאַדמאָאַזעל“. זי האָט געזאָלט ווערן די כלה פון, דעם צוויי מאָל עלטערן פון איר, פערדינאַנד דעם 3־טן, קייזער פון דייטשלאַנד, דערנאָך געזאָלט אַ כלה ווערן מיט איר אייגנעם, פיל פון איר יונגערן קוזין לודוויק דעם 14־טן, דערנאָך געזאָלט אַ שידוך טאָן מיט פיליפּ דעם 4־טן, פון שפּאַניע, שפּעטער מיט שאַרל דעם 2־טן פון ענגלאַנד א. א. שידוכים, וואָס אַלע זיינען אָבער נישט צושטאַנד געקומען צוליב פאַרשידענע פּאָליטישע טעמים. ס׳איז נישט געווען אַזאַ פּשוטע זאַך חתונה צו מאַכן אַ פּרינצעסן פון אַזוי פיל יחוס, און געוואַלדיקן רייכטום וואָס זי האָט פאַרמאָגט. צווישן דער דאָזיקער פּרינצעסן איז לסוף ענטשטאַנען אַ ראָמאַן מיט דעם פירשט לאָזאַן, און ס׳איז געלונגען צו ווירקן אויף לודוויק דעם 14־טן ער זאָל דערלויבן, זיין שוין נישט יונגער קוזינע, טראָץ איר גרויסן יחוס און געוואַלדיקן רייכטום, חתונה צו האָבן מיט אים.

דער ענין וועגן זייער חתונה וואָס שווימט אַרויס אַזוי אומגעריכט פאַר די הויף־לייט, מאַכט אַ געוואַלדיקן איינדרוק. נאָר איינצלנע ווייסן וועגן דעם אַז דעם נאָענטסטן זונטיק, וועט עס געשען; אויף דעם פּאַן פון די געשעענישן שווימט אַרויס דער וואונדערבאַרער בריוו פון דער מאַרקיזן דע סעוויניע, אַ בריוו וואָס האָט אין זיין צייט געמאַכט אַ גרויסן־רוייש, מיט זיין קענען די הויף־פאַרהעלטענישן, מיט זיין בעסטע שילדערונג פון דעם איינדרוק וואָס די ידיעה האָט געמאַכט אויף די הויף־לייט, און מיט דעם

וואונדערבאַרן סטיל, מיט וועלכע די שרייבערן האָט זיך אַזוי באַרימט געמאַכט, און אַ דאַנק וועלכן זי איז אַריין אין דער געשיכטע.

אָט וואָס זי האָט געשריבן צו איר קרוב, מיסיע דע קולאַנזש:

„איך גיי אייך מיטיילן אַ זאַך; די סאַמע שטוינענדיקסטע, די סאַמע פאַרכאַפּנדיקסטע, די סאַמע אומגעריכטסטע, די סאַמע שענסטע, די מערקווירדיקסטע, די סאַמע טריאומפירנדיקסטע, די סאַמע באַרוישנדיקסטע, די סאַמע אומדערהערטסטע, די סאַמע זעלטנסטע, די סאַמע נישט גלויבלעכסטע, די סאַמע אומגעריכטסטע, די סאַמע גרעסטע, די סאַמע קלענסטע, די סאַמע זעלטנסטע, די סאַמע פּשוטסטע, די סאַמע גלענצנדיקסטע, די סאַמע געהיימניספולסטע ביז היינט, די סאַמע שטראַלנדיקסטע, וואָס איז אָן ספק, ווערט מקנה צו זיין; מיט איין וואָרט, אַ זאַך וואָס מען געפינט נאָר איין ביישפּיל אין די פאַרגאַנגענע דורות; אָבער אויך דער איינער ביישפּיל איז נישט גאַנץ ריכטיק; אַ זאַך, וואָס מיר קענען עס נישט גלויבן אין פּאַריז, ווי אַזוי וועט מען עס קענען גלויבן אין ליאָן? אַ זאַך וואָס רופט, מען זאָל צו דער גאַנצער וועלט שרייען, רחמים; אַ זאַך וואָס איבערפילט מיט פרייד די מאַדאַם ראָהאַן און די מאַדאַם ד׳האָטעריוו; מיט איין וואָרט, אַ זאַך וואָס וועט געשען מאָרגן, און די וואָס וועלן דאָס זען, וועלן זיין זיכער אַז עס האָט זיך זיי געחלומט; אַ זאַך וואָס וועט געטאָן ווערן זונטיק, וואָס וועט אפשר נישט קענען געטאָן ווערן מאָנטיק. איך קען מיך נישט דעצידירן עס אייך צו זאָגן; טרעפט עס; איך וועט מיך קענען דריי; וואָרפט אייער צונג פאַר די הונט? נו גוט, מוז איך אייך הייסט עס זאָגן: מיסיע דע לאָזאַן האָט חתונה דעם זונטיק אין לוווּר, טרעפט מיט וועמען? איך וועט מיך קענען פיר, איך וועט מיך קענען צען, איך וועט קענען הונדערט. די מאַדאַם דע קולאַנזש זאָגט: אָט איז אַן עניין וואָס איז געווען שווער צו טרעפן; ס׳איז די מאַדמואַזעל לאַ וואַליער; אַבסאָלוט נישט, מאַדאַם; איז עס די מאַדמואַזעל רעטז? ניין, איר זענט אַן אמתער פּראָווינציאַל. אָ! מיר זיינען טאַקע נאַראָנים, זאָגט איר, ס׳איז די מאַדמואַזעל קאָלבער. נאָך ווייניקער. איז עס זיכער די מאַדמואַזעל גרעקי. איר האָט נישט געטראָפן. מוז מען, הייסט עס, לסוף אייך זאָגן: ער האָט חתונה, זונטיק אין לוווּר, מיט דער דערלויבעניש פון קעניג, מיט דער מאַדמואַזעל, מאַדמואַזעל פון די... מאַדמואַזעלן, טרעפט דעם נאָמען; ער האָט חתונה מיט דער מאַדמואַזעל, מיין וואָרט, די מאַדמואַזעל, דאָס אייניקל פון הענ־

ריך דעם פערטן, מאַדמואַזעל ד'אַ, מאַדמואַזעל דע דאָמב, מאַדמואַזעל דע מאָנטפּאָנסיע, מאַדמואַזעל ד'אָרלעאַן, מיט דער מאַדמואַזעל, די קוזינע פון קעניג!"*)

די מאַדאַם דע סעווינע, וואָס איז אַלעמאָל געווען אַמבעסטן אינפאָרמירט וועגן הויף־לעבן, און גוט געקענט אַלע פאַרהעלטענישן, האָט פאַרשטאַנען צו זאָגן אַז די חתונה איז „אַ זאַך וואָס וועט גע־טאָן ווערן זונטיק, וואָס וועט אפשר ניט קענען געטאָן ווערן מאָנ־טיק"; אַז די מיטגלידער פון דער קעניגלעכער פאַמיליע, מיט דער קעניגן אין דער שפּיץ, האָבן זיך דערוווּסט וועגן דער גרייטנדיקער חתונה, איז געוואָרן אַזאַ סקאַנדאַל, אַז לודוויק דער 14־טער איז גע־ווען געצוווּנגען צוריקצוציען זיין דערלויבעניש;

די חתונה קומט שוין נישט פאָר. און אין רעזולטאַט פון לאָזאַן'ס אויפגעבראַכטקייט, ווערט ער אַרעסטירט, פאַרמאַכט אין אַ פעס־טונג, וווּ ער זיצט אָפּ גאַנצע צען יאָר, און ווערט ערשט דאַן באַ־פרייט, ווען די רייכע כלה שרייבט איבער איינּיקע פון אירע רייכס־טע גיטער לטובות אַ קעניגלעכן ממזר, אַ זון פון דער מאַדאַם דע מאָנטעספּאַן. פאַר דעם דאָזיקן פּרייז געלונגט עס איר צו באַ־פרייען איר חתן, אָבער זי באַקומט נישט די דערלויבעניש מיט אים חתונה צו האָבן.**)

דעמאָלט, נאָך דער באַפרייאונג, קויפט דער פירשט אָפּ דעם האָטעל, וואָס טראָגט טאָקע ביז היינט צו טאָג זיין נאָמען, האָט חתונה אין געהיים מיט דער פּרינצעסן, און וווינט דאָ נאָר צוויי יאָר, פון 1682 ביז 1684. דאַן איז שוין לודוויק דער 14־טער מיט אים צוריק איבערגעבעטן, אומגעקערט אים אַלע פאַרנומענע אַמטן, געשאָנקען אים גרויסע געלט־סומען, און לסוף, אים אויך גע־געבן דעם טיטל מאַרשאַל.

דער האָטעל לאָזאַן איז באַשריבן געוואָרן דורך דעם דיכטער טע־אָפּיל גאָטיע, וואָס האָט אין פאַרגאַנגענעם י. ה. אים באַוווינט. אויך דער דיכטער באָדלער וווינט דאָ אַ געוויסע צייט.

מיר וואַרפן אַ לעצטן בליק אויף דער געבײַדע פון האָטעל, וואָס איז זייער גוט דערהאַלטן, און שטעלן זיך אָפּ איינּיקע טריט ווייטער, ביים הויז נ. 9.

*) יידיש, יח. ק.

**) לייען דאָס קאַפּיטל: „דער לוקסנבורגער פּאַלאַץ".

אַן אויפשריפט אויף דער מויער מאַכט אויפמערקזאַם די דורכגייער, אַז אין דעם דאָזיקן הויז האָט פון יאָר 1846 ביז 1863 געלעבט דער גרויסער דאָמיע.

אַנאַנדערע דאָמיע האָט געהערט צו די גאָר גרויסע קינסטלער פון פאַרגאַנגענעם י. ה. אַ באַרימטער מאָלער, האָט ער זיך אָבער נאָך מער אויסגעצייכנט אַלס קאַריקאַטוריסט. דאָמיע האָט געהערט צו די ערלעכע און ראַדיקאַלע כאַראַקטערן פון זיין צייט, און געווען איינער פון די אונטערגרובער פון לואי פיליפ׳ס רעזשים.

מיר קומען צו צום הויז פון קעי אַנזשו, נ. 1—3; די גרויסע געביידע איינגעהילט אין גרינס, נעמט אויך אַרום די רי סען לואי, און פאָרמירט דאָ אַ דרייעק, אַרויסרוקנדיק דעם שפּיץ צום בולוואַר פון הענריק דעם פערטן. מיר געפינען זיך פאַר דעם באַרימטן האָטעל לאַמבער, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1640 דורך דעם אַרכיטעקט לעווא, פאַר דעם פּרעזידענט לאַמבער דע טאָריני; אין יאָר 1750 קויפט אָפּ דעם האָטעל די מאַרקיזן שאַטלע, אַ שרייבערן, און אַ פרוי מיט אַ גרויסער בילדונג. די מאַדאַם שאַטלע געפינט זיך אין אַ לאַנגיעריקער אינטימער פאַרבינדונג מיט וואָלטערן, וועלכער האַלט זיך דאָ אויף, און דאָ טאַקע, שרייבט ער אין זיין בוך „אַנריאַד“, געווידמעט דער עפּאָכע פון הענריך דעם פערטן.

אין זיינע ווערק, פירט וואָלטער מערערע מאָל אַרויס די מאַרקיזן שאַטלע, א. נ. „לאַ בעל עמילי“.

אין יאָר 1842 ווערט דער האָטעל דאָס אייגנטום פון פּוילישן פירשט טשאַרטאָריסקי. צו וועמענס יורשים ער געהערט ביז היינט צו טאָג. דער האָטעל איז זער רייך אין ווערק, געמאַכט דורך די קינסטלער לע בראַן און לע סיער; אין פאַרגאַנגענעם י. ה. איז די מאַלעריי רעסטאַווירט געוואָרן דורך דעם באַרימטן דעלאַקרואַ.

מער ווי דריי הונדערט יאָר אַז דער האָטעל לאַמבער איז אויפגעבויט געוואָרן; זיינע טונקעלע מויערן, זיין סטיל, דערציילן די פאַרביַיגייער וועגן זיין אַלטקייט, דאָך עטעמט די געביידע מיט אַ סך כוח, און וועט נאָך לאַנגע יאָרן דערציילן וועגן דעם מאָלער לע בראַן וואָס האָט געצירט זיינע מויערן, וועגן דעם שרייבער און פילאָזאָף וואָלטער, וואָס האָט דאָ געשאַפן, וועגן באַרימטן דעלאַקרואַ, וואָס האָט רעסטאַווירט די מאַלערייען וואָס דער האָטעל פאַרמאָגט און וועלכע מען קען זען ביי ספּעציעלע געלעגנהייטן.

דער האָטעל לאַמבער נעמט אויך אַרום די סען לואי־גאַס (רי סען לואי ען ל'איל), וואָס שניידט דורך דאָס גאַנצע אינזל אין דער לענג; מיר גייען אריין אין דער דאזיקער גאַס, און פאַרהאַלטן זיך גלייך אין דער רי ברעטאנוויליע, ביים הויז נ. 3. דא האָט פון יאר 1856 ביז 1868 געוווינט און געשאַפן דער באַרימטער קריטיקער פילאָזאָף און היסטאָריקער היפּאָליט טען. דאָס געסעלע איז קליין, שטיל, אַזוי האט עס אויסגעזען, ווען דער פילאָזאָף האָט דאָ געלעבט, אַזוי האָט עס אויך אויסגעזען אין 17־טן י. ה

מיר קומען צוריק אַרוים אויף דער סען לואי גאַס, און פאַרהאַלטן זיך גלייך ביים הויז נ. 11.

אין סוף פון 18־טן י. ה. האָט דאָ געוווינט דער אינזשיניער פּיליפּ לעבאָן; אין יאר 1799, ענטדעקט ער דא, אין דעם הויז, דעם פּרינציפּ פון גאַז-באַלויכטונג.

ווען דעם 2־טן דעצעמבער 1804, איז אין דער נאָטר־דאַם, פאָרגעקומען די קרוינונג פון נאַפּאָלעאָנען, האָט זיך לעבאָן געפינען צווישן די איינגעלאַדענע געסט. פארטאָג פון 3־טן דעצעמבער, געפינט מען אים אין די עליזעי פעלדער א דערמאָרדעטן, מיט גאַנצע דרייצן מעסער־וווּנדן.

די סיבה פון זיין מאָרד איז פאַרבליבן אַ סוד.

האט דאָ אפשר געווירקט אַ פּאָליטישער מאָטיוו?

פיליפּ לעבאָן איז ביז גאָר געוועזן ענלעך צו נאַפּאָלעאָנען; דער פאַקט איז דורך אַלעמען אונטערגעשטראָכן געוואָרן, און אין פאַריז האבן זיך דאַן געפינען גענוג פאַרשווערער קעגן באָנאַפּאַרטן. האבן די מערדער נישט אמאָל אנגענומען דעם דערפינדער, פאַר דעם נאָה וואָס געקרוינטן נאַפּאָלעאָן, וואָס איז אַרוים זיך דורכשפּאַצירן אין דער אָוונט־טונקלקייט?

אין דער זעלבער גאַס געפינט זיך אויך די קירכע פון הייליקן לואי, די איינציקע קירכע פון אינזל. אנגעהויבן אין 1644 דורך דעם שוין דערמאנטן לעוואָ, ווערט דאָס בויען פאַרענדיקט ערשט אין יאָר 1726. די קירכע איז רייך מיט בילדער, און פאַרמאָגט ווערק פון אַזעלכע מייסטער ווי טיטשיען, וואַן לאָאָ, קויפּעל, אַרי שעפער א. א.

גייענדיק איבער דער זעלבער גאַס פון הייליקן לואי, קומען מיר צו צום הויז נ. 51. מיר געפינען זיך פאַר דעם פּרעכטיקן האָטעל שעניזאָ, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין יאר 1730 אַלס דער פּאַלאַץ פאַר די פאַריזער בישאָפן. אָפּגעלאָזט, פאַרנאַכלעסיקט, פאַר־

מאַגט אָבער די אַרכיטעקטור פון האָטעל. דעם גלאַנץ פון זיין פאַר־גאַנגענהייט, פּרעכטיקע וואַנט־אָרנאַמענטיק, אַ זעלטן שיינער באַל־קאָן אונטערגעשפּאַרט דורך כימערן, א. א. באַפּיצונגען.

דער האָטעל שעניזאָ דערמאָנט אונדז אַ בלוטיקע דראַמע וואָס פּאַריז האָט איבערגעלעבט אין די יוני־טעג 1848 *).

צענדליקער טויזנטער פּאַריזער אַרבעטער, וואָס זיינען פּלוצים געבליבן אָן ברויט, צוליבן שליסן די „נאַציאָנאַלע אַטעליעס", הויבן אויף אַן אויפשטאַנד קעגן דער רעאַקציאָנערער רעגירונג. אין אַלע אַרבעטער־קוואַרטאַלן גיסט זיך בלוט; געוואַלדיק אויפגע־טרייסלט פון די געשעענישׁ, איז דער פּאַריזער בישאָף אַפּר, אַוועק צו די אַרבעטער ־ באַריקאַדן פּרובירן ווירקן אויף זיי, אָפּצושטעלן דעם קאַמף; אים געלונגט צו מאַכן אַ צייטווייליקן וואָפן־שטיל־שטאַנד צווישן מיליטער וואָס געפינט זיך אויפן פּלאַץ פון דער באַסטיליע, אין די אַרבעטער, און ער לאָזט זיך אַריין אין פאָבורג סענט אַנטואַן צו דער באַריקעדע; פּלוצים הויבט מען פון דער זייט פון מיליטער, אָן צו שיסן, די אויפשטענדלער ענטווערן צוריק; און אין דעם טומל ווערט דער גוטער, אָבער זייער נאַאיווער בישאָף שטערב־ליך פאַרוואונדעט. שוין טויט, ברענגט מען אים אַהער אין האָטעל שעניזאָ.

נאָך אַ פּאָר טריט, און מיר שטעלן זיך אָפּ אויף דער רי רע־גראַטיע נ. 22.

אַן אויפשריפט אויף דער מויער דערציילט אונדז, אַז דאָ, אין דעם הויז, איז אין יאָר 1845 געבוירן געוואָרן דער סאָציאַליסטי־שער טעאָרעטיקער און קעמפער זשול געד.

מיר קומען אַרויס אויף קעי אָרלעאַן, און פּאָר אונדזערע אויגן ענטפּלעקט זיך אַ פּרעכטיקער אויסזיכט אויף דער שטאָט.

ווייניק ערטער אין פּאַריז זיינען פאַרבליבן אַזוי אָפּגעשוינט דורך דער צייט, ווי דאָס אינזל, אויף וועלכן ס'ליגט אויסגעגאָסן אַ גע־בענטשטע רו, וווּ די אַלטע האָטעלן דערציילן די ווייניקע הורבגייער וועגן דעם אַמאָליקן פּאַריז, און פּרעכטיק געשניצטע טויערן און באַפּיצונגען פון די מויערן ציען כסדר צו אונדזער אויפמערקזאַמ־קייט, און צווינגען צו טראַכטן וועגן אַזוי פיל פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן דאָס אינדזל געבויט, באַוווינט, און באַצירט.

---

*) לייען דאָס קאַפּיטל: „דאָס בית עולם אויפן מאָנמאַרט".

קאפיטל 7.

# דער מאנמארטער בארג

אין א שיינעם זומערדיקן טאג, גייען מיר אריין אין דער רי טאלאזע; גייען בארג ארויף, שטייגן אלץ העכער אויף דעם מאנ־מארטער בארג. מיר גייען פארביי פארשידענע קאפע־הייזער, און דערגרייכן ענדלעך צו דער געביידע פון דעם בארימטן פאריזער טאנץ־זאל „מולאן דע לא גאלעט", באפוצט מיט א גרויסע ווינט־מיל, וואס קוקט פון דער הויך אראפ אויף פאריז.

צוליב דער הויכקייט פון ארט, פון וואנען ס'האט זיך אמאל גע־זען א שיינע פאנאראמע אויף די אמאליקע פעלדער און ווייטן פאריז, האבן זיך דא, שוין אין 13־טן י. ה. געפינען פארוויילונגס־ערטער, און ויין־ווירטשאפטן, וווהין דער עולם פלעגט אהערקומען אין שיינע יום־טובים־טעג, גוט אפעסן און פארברענגען. היינט איז די שטאט אויסגעוואקסן, גרויס, זי האט זיך דערנענטערט צום בארג, באדעקט אים מיט גאסן און געסלעך, און דערנאך זיך אנגע־הויבן אראפלאזן פון דער אנדערער זייט. די מערערע ווינט־מילן וואס האבן זיך דא געפינען, זיינען שוין לאנג פארשוואונדן, א חוץ די איינע מיל, וואס געפינט זיך איבער דער רי טאלאזע, וואס שטייט דא זינט דעם 17־טן י. ה. און וואס דינט היינט אלס אן ארגינעלע דעקאראציע, מיט וועלכן דער „מולאן דע לא גאלעט" איז בארימט. בלויז ביי דער מויער פון טאנץ־זאל, זעען מיר, אין אייזערנע רייפן איינגעפאסטע, אלטע מיל שטיינער, וואס זאלן שטאמען נאך פון יענע ווייטע אמאליקע מילן וואס האבן זיך דא גע־פינען.

מיר פארקירעווען אויף רעכטס פון דער רי לעפיק, די גאס ציט אלץ העכער, מיט לאנגזאמע טריט גייען מיר פארביי אנטיקוואר־געשעפטן אויסגערעכנט אויף די טוריסטן וואס קומען דא אהער אין מאסן, וואנדערן צו פיס, אדער מיט אויטאמאבילן. סוף רי לעפיק זעען מיר

אונטער אנ׳אָפּצוימונג אַ פּרעכטיקן פּאַנטאַן געבויט אין יאָר 1835 אין פיינעם רענעסאַנס־סטיל, און אַנטקעגן איבער קוקט אַרויס אַ שיין דעקאָרירטע מויער פון אַ קאַפּע וואָס ליגט אין דער רי רוסטיק, ביי וועלכער מיר פאַרהאַלטן זיך.

ווי פּרעכטיק דאָ איז!

שמאָל און אַלט, מיט קליינע האַלב איינגעפאַלענע מויערן, דער־ציילט דאָס געסל פון פאַרגאַנגענע יאָרהונדערטער. גאַר אין דער טיף, קוקט אַריין אין דעם געסל דער דאָם פון דער סאַקרי־קער קירכע, ס׳איז שווער זיך אָפּצוריייסן פון דעם איינדרוק וואָס די אַלטע רי רוסטיק, מיט איר אויסזיכט אויף דער סאַקרי־קער קירכע, מאַכט אויף אונדז. זיצן דאָ טאַקע שטענדיק קינסטלער און צייכנען און מאָלן דאָס דאָזיקע אָרגינעלע אָרט.

אָבער אויך דער נאָמען פון געסל רי רוסטיק איז נישט קיין צו־פעליקער, ער איז פאַרבינדן מיט דער געשיכטע פון׳ם באַרג, מיט אַ געשעעניש וואָס ציילט כמעט צוויי טויזנט יאָר:

דאָן, אין יענע ווייטע צייטן, האָבן די רוימער באַהערשט דאָס לאַנד, און דאָ אויף דעם באַרג, האָבן זיי אויסגעבויט זייערס אַ טעמפּל פאַר די געטער פון האַנדל און מלחמה, מערקור און מאַרס. אין 3 י. ה. האָבן אין לאַנד אַריין אנגעהויבן אַריינדרינגען די ערשטע פּרעדיקער פון ניי־אויפקומענדיקן קריסטלעכן גלויבן; איינער פון די באַרימטע פּרעדיקער פון יענער צייט, איז געווען דער א. ג. היי־ליקער דיאָניס, וואָס ווערט באַטראַכט אַלס דער ערשטער בישאָף פון פּאַריז. די רוימער וואָס האָבן געזען אין קריסטנטום אַ געפאַר פאַר זייער שטאַט, האָבן אנגעהויבן פאַרפאָלגן די ערשטע קריסטן, פייניקן זיי, און שטראָפן אפילו מיט טויט. די פאַרפאָלגונגען אויף דעם ניי אויפגייענדיקן גלויבן, האָבן זיי אויך אנגעווענדעט אין אַלע דורך זיי באַהערשטע לענדער; דער הייליקער דיאָניס ווערט דאַן אַרעסטירט, צוזאַמען מיט זיינע צוויי תלמידים, עלעטער און רוסטיק. אַלע דריי ווערן זיי אַרויסגעברענגט אויף דעם מאָנמאַרטער באַרג, און דאָ, פאַרן טעמפּל פון מאַרס און מערקור, אומגעברענגט.

ווען טויט פון די דריי מאַרטירער איז פאַרבליבן אַ לעגענדע, וואָס דערציילט, אַז נאָך דעם ווי דער תליון האָט אָפּגעהאַקט דעם קאָפּ פון הייליקן דיאָניס, האָט דער געקעפּטער אויסגעצויגן זיינע הענט, אויפצוהויבן זיין קאָפּ, אַ געשעעניש וואָס האָט איבעראַשט אַלע דערביי אנוועזנדיקע רוימער, און זיי באַוויזן די הייליקייט פון די

אומגעברענגטע... די דאָזיקע לעגענדע איז אויך פאַראייביקט געוואָרן אין אַ פּרעכטיקן לייוונט, דורכן מאַלער באָנאַ, וואָס מיר באַוואונדערן היינט צו טאָג אין פּאַריזער פּאַנטעאָן:

אין שייכות מיטן אומברענגען דאָ, די דריי קריסטלעכע פּרעדיקער איז ענטשטאַנען דער נאָמען פון באַרג; וועגן דעם זיינען פאַראַנען פאַרשידענע השערות, אָבער די וואַרשיינלעכסטע פון אַלע איז די, אַז נאָך דער טראַגעדיע וואָס האָט זיך דאָ אָפּגעשפּילט, האָט מען דאָס אָרט אָנגעהויבן רופן „מאָנט מאַרטיר“, (דער באַרג פון די פאַרפייניקטע), דאָס פּיטאָרעסקע געסל ווו מיר האָבן זיך פאַרהאַלטן, טראָגט טאַקע דעם נאָמען פון איינעם פון די צוויי תלמידים פון הייליקן דיאָניס. מיר גייען אַריין אין דער דערנעבנדיקער רי נאָרוואַן, אויך אַזאַ שמאָל געסל, אָבער וואָס פאַראַ קאָנטראַסט די רי נאָרוואַן שטעלט מיט זיך פאָר אין פאַרגלייך מיט דער רי רוסטיק!

אויך אַזוי שמאָל און אַלט, מיט קליינע, ממש דאָרפישע הייזלעך, איז אָבער די רי נאָרוואַן פיל מיט באַזוכער, און מיט אויטאָמאָבילן וואָס רוישן און טומלען. פון ביידע זייטן גאַס געפינען זיך דאָ געוועלבער ווו ס'ווערן פאַרקויפט פאַרשידענע פּאַריזער סוווענירן, קונסט־צייכענונגען פון פּאַריזער ווינקעלעך, פון מאָנמאַרטער באַרג גופא, און פון שיינע פרויען־געשטאַלטן. אויף יעדן טריט איז דאָ פיל מיט קאַפעס און קאַבאַרעטן, וואָס דער גרעסטער טייל זייערער זוכט צו דערהאַלטן זייער ראָמאַנטישע דעקאָראַציע פון 19 י.ה. ווען דער מאָנמאַרט האָט אָנגעהויבן שמ'ען מיט זיינע באַרימטע קאַבאַרעטן־זינגער, דיכטער, שיינע פרויען, און אָנגעהויבן ווערן דער צענטער פון פּאַריזער פריילעכקייט, וואָס איז לסוף געוואָרן וועלטבאַרימט. פיל פון די אמת־קינסטלערישע קאַבאַרעטן האָבן שפּעטער זיך אַראָפּגעלאָזט צו פיסנס פון באַרג, די מערהייט פון די דאָ פאַרבליבענע, זיינען פון צווייפלבאַרן קינסטלערישן ווערט, נאָר לעבן אין זכות פון „אַמאָל“, פון דער שיינקייט פון באַרג, און זייען אויסזיכט אויף פּאַריז.

פון דער רי נאָרוואַן קומען מיר אַרויס אויף דעם קליינעם פּלאַץ דע טערט.

מאַסן קאַפעס און פאַרווייליונגס־לאָקאַלן פילן אויס דעם גאַנצן פּלאַץ מיט זייערע טישלעך, און ער שטעלט אַזוי אַרום מיט זיך פאָר איין גרויסע קאַפע, אונטערן פרייען הימל. ביי נאַכט ווערן אויף די טישלעך אָנגעצונדן לאָמפּן, איבערגעצויגענע מיט פאַרשידנפאַרביקע

אבאזשורן; די שיינע ליכטער, דער בלויער אויסגעשטערנטער הימל, די מוזיק וואס טראגט זיך פון אלע ארומיקע קאפעס און טאנץ־זעלער, ברענגען אריין אין יום טוב'דיקער שטימונג.

אזעלכע ווינקעלעך זיינען נישט פארהאנען קיין סך.

אויף פארשידענע מויערן זעען מיר דא אויפשריפטן וועגן מאלער און דיכטער וואס האבן דא געלעבט; אויף דעם הויז נ. 3 דערציילט אנ'אויפשריפט, אז בעת דער פראנצויזישער רעוואלוציע, האט זיך דא אין יאר 1790 געפינען די מערי פון דער מאנמארטער קאמונע, וואס איז נאך דאן געווען א באזונדער שטעטל נישט ווייט פון פאריז.

אין 1871, בעת דער פאריזער קאמונע, איז זשארזש קלעמאנסא געווען דער מער פון מאנמארט, און דא אין דעם הויז נ. 3 געהאט זיין ביורא.

מיר פארלאזן דעם פלאץ דע טערט און קומען צו צו דער קירכע פון הייליקן פעטרוס וואס געפינט זיך דערנעבן:

פון דרויסן א גאנץ ארעמער פאסאד, איז אבער די קירכע אינטערעסאנט מיט איר אינעווייניקסטער ארכיטעקטור, וואס שטאמט נאך פון 12 י. ה. דאס זיינען די עלטסטע פאריזער קירכע־מויערן; אויפגעבויט אין די יארן 1108־1147 דורך לודוויק דעם דיקן און זיין פרוי, אלס בענעדיקטינער מאנאסטיר. פריער האט זיך אויף דעם ארט געפינען אנ'אלטער געצנדינערישע טעמפל, מעגלעך אז דאס איז געווען דער שוין דערמאנטער רוימישער טעמפל פאר מארס און מערקור. אין דער טיף זעט מען דא פיר מירמלשטיין־זיילן וואס שטאמען נאך פון יענעם אלטן טעמפל, און וועלכע מען האט פארווענדעט צו דעם בוי; די פיר זיילן זיינען שוין אלט, אום זיי צו דערהאלטן האט מען זיי געמוזט איינשליסן אין אייזערנע רייפן. צוויי מאל איז שוין די אלטע קירכע געווארן צעשטערט: אין יאר 1559 און אין יאר 1792, צום לעצטן מאל איז זי רעסטאווירט געווארן אין יאר 1906.

די קירכע פון הייליקן פעטרוס וואס שטאמט נאך פון 12 י. ה., מיט אירע מירמלשטיינערנע זיילן וואס געדענקען נאך די רוימישע הערשאפט איבערן גאלן־לאנד, ציט צו פיל גלויביקע, וואס א גרויסע טייל פון זיי קומט דא צוליב נאך א סיבה:

א קליינע טיר וואס געפינט זיך אין דרויסן ביים אריינגאנג אין דער קירכע, פירט (פאר א קליינעם אפצאל) אינ'ם גערטנדל פון מאנאסטיר, ווו מיר זעען אויף א ספעציעל אויסגעבויט בערגל, דריי

גרויסע צלמים מיט געקרייציקטע; דאָס איז די א. ג. גאלגאטע וואָס שטעלט אויף פאר די גלויביקע, דאָס בילד פון די לעצטע שטונדן פון ישו הנוצרי אויפן קרייץ, צוזאמען מיט די צוויי פאַר־ברעכער, ווי די עוואנגעליע דערציילט עס.

גלויביקע וויינען דאָ אין דער שטיל, אויף די לײדן פון דערלייזער. אין דער זייט געפינט זיך א קליינע הייל, ווו אראָפּגייענדיק זעען מיר אין דער הערשנדיקער פינצטערקייט, די פיגור פון ישו, אין א ליגנדיקער פאָזע, און ארום אים פיל בלומען און אנגעצונדענע ליכט, וואָס די גלויביקע קריגן צו קויפן ביים ארייננאנג אין גערטנדל...

א שטילקייט איז אויסגעגאָסן אין דער האלב־פינצטערער הייל; אויף דער פיגור פון פאַרפייניקטן, פאלן שאטנס פון די אנגעצונדענע ליכט.

אמאָל האָט זיך די גאָלגאטע געפינען אין אן אלטן קלויסטער אויף דעם נישט ווייטן וואלעריאן־בארג. אין יאָר 1833 האָט מען יענע קירכע צעשטערט, און דעמאָלט, האָט מען די גאלגאטע דאָ אהער־געברענגט, און אויפגעשטעלט הינטער דער קירכע פון הייליקן פעטרוס.

דאָ, געפינען מיר זיך ביי דער גראנדיעזער סאקרי־קער קירכע, בלויז אן אייזערנע אָפּצוימונג טיילט אָפּ דאָס גערטנדל פון דער גראנדיעזער קאָנסטרוקציע.

וואָס פארא קאָנטראַסט צווישן די צוויי טעמפּלען וואָס שטייען דאָ איינס נעבן דאָס אנדערע, — די קליינע, נאָר עלטסטע פאריזער קירכע, נעבן דער יונגסטער און סאמע גרעסטער.

מיר פאַרלאָזן דעם גאלגאטע־גארטן, און קומען אריין אין דער קליינער רי עלעטער, אין דעם געסל וואָס טראָגט דעם נאָמען פון דעם הייליקן דיאנים צווייטן תלמיד, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין פריער דערציילט, און מיר פאַרהאַלטן זיך גלייך ביי א קליינעם סקווער וואָס געפינט זיך דאָ, אונדזער אויפמערקזאמקייט ווערט דאָ צוגע־צויגן דורך די פאַרבלייבעניש פון אמאָליקן דענקמאָל פון שעוואַליע דע לאַ באר. *)

---

*) די פיגור פון דעם קאוואליר דע לאַ באר, איז אין רעזולטאט פון באמיאונגען פון די קאטוילישע גייסטלעכע, אראָפּגענומען גע־וואָרן אין יאָר 1925.

גאָר וואָס, האָבן מיר דערציילט וועגן די טרערן וואָס די גלוביקע פאַרגיסן פאר דער פיגור פון פאַרפייניקטן דערלייזער, דער דענקמאָל פון דעם 19 יעריקן קאַוואַליר דע לאַ באַר דעמאַנט אונדז אַז די טרערן־פאַרגיסער זיינען גאָר נישט אַזוי אומשולדיק ווי זיי שיינען צו זיין.

דער 19 יעריקער קאַוואַליר דע לאַ באַר וואָס האָט געלעבט אין 18 י. ה. האָט זיך געפינען אונטער דעם איינפלוס פון די פרייהייטס־אידעיען פון די ענציקלאָפּעדיסטן; דעם 1 יולי 1766 איז ער געווען דאָ אויפן באַרג, און זיך דערלויבט נישט אַראָפּצונעמען זיין הוט פאר אַ פאַרבייגייענדיקער רעליגיעזער פּראָצעסיע; די גוטהאַרציקע און אַלץ מוחל׳דיקע קריסטן האָבן דאַן דעם בחור ביטער געשלאָגן און אים פאַרפייניקט אויף טויט פאר זיין הזע.

מיר דערנעענטערן זיך צו דער סאַקרי־קער קירכע, אָבער דאָ ווערן מיר מיטגעריסן מיט דער פּרעכטיקער פּאַנאָראַמע פון פּאַריז, וואָס אנטפּלעקט זיך פאר אונדזערע אויגן, מאַסן מענטשן זאַמלען זיך דאָ, און קענען זיך נישט אָפּרייסן פון דעם בילד וואָס מיר זעען, אַראָפּקוקנדיק אויף דער שטאָט פון אַ 104 מעטערדיקער הויכקייט.

אומענדלעך ווייט און ברייט ציען זיך אירע מויערן און דענקמעלער. פון אַלע זייטן פון דער שטאָט שטרעקן זיך צום הימל אירע קופּאָלן און טורעמס, לינקס, אויפן ווייטן באַרג, זעען מיר דעם פּער לאַ שעז, אנטקעגן איבער אונדז, זעען מיר דעם ווייטן פּאַנטעאָן־דאָם אויף דעם זשענעוויעווע־באַרג, ווייט אַוועק אויף רעכטס, רייסט זיך צום הימל דער אייפעל־טורם, און פון טאָל דערטראָגט זיך דער טומל פון דער שטאָט וואָס רוישט און קאָכט.

פּאַריז!

ביי אונדזערע פיס ליגט די שטאָט וואָס שיקט אַרויס אירע ווירקונגס־וועלן אין דער גאַנצער וועלט. דער צענטער פון דענקער, קינסטלער און קעמפער. די שטאָט פון ווילאָן, ראַבלע, מאָנטעין, רוסאָ, וואָלטער, הוגאָ, און זאָלאַ, די שטאָט פון איגנאַטיוס לויאָלאַ און גראַקכוס באַבעף, די שטאָט פון דער באַרטאָלאָמעי נאַכט און פון 14 יולי, דאָס גרויסע, אייביקע, ווונדערבאַרע פּאַריז.

צו פיסנס פון׳ם באַרג געפינט זיך דער פּלאַץ סאַן פּיער; פון דאָרט איז דעם 7 אָקטאָבער 1870, בעת פּאַריז איז געווען באַלאַגערט דורכן דייטשן מיליטער, אָפּגעפלויגן אין אַ לופט־באַלאָן לעאָן גאַמבעטאַ, ער האָט געאיילט קיין דרום פראַנקרייך, אום כדי דאָרט

צו אָרגאַניזירן נייע אַרמעיען צום קאַמף קעגן פּרייסישן מיליטער.

לינקס פון פּלאַץ סען פּיער, ליגט אַרום דעם מאָנמאַרטער באַרג די קליינע רי ראָנסאַר; דאָרט אויף די שטיינער וואָס בילדן דעם אונטערשטן באַרג־שיכט, לייענען מיר אַנ׳אויפשריפט, וואָס דערמאָנט די דורכגייער, אַז דאָ האָבן אַמאָל די פּאַריזער גענומען שטיינער פאַר זייערע ווינט־הייזער, און אַז אין דעם אַריינגאַנג אין די גראָבנס וואָס האָט זיך אַמאָל געפינען אויף דעם אָרט (וואָס ליגט היינט פונקט אַנטקעגן איבער די רי שאַרל נאָדיע נ. 14) האָט דער גרויסער געלערנטער קיוויע ענטדעקט אין יאָר 1798 ביינער פון אוראַלטע אומבאַקאַנטע חיות, און אין רעזולטאַט פון דער ענטדעקונג, געוואָרן דער גרינדער פון דער פּאַלעאָנטאָלאָגישער וויסנשאַפט.

געבויט דורך דעם אַרכיטעקט באַדי, אין גריכיש־ביזאַנטישן סטיל, מאַכט די סאַקרי־קער קירכע אַ גראַנדיעזן, אָבער זייער קאַלטן איינדרוק. איר פאַסאַד פאַרמאָגט אַ ריזיקע אַכט־מעטערדיקע סטאַטוע פון דערלייזער, און איז אויך באַפּוצט מיט צוויי רייטער, מיט שווערדן־צלמים אין זייערע הענט. איינער פון די רייטער איז דער הייליקער לודוויק, דער צווייטער, איז די הייליקע זשאַן ד׳אַרק.

ס׳איז נישט מעגלעך נישט צו טראַכטן וועגן די צלמים־שווערדן אין די הענט פון די הייליקע, ווייל שטענדיק זיינען דאָס שווערדן, און קיינמאָל נישט קיין צלמים; ס׳איז באַוווסט, אַז אין וויטן יאַפּאַן ווו מען האָט מיט איניקע צענדליק יאָר צוריק געזוכט אַנ׳אָפיציעלע רעליגיע, האָט מען אָפּגעוואָרפן דאָס איינפירן דעם קריסטלעכן גלויבן צוליבן מאָטיוו, דאָס די קריסטלעכע טעאָריעס וועגן מענטשן־ליבע, שוואַכן אָפּ די קאַמפס־פעאיקייט פון מיליטער...

ווי נאַאיוו די יאַפּאַנער האָבן זיך דאָ אַרויסגעוויזן!

די סאַקרי־קער קירכע איז מען צוגעטרעטן בויען ערשט אין יאָר 1874, דאָס איז געווען די לעצטע קירכע געבויט לויטן באַשלאָס פון דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג, אין וועלכער ס׳האָבן דאַן באַלאַבאַטעוועט די ראַיאַליסטן.

נאָך דער מפּלה פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטן ביי סעדאַן, און נאָכן דערשטיקן די פאַריזער קאָמונע, האָבן די מאַכטהאַבערישע קרייזן געהאָפט ווידער איינצופירן אין לאַנד די מאָנאַרכיע פון די בורבאָנען; ס׳איז שוין אפילו געווען אַנגעגרייט אַ פּאַסיקער קאַנדידאַט, דער גראַף שאַמבאָר, וואָס האָט געזאָלט פאַרנעמען דעם טראָן, אַלס הענריך דער 5־טער, וועלכער האָט געחלומט צוריק איינצופירן די

ווייסע בורבאָנישע פאָן פון זיינע זיידעס. דער פּאַריזער אויפשטאַנד וואָס איז אַזוי בלוטיק דערשטיקט געוואָרן, האָט באַוויזן די מאָ־נאַרכיסטן צו פאַרזיכטיקייט, און אונטערהאַנדלענדיק מיטן גראף שאַמבאָר, האָבן זיי אים פאַרגעשלאָגן צו לאָזן אין לאַנד די רעפּובלי־קאַנישע פאַרבן פון דער פאָן, דער גראף שאַמבאָר וויל נישט הערן פון אַזאַ זאַך, און די אונטערהאַנדלונגען פאַרציען זיך, אָבער אויך אין ראַיאַליסטישן לאַגער איז נישט אַלץ בשלום; אַ טייל האָבן געוואָלט האָבן פאַר אַ קעניג אַ באָנאַפּאַרט, און אַנ'אַנדערע, אימיצן פון דער אָרלעאַנישער דינאַסטיע, דערווײַלע האָט מען אָבער גע־מוזט באַשליסן וועגן דער מלוכה־פאָרם. נישט קענענדיק צווישן זיך אַדורכקומען, האָבן אַ געוויסע צאָל מאָנאַרכיסטן געהאַלטן פאַר אַמבעסטן „אויף דערווייל“ באַשטעטיקן די רעפּובליק־פאָרם, אום צייטווייליק צו באַרואיקן די געמיטער. די אָפּשטימונג וועגן דער מלוכה־פאָרם האָט געגעבן 352 שטימען פאַר אַ מאָנאַרכיע און 353 פאַר דער רעפּובליק. אַזוי אַרום האָט איין שטימע דעצידירט די רעגירונגס־פאָרם פון לאַנד. קורץ דערנאָך האָט דער איינפלוס פון די מאָנאַרכיסטן אנגעהויבן אַלץ מער פאַלן, געוואָרן כסדר נישטי־קער, און די רעפּובליק „אויף דערווייל“, איז געוואָרן אַ פעסטע אינסטיטוציע. די מאָנאַרכיסטן קענען זיין צופרידן מיט זייער „קלוגן“ גראף שאַמבאָר.

אָבער דאַן אין יאָר 1874, ווען די מערהייט אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג איז געלעגן אין די הענט פון דער רעאַקציע און קלע־ריקאַליזם, האָבן זיי אויס צופרידנהייט פון זייער נצחון איבער דעם בונטאַרן גייסט פון די פּאַריזער מאַסן, זיי באַשאָנקען מיט נאָך אַ קירכע, די גראַנדיעזע סאַקרי־קער.

דער פּלאַץ אויף וועלכן די קירכע שטייט האָט פאַר אונדז נאָך אַ גאַנץ באַזונדערן אינטערעס:

אין 16 י. ה. איז אויף דעם אָרט געשטאַנען אַ קליינע שאַפּעל, אין וועלכער איגנאַטיוס לויאָלאַ האָט דעם 15 אויגוסט 1534 אָפיציעל געגרינדעט דעם גיך באַרימט־געוואָרענעם יעזואיטישן אָרדן, *) פון דאַנען אויס האָט דער אָרדן אָנגעהויבן אויסשפּרייטן זיין פינצ־טערן כוח איבער דער גאַרער וועלט.

מיר פאַרלאָזן דאָס אָרט, און גייען אַריין אין דעם קליינעם דורכ־

---

*) לייען דאָס קאַפּ.: „דער לאַטיינישער קוואַרטאַל“.

גאנג וואָס טיילט פונאנדער די צוויי קירכעס; מיר וואַרפן נאָך אַ בליק אויף דער „גאלגאטע" וואָס קוקט דאָ ארויס פון הינטער דער אָפּצוימונג, מיר באַטראַכטן דעם הויכן טורם פון דער סאַקרי־קער קירכע וו ס'הענגט דער 17 טויזנט קילאָ־שווערער גלאָק, דער גרעסטער פון אַלע פראַנצויזישע גלעקער, און מיר קומען אריין אין דער גאַס וואָס טראָגט דעם נאָמען פון דעם יונגן קאַוואַליר דע לאַ באַר וועגן וועלכן מיר האָבן שוין פריער דערציילט.

מערקווירדיק ווי ווייט ס'גרייכט די טאָלעראַנץ פון קאַטאָליציזם!

דאָ ביי דער זייט פון די צוויי קירכעס טרעפן מיר אן געוועלבער וואָס פאַרקויפן אויסשליסלעך רעליגיעזע מציאות; קרייצן, בילדער־פון הייליקע, ליכט א. א. די קלייטן מיט פרומקייט פאַרטראַגן זיך דאָ אויף דעם מאָנמאַרטער בארג וונדערבאַר גוט מיט די פאַר־ברענג־לאָקאַלן און קאַבאַרעטן וועלכע מיר טרעפן דאָ איינס נעבן דאָס אַנדערע...

די רי שעוואַליע דע לאַ באַר וואָס פאַרמאָגט פון דיביידע סאַרטן אנשטאַלטן, האָט אויך צו דערציילן איר אייגענע געשיכטע. די גע־שיכטע פון קאָמונע־אויפשטאַנד וואָס זיין אויסברוך, און די ערשטע דראַמע האָט זיך טאַקע אנגעהויבן אויף דער גאַס, וואָס האָט אין יאָר 1871 געהייסן רי ראָזיע:

דערהווסנדיק זיך וועגן טיער'ס אונטערהאַנדלען מיט די דייטשן, זיינען די ברייטסטע פּאַריזער מאַסן געווען אויפגעבראַכט קעגן דעם ביז גאַר; מען איז אויך הושד, אַז טיער וועט ארויסגעבן דעם שונאָ די וונדערבאַרע פּאַריזער אַרטילעריע, וואָס איז אויף גיך באַשאַפן געוואָרן אויף די געלטער, וואָס די פּאַריזער מאַסן האָבן פרייוויליק געשפּענדעט. די אומצופרידנהייט האָט אויך ארומגעכאַפּט די נאַ־ציאָנאַלע גוואַרדיע וואָס הייבט אָן פאַרבאַהאַלטן די האַרמאַטן אין פאַרשידענע הייף, און פיל פון זיי אויך אויף דעם מאָנמאַרטער־באַרג. טיער פילט די געפאַר פון אויפשטאַנד, און זוכט ארויסצובאַקומען די פאַרבאַהאַלטענע אַרטילעריע: דעם 18 מערץ 1871 שיקט ער ארויס אַן'אָפּטיילונג מיליטער אונטער דער אָנפירונג פון גענעראַל לעקאָנט וואָס באַווייזט זיך אויף דעם מאָנמאַרטער באַרג, די באַ־פעלקערונג לאָזט זיך ארויס אויף דער גאַס, גרייט נישט צו לאָזן אוועקנעמען די האַרמאַטן, ס'קומט צו אַ צוזאַמענשטויס, דאָס מילי־טער גייט אַריבער אויף דער זייט פון די מאַסן, דער גענעראַל לע־קאָנט ווערט פאַרהאַלטן, באַלד ווערט דאָ אויך אַהערגעבראַכט אַ

צווייטער גענעראַל קלעמאַן טאָמאַ, וואָס האָט זיך נאָך באַרימט גע־מאַכט אין יאָר 1848 דורך זיין אויסשיסן די פּאַריזער אַרבעטער; דעם גענעראַל האָט מען פאַרהאַלטן אויף קלישי, ווו ער האָט אויך געזוכט אויסצוגעפינען די פּאַרבאַהאַלטענע האַרמאַטן. דער אויפ־ברויז איז גרויס, ס'ווערט אימפּראָוויזירט אַ געריכט, און ביים הויז נ. 36 ווערן די צוויי גענערעלער פאַרמשפּט צום טויט, און דאָ דערשאָסן.

דער טאָג פון 18 מערץ 1871 איז געווען דער אנהויב פון'ם אויפשטאַנד וואָס האָט זיך פון דאַנען, פון דער רי שעוואַליע דע לאַ באַר, אַריבערגעטראָגן איבער גאַנץ פּאַריז.

מיר פאַרלאָזן דאָס געסל, און קומען אַריין אין די רי מאָן סעני, די גאַס ציט באַרג אַראָפּ. פוןביידע זייטן זעען מיר גרויסע ניי־אויפגעבויטע הייזער. מיר פאַרהאַלטן זיך ביי דער רי וואַנסאַן, וואָס קרייצט דעם וועג. דאָס הויז נ. 11 פון דער גאַס איז פון די יאָרן 1834 ביז 1837 באַוווינט געווען דורך דעם קאָמפּאָזיטאָר העקטאָר בערליאָז; דאָ האָט ער, צווישן פיל אַנדערע ווערק, אויך געשאַפן זיין „בענווענוטאָ טשעליני“.

מיר גייען פאַרביי פאַר שיינע הייזלעך מיט ליכטיקע זוניקע קינסטלער אַטעליעס. אַט גייען מיר פאַרביי פאַר דעם מאָנמאַרטער וויינטרויבן־פעלד, וואָס געפינט זיך דאָ, דער לעצטער סימן פון די אַמאָליקע מאָנמאַרטער וויינטרויבן־פעלדער, און פאַרהאַלטן זיך אין דער רי דע סאַל, ביי דער באַרימטער קאַפע „לאַפּאַן אַזשיל“.

ס'מאַכט אַ מאָדנע איינדרוק, דאָס באַטראַכטן ס'קליינע אַלטע הייזל, ס'וואָלט אונדז קיינמאָל נישט איינגעפאַלן, אַז מיר געפינען זיך נעבן איינע פון די באַרימטסטע קינסטלערישע מאָנמאַרטער קאַפע־הייזער. *)

אנטקעגן דער קאַפע „לאַפּאַן אַזשיל“, אונטער דער גרויסער מויער

---

*) דער נאָמען פון דער באַרימטער אַרטיסטישער קאַפע, איז אויף אַ מערקווירדיקן אופן, פאַרגרייזט געוואָרן: די קאַפע איז מיט אַ סך יאָרן צוריק, דעקאָרירט געוואָרן דורכן מאָלער און קאַריקאַטוריסט אַנדרע זשיל (געשטאָרבן אין 1885), אַ געוויסע צייט איז פאַר דער קאַפע געווען אָנ'אויפשריפט אַז די דעקאָראַציע איז געמאַכט גע־וואָרן „פּאַר לע פּאַנטר אַ. זשיל“, לאַנגזאַם איז די אויפשריפט פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין „לאַפּאַן אַזשיל“.

געפינט זיך אַ... קליין בית עולם, וואָס דער אַריינגאַנג איז אין דער זייטיקער רי לוסיען גאַלאַרד. דאָרט אויף דעם בית עולם, געפינט זיך דאָס קבר פון׳ם מאַלער קאַריעי בעלעז, דער קינסטלער פון פיל פּרעכטיקע לייוונטן, וואָס איז געשטאָרבן אין 1913, און אויך דאָס קבר פון באַרימטן אילוסטראַטאָר סטיינלעין.

אין די אָוונט־שטונדן איז די קליינע קאַפע פול מיט באַזוכער וואָס אַפּלאָדירן די זינגער, און קיינער טראַכט נישט דערביי, אַז ער פאַר־ווײַלט זיך אייניקע טריט נאָר, אָפּגערוקט פון אַ בית עולם.

יאָ, דער מאָנמאַרטער באַרג, מיט זיינע קאַפעס, קאַבאַרעטן און דאַנסינגען, מיט זיינע קירכעס און אַלטע מאָנומענטן, מיט זיין פּרעכטיקן אויסזיכט אויף דער שטאָט, ציט צו פיל באַזוכער וואָס וואַנדערן איבערן זיינע פּיטאָרעסקע געסלעך, וואָס דערציילן וועגן די רוימישע טויט־אויספירונגען, וועגן פאַנאַטיקער לויאַלאַ וואָס האָט דאָ געגרינדעט דעם יעזואיטישן אָרדן אום צו ראַטעווען דעם קאַטאָליציזם פון אונטערגאַנג, וועגן די שווערע שלאַכטן וואָס האָבן זיך דאָ אָפּגעשפּילט אויף דעם באַרג, אין 1814, ווען די קאָאַליציע־אַרמעי, האָט באַזעצט פּאַריז, וועגן דער פּאַריזער קאָמונע וואָס האָט זיך דאָ אנגעהויבן, און וועגן דעם דערשטיקן די זעלבע קאָמונע דורך די ווערסאַלער וואָס באַשיסן פון דאַנען אויס מיט האַרמאַטן דעם פּער לאַ שעז, דאָס לעצטע ווינקל פון די קאָמונאַרן. די באַזוכער קויפן זיך דאָ איין פּאַרשידענע סוווענירן, וועלכע זיי פירן מיט זיך אַוועק איבער אַלע לענדער און אָקעאַנען פון וואַנען זיי זיינען אַהער גע־קומען, אום צו זען דאָס שיינע און גרויסע פּאַריז.

קאפיטל 8.

# דער לוווּר

די גרעסטע און סאמע שענסטע געביידע וואָס פּאַריז פאַרמאָגט, איז אָן ספק דער לוווּר.

ער איז נישט נאָר די גרעסטע געביידע אין פּאַריז, ער געהערט אויך צו די גרעסטע פּאַלאַצן אין גאָר דער וועלט. אין זיינע זאַלן איז אנגעזאַמלט אַזאַ רייכקייט, אַזעלכע אוצרות, אַז נאָר איינציקע מוזעען אין דער וועלט, קענען זיך פּרובירן צו אים גליַיכן.

פאַרנעמענדיק קנאַפּע צוויי הונדערט טויזנט קוואַדראַט-מעטער, איז דער לוווּר צעוואָרפן איבער אַ גרויסן שטח; שווער און ערנסט, מיט זיינע צענדליקער סטאַטועס פון מאַרשאַלן און גענעראַלער, גע־בויט אין 19־טן י. ה. וועלכע מיר זעען אויף דער ריוואָלי־גאַס, איז ער שפּילעוודיק־שיין לענג אויס דער סען, מיט זיין דעקאַראַציע וואָס שטאַמט נאָך פון 16־טן י. ה. מיט זיין פּרעכטיקן סטיל פון פראַנ־צויזישן רענעסאַנס וואָס מיר זעען אין זיין ריזיקן פּירקאַנטיקן הויף, אין וועלכן עס לעבן נשמות וואָס האָבן אים באַוווינט, און מיט זייערע מעשים אים טרויעריק־באַרימט געמאַכט.

— — — — — — — — — — —

אין 12־טן י. ה. פאַרנעמט דעם פראַנצויזישן טראָן פּיליפּ־אויגוסט. ער איז זער אַן ענערגישער מלוכה־מאַן, און קריגער. ער רעאָרגאַני־זירט דאָס גאַנצע מלוכה־לעבן, און בויט פיל בנינים. אַ גלויביקער קריסט, נעמט ער אַ וויכטיקן אנטייל אין קרייץ־צוגן. ער איז איינער פון די אַקטיווסטע בויער פון דער פאַריזער נאָטר־דאַם, און זוכנדיק צו באַפעסטיקן דאָס אויסגעוואַקסענע פאַריז, לאָזט ער ארומצוימען די שטאָט מיט אַ שטאַרקער מויער, און אום כדי בעסער צו באַשיצן די רעכטע זייט סען, הויבט ער אָן אין יאָר 1204 צו בויען אַ מעכ־טיקע פעסטונג, מיט טורעמס און שפּיצן, מיט אַ גרויסן זייער דיקן

הויפט־טורם וואָס דאָמינירט דעם פּלאַץ, און וואָס איז שוין אין 13־טן י. ה. גערופן געוואָרן מיטן נאָמען לוווּר. *)

דאָס ענטשטיין פון לוווּר, וואָס האָט געזאָלט דינען אַלס פעסטונג צו פאַרטיידיקן די רעכטע זייט פּאַריז, האָט געהאַט נאָך אַ וויכטיקן פּאָליטישן זין: ביז פיליפּ־אויגוסטן, האָבן די פראַנצויזישע קעניגן געהאַט זייער רעזידענץ אין סיטע־פּאַלאַץ. פיליפּ־אויגוסטן איז דאָ געווען ענג. דער פּאַלאַץ איז געווען אַרומגערינגלט מיטן פאָלק, מיט וועלכן מען איז קיינמאָל נישט געווען זיכער, און מיטן וואַסער, וואָס קען שטערן אין אַ מאָמענט פון געפאַר. דערפאַר האָט ער אַריבער־געטראָגן זיין רעזידענץ אין דער ניי אויפגעבויטער פעסטונג, ווו ער האָט זיך געזען מחוץ די צוויי געפאַרן.

אין סוף פון 13־טן י. ה. פאַרנעמט דעם פראַנצויזישן טראָן פיליפּ דער פערטער, „דער שיינער". א ראַפינירטער פּאָליטיקער מיט אַ שווערן דעספּאָטישן כאַראַקטער, זיינען זיינע דרייסיק־יאָר הער־שאַפט, געווען אויסגעפילט מיט שווערע מאַכינאַציעס אינטריגעס און מלחמות, וואָס האָבן געקאָסט זייער פיל לעבנס. צוויי געשעענישן האָבן דאַן גאַנץ באַזונדער געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון גאַנץ אייראָפּע: דאָס איז געווען דער קאַמף וואָס פיליפּ דער פערטער האָט געפירט קעגן פּויפּסט באָניפאַס (באָניפאַציוס) דער אַכטער, און דאָס פאַרניכטן דעם דעמאָלט זייער באַרימטן אָרדן פון די טעמפּל־ריטער, וואָס האָבן דאָ אין פּאַריז געהאַט זייער הויפּט־זיץ.

דער קאַמף קעגן פּויפּסט, איז ענטשטאַנען אין רעזולטאַט פון דער פּאָליטישער ענטוויקלונג פון דער מלוכה; פיליפּ דער פערטער האָט נישט געקענט דערלאָזן אַז רוים זאָל האָבן אַ דעה איבער אים. ס'איז געווען אַ קאַמף פאַר דער אומאָפּהענגיקייט פון פראַנקרייך פון דער פּויפּסטלעכער מאַכט, וועלכע האָט זיך באַטראַכט ווי דער אויבער־הערשער איבער אַלע קריסטלעכע לענדער. דאָס איז געווען זער אַ געוואַנטער קאַמף וועלכן עס האָבן שוין פריער געפירט צוויי מעכ־טיקע גערמאַנישע אימפּעראַטאָרן, הענריך דער פערטער, און פריד־ריך באַרבאַראָסאַ, און ביידע אימפּעראַטאָרן האָבן דעם קאַמף קעגן פּויפּסט פאַרלוירן; הענריך דער פערטער איז געווען געצוווּנגען צו גיין קיין קאַנאָסאַ, אום אויסצוויינען מחילה, און פרידריך באַרבאַ־

*) די אָפּשטאַמונג פון נאָמען לוווּר, איז נישט באַקאַנט.

ראָסאַ האָט געענדיקט מיט פולשטענדיקער קאַפּיטולאַציע, און ווע־נעדיק אין יאָר 1177, נאָכן פאַרשפּילן די שלאַכט ביי לעגנאַנאָ.

דער קאַמף צווישן רוים און פיליפּן האָט זיך פון טאָג צו טאָג אַלץ מער צעפלאַקערט. דער פּויפּסט האָט אַרויסגעגעבן קעגן דעם ווידערשפּעניקן קעניג אייניקע בולעס, און לסוף אים אויסגעשלאָסן פון דער קירכע. אויך פיליפּ דער פערטער האָט פאַרעפנטלעכט אַ ריי אָפענע בריוו קעגן פּויפּסט, וועלכע האָבן אָפּגעלייקנט די הייליקייט פון באָניפאַס, און זיך אפילו נישט אָפּגעשטעלט פאַרן אָנרופן דעם קאָפּ פון דער רוימישער קירך מיטן נאָמען „דעמאָן”, און אַנדערע באַליידיקונגען. *)

דער דאָזיקער קאַמף מיט וועלכן עס האָט געקאָכט אייראָפּע, און פאַרשטענדלעך, אַז אויך גאַנץ פראַנקרייך, איז אָנגעפירט געוואָרן אין די מויערן פון אַלטן לוווער, ווו עס זיינען פאָרגעקומען כסדר־דיקע באַראַטונגען פון קעניג מיט זיינע יועצים, און ווו עס זיינען צונויפגעשטעלט געוואָרן די בייסיקע בריוו, און אויפרופן קעגן פּויפּסט.

פיליפּ דער פערטער שטעלט זיך אויך נישט אָפּ פאַר שיקן מענטשן וואָס זאָלן אויפכאַפּן דעם פּויפּסט, וואָס זיי פירן אויך אַדורך, נאָר ער ווערט צוריק באַפרייט פון זיינע אָנהענגער, אום כדי גלייך צו שטאַרבן פון דער איבערגעלעבטער אויפרעגונג.

דער ניי־געוועלטער פּויפּסט, קלעמענט דער פינפטער, איז שוין פיליפּס אַ געטרייער דינער... ער פירט אויס געהאָרכזאַם אַלע פאַר־לאַנגען פון קעניג, אפילו אויך זיין פאַרלאַנג צו פאַרניכטן דעם אָרדן פון די טעמפל־ריטער.

דאָס נוויטיקן זיך אין געלט, דערפירט פיליפּ דעם פערטן צו מע־רערע קאָנפליקטן מיטן פאָלק, און גאַנץ באַזונדער מיט די שטאָט־לייט, וועלכע ער רואינירט מערערע מאָל צוליב זיינע פינאַנציעלע שפּעקולאַציעס, לסוף דערגייט ער צום פעלשן די וואָג פון גאָלד־געלט, און אַנדערע געלט־פעלשונגען, און הופט אַרויס קעגן זיך אַ געוואַל־דיקן אויפברויז, וואָס טרעפט זיך אויך צונויף מיט אַ גרויסן הונגער

*) פיליפּ דער פערטער האָט אין זיינע אַרויסטרעטונגען, גערופן דעם פּויפּסט מיטן נאָמען „מאַלעפאַס” (דער שלעכט־טוער) אַנשטאָט באָניפאַס (דער גוט־טוער) ווי דער פּויפּסט האָט זיך גערופן.

אין ווינטער 1305־1306. עס ברעכן דאן אויס אומרועז, און דער המון באפאלט דעם לוווּר.

פיליפּ דער פערטער, זעענדיק די געפאר, פארלאזט באצייטנס זיין רעזידענץ, און באהאלט זיך אויס א קורצע צייט הינטער די פיל דיקערע מויערן פון דעם אלטן טעמפל. פארלאזנדיק שפּעטער די טעמפל־ריטער, קען דער פאראכטעטער קעניג נישט איינרוען; די רייכקייט פון די ריטער איז גרויס, און ער אליין איז ארעם, און דא אין לוווּר ווערט געבוירן די אידעיע פון צעברעכן דעם צו מעכטיק־געווארענעם ארדן, און אריינצוקריגן זייערע מיליאנען.

און ער הויבט אן זיינע אונטערהאנדלונגען מיט קלעמענט דעם פינפטן וועגן זיין איינשטימיקייט. *)

אין זעלבן 14־טן י. ה. הערשט אין לאנד שארל דער פינפטער, מיטן צונאמען „דער געבילדעטער".

ער איז טאקע געווען פראנקרייכס ערשטער געבילדעטער קעניג. פיזיש זער א שוואכער, קען ער אפילו נישט האלטן אין זיין רעכ־טער האנט קיין געווער. להיפוך צו אלע איבעריקע קעניגן, זעט מען אים כמעט נישט רייטן אויף קיין פערד. ער איז כסדר פארטיפט אין זיינע ביכער, און פון זיין קאבינעט, רעגירט ער מיטן לאנד. גיט ארויס פיל קלוגע געזעצן, וואס היילן דאס לאנד פון פיל אומ־גליקן און מלחמות.

שארל דער פינפטער פארברענגט אבער דער עיקר פון זיין צייט נישט אין לוווּר, וואס איז אן אומהיימלעכע פעסטונג, נאר אין סען־פאל האטעל, וואס איז באשטאנען פון מערערע געביידעס, מיט א שיינעם גארטן, מיט פרוכטן בוימער, און בלומען, און דערמאנט אין א דארפיש לעבן, וועלכעס דער קעניג האט זייער ליב געהאט. **)

פון צייט צו צייט האלט ער זיך נאר אויף אין לוווּר, און ער איז דער ערשטער הערשער, נאך פיליפ־אויגוסטן, וואס הויבט אן ארײנ־פירן ענדערונגען אין דעם געבוי פון פעאדאלן לוווּר. ער לאזט אויס־האקן א ריי פענסטער צו דער סען צו, שטעלט דא אוועק פיל סטא־טוען, און הייבט אים אלץ מער אן צו באשיינען, און אויסנוצנדיק די פעסטע מויערן פון דעם ריזיקן, 15־מעטער־דיקן גרויסן טורם

---

*) לייען דאס קאפיטל: „ארום דעם טעמפל־סקווער".

**) דער האטעל סען פאל האט זיך געפינען אויף דער היינטיקער רי סענט אנטואן.

וואָס געפינט זיך אין צענטער פון פּאַלאַץ, זאַמלט ער דאָ צונויף ביז טויזנט מאַנוסקריפּטן, און אַזוי אַרום ווערט ער דער גרינדער פון דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק.

אין 15־טן י. ה. שפּילן זיך אָפּ אין לאַנד שווערע מלחמות מיט די ענגלענדער וואָס מאַנען זיך די פראַנצויזישע קרוין. פראַנקרייך איז כמעט אין די הענט פון שונא. פּאַריז גופא איז לאַנגע יאָרן באַזעצט דורך די ענגלענדער, וואָס באַלעבאַטעווען אויך אין לוווּר, ווען די קעניגן האַלטן זיך אויף אין זייער שלעסער ביים טייך לואַר.

אין 16־טן י. ה. ווערט דער לוווּר אויף דאָס ניי די רעזידענץ פון די פראַנצויזישע קעניגן, און דער פּאַלאַץ מאַכט דורך גרויסע ענדערונגען. פראַנסואַ דער ערשטער, דער ערשטער זאַמלער פון קונסטווערק, וואָס באַזעצט זיך דאָ אין יאָר 1527, טרעט צו מאָדערניזירן דעם פּאַלאַץ; ער לאָזט אַראָפּרייסן דעם ריזיקן טורם וווּ שאַרל דער פינפטער האָט געהאַט זיין זאַמלונג פון זעלטענע מאַנוסקריפּטן, און לאָזט צעשטערן אויך אַנדערע טיילן פון אַלטן לוווּר. אין יאָר 1546 נעמט איבער די רעקאָנסטרוקציע פון לוווּר, דער דעמאָלט באַרימטער אַרכיטעקט פּיער לעסקאָ, וואָס צעוואַרפט און בויט דאָ אויף נייע געביידעס; ער גייט אויך אָן מיט דער דאָזיקער רעקאָנסטרוקציע, אונטער דער הערשאַפט פון הענריך דעם צווייטן.

אין יאָר 1550 הויבט אָן דעקאָרירן די נייע געביידעס, דער סקולפּטאָר, און גרויסער קינסטלער זשאַן גוזשאָן, וועלכער לייגט אויף דעם לוווּר דעם סטעמפּל פון זיין וווּנדערבאַרער פאַנטאַזיע.

אָבער אין זעלבן יאָרהונדערט, ווען עס קומט פאָר אַזאַ אינטענסיווע איבערבויאונג פון לוווּר, ווען ער ווערט אַלץ מער און מער, פון אַ פעאָדאַלער פעסטונג, פאַרוואַנדלט אין אַ פּרעכטיקן מאָדערנעם פּאַלאַץ, אין זעלבן י. ה. ווערן די מויערן פון לוווּר עדות פון אַ טראַגיש געשעעניש, וואָס איז דאָ צוגעגרייט געוואָרן, וואָס האָט זיך דאָ אָפּגעשפּילט, און וואָס האָט פון דאַן אויס זיך אַרויסגעטראָגן איבער דער שטאָט. אַ געשעעניש וואָס האָט געקאָסט דאָס לעבן פון טויזנטער מענטשן, און וואָס הערט ביז היינט נישט אויף אַרויסצורופן צו זיך אַ גאָר גרויס אינטערעס.

די געשעעניש, דאָס איז געווען דער פּאָגראָם אויף די פּראָטעסטאַנטן, אין דער נאַכט פון הייליקן באַרטאָלאָמעי, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט דעם 24 אויגוסט 1572.

נאָך דער הונדערט־יעריקער מלחמה מיט די ענגלענדער, וואָס דאָס לאַנד האָט אַדורכגעמאַכט אין 15־טן י. ה. איז דאָס 16־טע י. ה. געווען אן אַרענע פון מוראדיקע מלחמות און קעגנזייטיקע אויס־שחטונגען, אין רעזולטאַט פון דער גרויסער שפּאַלטונג וואָס האָט געזוכט צו רעפאָרמירן דאָס קריסטלעכע גלויבן, און „גוטע" קאַטאָ־ליקן וואָס האָבן געזוכט צו דערהאַלטן אין אומבאַרירלעכקייט, די מאַכט פון קאָמפּראָמעטירן רוים.

יאָר צענדליקער האָבן אנגעהאַלטן די דאָזיקע מלחמות, וואָס האָבן פאַרוויסט פראַנקרייך, און געקאָסט אַ ים מיט בלוט.

נאָך מערערע שלאַכטן צווישן די פּראָטעסטאַנטישע און קאַטוי־לישע אַרמעיען, ווערט ווידער געשלאָסן (צום וויפלטן מאָל שוין) אַ שלום. עס ווערט אויך באַשלאָסן אַז די קאַטוילישע פּרינצעסן, מאַר־גאַריטע וואַלוּאַ, די שוועסטער פון הערשנדיקן שאַרל דעם ניינטן, זאָל חתונה האָבן מיטן פּראָטעסטאַנטישן קעניג פון נאַוואַר, הענריך בורבאָן, (דער שפּעטערדיקער הענריך דער פערטער). מען האָפט אַז דער דאָזיקער שידוך וועט העלפן איינשטעלן אַ דויערהאַפטן שלום.

דער חתן, קומט דאַן אויף דער חתונה מיט אַ סוויטע פון אכט הונדערט פּערזאָן (געוויסע קוועלן האַלטן אַז די סוויטע האָט גע־ציילט צוועלף הונדערט מאַן). זיי ווערן איינגעקוואַרטירט אַרום לוווּר, און דער חתן, דער קעניג הענריך בורבאָן מיט אַ גרויסע סוויטע וווינען אין לוווּר גופא.

די חופה קומט פאָר דעם 18־טן אויגוסט 1572 אין דער נאָטער־דאָם. אין לוווּר ווערן געפּראַוועט בעלער, און אין דער זעלבער צייט ווערן רייף געשעענישן וואָס דערפירן צו דער ריזיקער דראַמע, דאָס שרעקלעכסטע וואָס עס איז אין לוווּר געגרייט געוואָרן.

אַ גאַנצע ריי סיבות האָבן צונעפירט צום אומגליק:

שאַרל דער ניינטער איז געווען אַ מענטש אָן אַ ווילן, וואָס איז לייכט אַרונטערגעפאַלן אַ פרעמדן איינפלוס. ער האָט כסדר געלעבט אין אַ מורא אַז זיינע ברידער זוכן זיין סוף, אום צו באַקומען זיין קרוין. זיין שלעכטער גייסט איז געווען זיין מוטער קאַטערינע מע־דיטשי, די געוועזענע רעגענטן, וואָס האָט געהאַט געוואַלדיקע אמבי־ציעס צו הערשן, און איז געווען די הויפּטשולדיקע אין דעם בלוט־באָד.

אין די טעג פון דער חתונה, גרייט קאַטערינע מעדיטשי צו אַן אַטענטאַט קעגן דעם פּראָטעסטאַנטישן פירער, דעם אַדמיראַל

קאַליני, וואָס האָט באַקומען אַ גרויסן איינפלוס אויף דעם שוואַכן און ווילנסלאָזן שאַרל דעם נײַנטן. די קעניגין־מוטער קען נישט פאַר־טראָגן דעם געדאַנק, אַז אַן אַנדערער, אחוץ איר, זאָל באַאיינפלוסן איר זון, בפרט נאָך, אַ פּראָטעסטאַנט. אַ גערונגענער מערדער שיסט אין אַדמיראַל, און פאַרוואונדעט אים בלויז אין דער האַנט. שאַרל דער נײַנטער איז אויסער זיך צוליב דעם אַטענטאַט אויף קאַליני, און זוכט די פאַרשווערער. זעענדיק אַז איר ראָל קען אויפ־געדעקט ווערן, באַשליסט קאַטערינע מעדיטשי, צוזאַמען מיט אירע לײַט, אויסצונוצן די זאַך, אום זיך אָפּצורעכענען מיט די פאַרהאַסטע הוגענאָטן.

און אין איינעם פון די זאַלן פון לוווּר קומט פאָר אַ שטורמישע סצענע צווישן דעם קעניג, זײַן מוטער, און אירע מענטשן, וועלכע זוכן צו ווירקן, דורך איינרעדן אים, אַז ער טרויט זיך אַז אין מענטשן וואָס זוכן זײַן אונטערגאַנג; אַז די הוגענאָטן גרייטן אַ פאַרשווערונג, און עס וועט זײַן צו שפּעט, אויב מען וועט נישט איצט אויסנוצן די געלעגנהייט, און אויסמאָרדן די גאַנצע חברה. שאַרל דער נײַנטער פּרובירט זיך אַנטקעגנשטעלן, דערנאָך, וויל ער מען זאָל כאָטש אָפּשוינען דעם פאַרוואונדעטן אַדמיראַל קאַליני, און נאָך איניקע פון די פּראָטעסטאַנטן. קאַטערינע מעדיטשי איז אומרחמנותדיק, און זעענדיק אַז איר זון הויבט אָן גלויבן די אַלע ליגנס וועגן די כלומרשטע כוונות פון די הוגענאָטן, פאָדערט זי אומבאַדינגט די אויסראָטונג אויך פון קאַליני.

אַ צוגעדריקטער פון אַלע זײַטן, גיט דער קעניג נאָך „מיטן באַ־דינג עס זאָלן אויסגעהרגעט ווערן אַלע פּראָטעסטאַנטן, אום עס זאָל נישט בלײַבן קיין איינציקער, וואָס זאָל אים דערנאָך קענען פאַר־וואַרפן די שחיטה“.

און עס האָט זיך אָנגעהויבן דער פּאָגראָם!

מען האָט געשחטן, דערשטיקט, געשאָסן, געהרגעט אויף רעכטס און לינקס. אָנגעהויבן אַרום לוווּר, אויף די הוגענאָטן־געסט, האָט זיך די שחיטה גלײַך אַריבערגעטראָגן אין דער גאַנצער שטאָט. מען האָט געמאָרדעט וועמען מען איז נאָר חושד געווען אין פּראָטעסטאַנ־טיזם. יעדער האָט דענאָנסירט זײַן שכן, זײַן פרײַנט אָדער קרוב וועלכן ער האָט געהאַפּט צו ירשנען. מען האָט אומגעברענגט זקנים און קליינע קינדער, געהרגעט שוואַנגערע פרויען, מען האָט פאַרגע־וואַלדיקט, ראַבירט וואָס און ווו עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

„דער פאנאטיזם איז נישט מער ווי א פרעטעקסט ביים איבער־פלוס פון ווילדן חיה־אינסטינקט, וואס וואקט אן אין דער ברוסט פון א קארומפירטער ציוויליזאציע. די ראפינירטע הויף־לייט פון לוווּר און די שלעפער פון נסים־הויף *) האבן זיך געברידערט ביים גנבהנען און מארדן", שרייבט דער היסטאריקער אנרי מארטאן, שילדערנדיק דעם פארלויף פון פאגראם.

שווידערלעך איז געווען די שחיטה אינעם לוווּר גופא, ווו מען האט אויסגעהרגעט די געסט אין די אויגן פון די פרינצעסנס און פון קעניג. ס'איז ווארשיינדעך, אז שארל ניינטער זאל אליין האבן אנטיילגענומען אין פאגראם, שיסנדיק דורך א פענסטער פון לוווּר אויף די אנטלויפנדיקע הוגענאטן.

און בעת מען האט אויסגעהרגעט די סוויטע פון קעניג פון נאוואר, איז ער אליין אראפגעפירט געווארן צום קעניג, וועלכער האט אים בייז דערקלערט, אז אלץ וואס ער זעט, געשעט מיט זיין ווילן.

— איך וויל נישט קיין צוויי רעליגיעס אין מיין קעניגרייך! — האט ער צו אים געשריגן, — דער קאטאליציזם אדער דער טויט? קלויבט אויס!

לסוף גיט ער אים דריי טעג צייט אויף דעצידירן זיך.

דער שווידערלעכער פאגראם האט געקאסט דאס לעבן פון צוויי טויזנט מאן.

לויט אלע ווארשיינלעכקייטן, איז אין דער דאזיקער נאכט אויך

---

*) אזוי האט מען גערופן א נעסט מיט ארעמע הייזער, וואס האט אין מיטלאלטער זיך געפינען אין פאריז, אויף דעם ארט ווו ס'גע־פינט זיך היינט דאס הויז נ. 100 אויף רי רעאמיר. דאס איז געווען א צענטער פון דער פאריזער אונטערוועלט וואס האט זיך דא אויפ־געהאלטן. פארשטעלט אלס קאליקעס, אלס לאמע, בלינדע, הויקערס א. א. וו. פלעגן זיי בעטלען איבער פאריז. און דערנאך קומענדיק פון זייער „באשעפטיקונג" אהער, אראפגעווארפן פון זיך זייערע הויקערס, לאמקייט א. א. וו. און פארוואנדלט ווערן אין געזונטע מענטשן. צוליב די דאזיקע „נסים", האט מען דעם הויף גערופן מיט דעם דאזיקן נאמען.

אומגעקומען דער גרויסער קינסטלער זשאן גוזשאן. דער פּרעכטיק־סטער סקולפּטאָר און באַפּוצער פון היינטיקן לוווּר. *)

שאַרל דער נײַנטער ווערט דערנאָך פאַרפאָלגט פון די שרעקלעכע סצענעס וואָס זיינען אים פון דער נאַכט פאַרבליבן אין זכרון, פון אַ געוואַלדיקן געוויסנס־ביסן פון דערלאָזטן אומגליק, און אין צוויי יאָר אַרום, שטאַרבט ער אין שלאָס פון וואַנסען.

דעם טראָן פאַרנעמט דאַן זיין יונגערער ברודער, אַלס הענריך דער דריטער, וואָס איז אינגאַנצן אַלט 23 יאָר, און וואָס איז דעם 9 מאַי 1572 געוועלט געוואָרן אַלס קעניג פון פּוילן.

אין קראָקע זייענדיק, דערוווּסט ער זיך וועגן טויט פון זיין ברודער. ער לאָזט פאַלן דעם פּוילישן טראָן, גנבעט זיך פּשוט אַרויס פון לאַנד, בגנבענדיק גלייכצייטיק דעם פּוילישן מלוכה־אוצר, דורכ'ן מיטנעמען מיט זיך פיל בריליאַנטן און פּערל וואָס האָט אָנגעהערט דער קרוין.

דאָס איז געווען זער אַ קליינלעכער און שלעכטער מאַן, דעמאָראַליזירט ביז גאָר. זער ליב געהאַט צו טראָגן צירונג. אָפּגעגעבן פיל צייט אויף זיינע טואַלעטן, שטענדיק געווען אַרומגערינגלט מיט אַ קאָמפּאַניע דעמאָראַליזירטע לעבּ־יונגען וואָס האָבן צוזאַמען מיטן קעניג זיך געפּוצט אַזוי ווי פרויען. דאָס איז געווען דער ערשטער פראַנצויזישער קעניג וואָס פלעגט אַרויספאָרן אין אַ קאַרעטע און נישט אויף פערד, ווי מען איז עס געווען געוווינט צו זען.

אין לאַנד גייען כסדר אָן די קאַמפן צווישן די קאַטאָליקן און פּראָטעסטאַנטן. די לאַגע איז פיל קאָמפּליצירטער ווי בעת דער הערשאַפט פון זיין ברודער. און הענריך דער דריטער איז אַבסאָלוט נישט די פּערזאָן וואָס זאָל זיך קענען אַנ'עצה טאָן מיט דער לאַגע. ער איז אַ גרויסער געלט־פאַרשווענדער, פּראַוועט אויסגעלאַסענע

*) פון דער קאַטוילישער זייט פּרובירט מען אַנהאַלטן אַ ווערסיע, אַז זשאַן גוזשאַן, זאָל קורץ פאַר דער באַרטאָלאָמעי־נאַכט, האָבן אָפּגעפאָרן קיין איטאַליע, וווּ ער איז ערגעץ געשטאָרבן; די דאָזיקע ווערסיע איז גיכער אַ פּרובע אָפּצוואַשן נאָך אַ שווערן פלעק פון אָפּגעטאָענעם פאַרברעכן. אויב דער פּראָטעסטאַנט זשאַן גוזשאַן האָט זיך טאַקע געפינען אין אויסלאַנד, וואָלט זיין אַקטיוויטעט, נישט געבליבן פאַר די צוקונפטיקע דורות אומבאַקאַנט. ער איז געווען אַ צו גרויסער קינסטלער.

ארגיעס, און איז פארשפילט מיט הינט און אנדערע חיות וועלכע ער האלט אויס אין די מאסן, און וואס קאסטן אפ פארמעגנס. איינמאל, נאך דעם ווי עס האט זיך אים געחלומט אז זיינע חיות האבן אים אויפגעפרעסן, לאזט ער אומברענגען זיינע לייבן, בערן, און אקסן. אין אויפרעגונג אויף זיינע מיניסטארן, צוליב זיין אומ־פעאיקייט, שלאגט ער זיי מיט די פויסטן.

ווי שארל דער נײַנטער, האט אויך הענריך דער דריטער נישט קיין קינדער, און צו דער איבעראשונג פון גאנצן קאטוילישן פראנק־רייך, און דער עיקר, קאטוילישן פאריז, איז די פערזאן וואס האט די רעכט צו ירשענען די פראנצויזישע קרוין, נישט קיין אנדערער, ווי דער פראטעסטאנט, דער קעניג הענריך בורבאן פון נאוואר.

דער דאזיקער געדאנק לאזט די קאטאליקן נישט איינרוען, און אין 1576 ווערט אין פאריז באשאפן א „הייליקע ליגע" וואס גרונ־פירט די אולטרא־קאטאליקן צום קאמף קעגן די פראטעסטאנטן. אבער די אמתע כונה פון די ליגיסטן, איז אויך געווען דאס ארויפ־זעצן אויף דעם טראן זייער פירער, דעם אין פאריז זער באליבטן פירשט גיז.

הענריך דער דריטער ווייס די געפאר, און ער צווינגט דעם פירשט דע גיז צו פארלאזן פאריז.

די ליגיסטן וואס ווילן ענדלעך מאכן א סוף צו הענריך דעם דריטן, ברענגען דעם פירשט צוריק אראפ קיין פאריז, וו ער ווערט שטורמיש באגריסט דורך דער באפעלקערונג „ווי א קעניג". הענריך דער דריטער ברענגט דאן אראפ קיין פאריז מיליטער אום זיך צו פאר־טיידיקן, אבער דעם 12 מאי 1588 וואקסן אויס ארום לוווּר באריקאדן. דאס מיליטער וואס דארף שיצן דעם אומבאהאלפענעם קעניג קעגן די ליגיסטן, הויבט אן אריבערגיין אויף זייער זייט, און הענריך דער דריטער איז געצוווּנגען צו אנטלויפן פון לוווּר.

מער האט ער שוין דעם לוווּר נישט געזען.

די ליגיסטן ווערן די פולשטענדיקע בעלי בתים פון דער שטאט, און פון לוווּר, און דער ברידער פון פירשט דע גיז, דער פירשט מאיען שיכורט דא אין דעם פרעכטיקן קאריאטידן־זאל, און לאזט דא, אין דעם זעלבן זאל, אויפהענגען א גרופע פאווארײַטן און „אנ־הענגער" פון אנטלאפענעם קעניג.

הענריך דער דריטער אנטלויפט קיין שארטר. ער איז געצוווּנגען איינצוגיין אויף קאמפראמיסן מיטן זיין גרעסטן שונא, דעם פירשט

דע גיז, און נאָמינירט אים אַלס וויצע־קעניג. דערנאָך הופּט ער צונויף קיין בלוא די פאַרזאַמלונג פון די גענעראַל־שטאַטן, אין דער האָפנונג צו ראַטעווען זיין קאָמפּראָמעטירטע פּאָזיציע. נאָר זעענדיק דעם כסדרדיקן גרויסן איינפלוס פון פירשט דע גיז, גרייט ער צו אַ פאַרשווערונג.

זייענדיק אין פּאַלאַץ פון בלוא, טיילט מען מיט דעם פירשט דע גיז אַז דער קעניג וויל אים זאָפאָרט זען. גיז גייט אַריין אין די אַפּאַרטעמענטן פון קעניג, און דאָ, ווערט ער דערשטאָכן דורך אַכט מענער, וואָס האָבן אים צו דעם צוועק, בכיון אָפּגעוואַרט.

הענריך דער דריטער זאָגט אַליין אָן זיין מוטער, קאַטערינע מע־דיטשי וועגן דורכגעפירטן מאָרד:

— מאַדאַם, היינט בין איך געוואָרן קעניג פון פראַנקרייך; איך האָב געלאָזט אומברענגען דעם קעניג פון פּאַריז.

— איר האָט געלאָזט אומברענגען דעם פירשט דע גיז — שרייט אויס קאַטערינע מעדיטשי אַן׳איבעראַשטע — זאָל גאָט געבן אַז איר זאָלט דורך דעם דאָזיקן טויט, נישט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ קעניג פון גאָרנישט! ס׳איז גוט צוגעשניטן, נאָר וועט איר דאָס קענען צו־נויפשטעלן?

דערוויסנדיק זיך וועגן דעם מאָרד, ענטוועדט פּאַריז מיט אַן׳אויפ־שטאַנד. הענריך דער דריטער זעט אַז ער איז פאַרלוירן, און ער איז געצוואונגען צו שליסן אַן אָפּמאַך מיט זיין שונא, מיט די פּראָטעס־טאַנטן, וואָס ווערן אַנגעפירט דורך זיין שוואָגער און פאַקטישן טראָן־יורש הענריך בורבאָן, דעם קעניג פון נאַוואַר. זייערע ביידע אַר־מעיען גייען אויף פּאַריז, און געפינענדיק זיך אין סען קלו, ווערט הענריך דער דריטער דערשטאָכן דורך דעם דאָמיניקאַנער זשאַק קלעמענט.

פאַרן אָפּשטאַרבן, אַנערקענט ער די רעכט פון נאַוואַרישן קעניג אויפן פראַנצויזישן טראָן.

מיט זיין טויט האָט זיך אויסגעלאָשן די וואַלואַ־דינאַסטיע וואָס האָט געהערשט צווייהונדערט זעכציק יאָר איבערן לאַנד, געגעבן פראַנקרייך דרייצן קעניגן, און דעם ערגסטן נאָמען האָט איבערגע־לאָזט נאָך זיך, הענריך דער דריטער.

מיטן טויט פון פירשט דע גיז און פון הענריך דעם דריטן, פאַר־לירט די „הייליקע ליגע״ פון איר קריגערישקייט; דעם ענטגילטיקן קלאַפּ באַקומט זי פון נאַוואַרישן קעניג, וועלכער דערקלערט, אַז

„פאריז איז ווערט א מעסע“, און גייט אריבער צום קאטאליציזם. דאן, אין יאר 1589 עפנט פאר אים פאריז אויף אירע טויערן, און ער באזעצט זיך אין לוווּר, אלס הענריך דער פערטער.

מיט זיין ארויפטרעטן אויפן פראנצויזישן טראן, שטעלן זיך ענדלעך אפ די רעליגיעזע מלחמות וואס האבן אנגעהאלטן אזוי לאנג און ארייגעברענגט אין לאנד אזוי פיל אומגליק. הענריך דער פערטער נעמט אונטער א ריי שריט אים צו היילן דאס לאנד פון דער פארוויסטונג און איינגעטרעטענער פאראָרעמקייט, גלייכצייטיק זארגט ער אויך פאר דער שיינקייט פון לוווּר און פארגרעסערט דעם פאלאץ.

דעם 14 מאי 1610 פארט הענריך דער פערטער ארויס פון לוווּר. זיין פינאנץ־מיניסטער און פריינט, דער פירשט סילי איז קראנק, און ער פארט אים זען. ער האט זיך געשלאגן מיט דער דעה „פארז, נישט פארן?“ ער באשליסט פארן. און בעת זיין קארעטע קומט ארויס אויף דער רי פעראנערי, וואס געפינט זיך נישט ווייט פון לוווּר, ווערט ער דערשטאכן פון פאנאטיקער ראוואליאק. הענריך דער פערטער ווערט גיך צוריקגעברענגט אין לוווּר, און שטארבט דארט באלד אפ.

ער איז געווען דער איינציקער פון אלע פראנצויזישע קעניגן וואס איז געשטארבן אין לוווּר.

דא, אין דעם קאריאטידן־זאל, איז פארגעקומען די חתונה פון הענריך דעם פערטן, און דא, אין דעם זעלבן זאל איז ער געלעגן נאך זיין טויט.

דער טראן פארנעמט זיין זון לודוויק דער דרייצנטער וועלכער איז אינגאנצן ניין יאר אלט. דערוויסנדיק זיך אז ער איז געווארן קעניג, הויבט ער אן וויינען. אויף דער פראגע פארוואס ער וויינט, ענטפערט ער:

— איך האב מורא אז מען וועט מיך הרגענען, ווי מיין טאטן!

בעת לודוויק דעם דרייצנטנס מינדיעריקייט, הערשט אין לאנד די רעגענטן, זיין מוטער מאריע מעדיטשי. זי האט פארמאגט גרויסע הערשערישע אמביציעס, אבער אינגאנצן נישט, קיין פאליטישע רייפקייט און נויטיקע אינטעליגענץ אום צו קענען שפילן די ראל. זי פאלט גיך ארונטער אונטערן איינפלוס פון אן איטאליעניש־אוואנטוריסטיש פארל, לעאנארא גאליגאי מיט איר מאן קאנטשיני, וואס ווערן די אמתע בעלי בתים אין לאנד. זיי ראבירן דאס לאנד. זאמלען

אַן אוצרות. קאָנטשיני ווערט אַ פראַנצויזישער מאַרשאַל, גייט אַרום מיט אַ ריזיקער סוויטע, קויפט זיך הייזער און גיטער, פירט זיך דאָ, ווי דער קעניג אַליין. בעת דער יונגער לודוויק דער דרייצנ־טער ווערט אויף קיין פאַל נישט דערלאָזט זיך צו באַטייליקן אין מלוכה־לעבן, זיין סוויטע ציילט אָפט מאָל נישט קיין צען פּער־זאָן. ער ליידט צוליב זיין הילפלאָזיקייט און גרינגשעצונגס־בליקן פון זיין מוטערס פאַוואָריט, און זיין סוויטע.

אין לאַנד גופא, הויבט זיך אויף דאָס ניי אַן אַנ׳אומצופרידנהייט צוליב דער אומבאַהאָלפענער רעגענטשאַפט פון מאַריע מעדיטשי מיט אירע פאַוואָריטן. און אין לוור ווערט מיט דער צושטימונג פון יונגן קעניג צוגעגרייט אַ נייע פאַרשווערונג, וואָס איז אויסן אַ סוף צו מאַכן צום אַוואַנטוריסטישן פאָרל מיט דער אומבאַהאָלפענער קעניגין־מוטער.

דעם 24 אַפּריל 1617 ווען קאָנטשיני קומט אָן אין לוור מיט זיין סוויטע, ווערט ער, גלייך ביים דורכגיין דאָס טויער, דערהרגעט דורך די פאַרשווערער.

לודוויק דער דרייצנטער, וואַרט אַף דעם רעזולטאַט פון דער פאַר־שווערונג אין דעם גוואַער־זאַל. ער ציטערט אויף ווען ער דערהערט די פיסטאָלעטן־שאָסן, וואָס דערטראָגן זיך פון דרויסן. גלייך קומט אָן דער קאָלאָנעל אָרנאַנאָ.

— האַר — זאָגט ער צום 17־יעריקן בחור — פון איצט אָן, זענט איר שוין דער קעניג! דער מאַרשאַל איז טויט!

— מיין שווערד! מיין ביקס! — רופט לודוויק דער דרייצנטער, און לויפט צום פענסטער זיך ווייזן פאַר די פאַרשווערער, און פאַרן מיליטער וואָס פילט אויס דעם הויף פון לוור. — אַ דאַנק, אַ דאַנק אייך! — און ער חזרט איבער די רייד פון אָרנאַנאָ:

— פון איצט אָן בין איך קעניג!

דער רעגענטן, דער קעניגין־מוטער מאַריע מעדיטשי, ווערט פאַר־באָטן צו פאַרלאָזן אירע צימערן, און אין איניקע טעג אַרום, ווערט זי פאַרשיקט אויף צו וווינען אין בלואַ.

לעאָנאָראַ גאַליגאַי ווערט אַרעסטירט, און באַשולדיקט אין כישוף־מאַכעריי, פאַרברענט מען איר אויפן פּלאַץ דע גרעוו.

די פאַרשווערונג פון יונגן לודוויק דעם דרייצנטן, איז געווען די לעצטע פּאָליטישע דראַמע וואָס דער לוור האָט אדורכגעמאַכט. די געשיכטע פון דעם פּאַלאַץ אַלס די רעזידענץ פון די פראַנצויזישע

קעניגין דערנענטערט זיך צום סוף. אין זעלבן 17 י. ה. וווינט דאָ אויך לודוויק דער 14־טער. אין די ערשטע צייטן פון זיין הערשאַפט גייט נאָך דאָ אן אַנ'אינטענסיווע בוי־אַרבעט, דורך די אַרכיטעקטן לעמערסיע און לעווא אָבער שוין אין יאָר 1676 ווערן די קאָנסטרוקציע־אַרבעטן פאַרנאַכלעסיקט. לודוויק דער פערצנטער איז שוין אינגאַנצן פאַרנומען מיט ווערסאַל, און אין גיכן פאַרלאָזט ער דעם לוווּר.

מיט לודוויק דעם 14־טנס פאַרלאָזן דעם לוווּר. ענדיקט זיין געשיכטע אַלס די קעניגלעכע רעזידענץ, וואָס דער לוווּר האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אין לויף פון פינף הונדערט יאָר פראַנצויזישער געשיכטע, ווען ער איז אויסגעבויט געוואָרן אַלס פעאָדאַלע פעסטונג, און לאַנגזאַם פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פרעכטיקן פּאַלאַץ פון רענעסאַנס סטיל. וואָס זעענדיק די ווונדערשיינע דעקאָראַציע און שניצונג פון אַ זשאַן גוזשאָן פאַרגעסט מען אין דעם געלט־פעלשער פיליפּ דעם פערטן, וואָס לאָזט פאַרברענען די טעמפּל־ריטער אום אַריינצובאַקומען זייער רייכטום, מען טראַכט נישט מער וועגן די דערמאָרדעטע הוגענאָטן, אין דער נאַכט פון הייליקן באַרטאָלאָמעי, אויך נישט וועגן ווייבלעכן העַנריך דעם דריטן וואָס לאָזט אויסהרגענען די חיות נאָך אַ שלעכטן חלום, און די באַריקאַדן פון דער „הייליקער ליגע". און וועגן זיין גאַנצער בלוטיקער פאַרגאַנגנהייט.

— — — — — — — — — — —

שוין אונטער לודוויק דעם 14־טן, הייבט מען דאָ אן צונויפזאַמלען די קונסט־ווערק פון קעניג, און מען הויבט אָן אַן אַקטיוו איינקויפן פון בילדער און אַנדערע קונסט־ווערק, אויך אין אויסלאַנד.

בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, ווען דאָס אייגנטום פון דער קירכע ווערט קאָנפיסקירט, און בעת עס ווערן אויך קאָנפיסקירט פיל פאַרמעגנס פון אַריסטאָקראַטן, ווערט די מלוכה די באַזיצערן פון אַ קאָלאָסאַלער צאָל ווערק, וואָס אַלע ווערן זיי אַהערגעבערענגט אין לוווּר, וואָס עפנט דעם 10 אויגוסט 1793 זיינע טירן אַלס מוזעי.

די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות האָבן געהאַלטן אין איין באַרייכערן דעם לוווּר, וואָרם פון אַלע אָקופּירטע לענדער, האָט מען אויסגעקליבן פיל קונסט־אוצרות, און זיי דאָ אַהערגעברענגט. דער לוווּר איז געוואָרן דער מוזעי פון אייראָפּע,

אין 1814, ווען די קאָאַליציע־אַרמעי באַזעצט פּאַריז, אין דער דרך ארץ פאַרן לוווּר אַזוי גרויס, אַז די זיגרייכע אַרמייען, דערוועגי

זיך נישט צוריקצונעמען די קונסט־ווערק, וועלכע די נאפאלעאנישע ארמעיען האבן ביי זיי צוגענומען. אבער אין 1815, ווען די קאאלי־ציע־ארמעי קומט ווידער אמאל אריין אין פאריז, דאן, קומט שוין דאס פרעמדע מיליטער אריין אין לוור. און טראץ די פראטעסטן פון זיין דירעקטער דענאן, ווערן א ריי אוצרות, צוריק אפגענומען דורך די זיגער.

דעם 2 מערץ 1871 געפינט זיך די פרייסישע ארמעי אין פאריז. די צווייטע אימפעריע איז צעקלאפט. טיער אונטערהאנדלט וועגן שלום. די דייטשן ווילן צונעמען בעלפאר, לסוף ציען זיי צוריק די פאדערונג פארן פרייז פון ארייגלאזן זייער ארמעי אויף צוויי טעג אין פאריז. אין דעם דאזיקן טאג, פארהאלט זיך ביים לוור א גרופע דייטשע אפיצערן און אייניקע ציווילע לייט, צווישן וועלכע ס'געפינט זיך ביסמארק.

דער לוור איז אין די טעג געשלאסן. ענדלעך זוכן זיי אויס איינעם פון די היטער.

— מיר ווילן זען די ווענוס פון מילא.

— היינט איז די ווענוס נישט צו זען, ענטווערט זיי דער היטער ברוגז, און דרייט זיך אוועק פון דער נישט סימפאטישער גרופע.

— — — — — — — — — — —

ציען מענטשן פון גאר דער וועלט צום לוור, שפאצירן ביי זיינע מויערן, באטראכטן זיין פראכטפולע קאנסטרוקציע, און וואנדערן איבער זיינע זאלן פיל מיט ענטציקונג פון זיין אינהאלט.

קאפיטל 9.

# די גרויסע בולוואַרן

אין אַ זוניקן נאָכמיטאָג שטעלן מיר זיך אָפּ אויף דעם פּלאַץ רעפּובליק.

איינער פון די גרעסטע פּלעצער פון דער שטאָט, קאָכט עס דאָ און רוישט מיט אַ געוואַלדיקער אויטאָמאָבילן־באַוועגונג, און געדראַנג פון גרויסע מענטשן־מאַסן וואָס שטראָמען פון אַלע זייטן.

אויסגעבויט מיט גרויסע פּילשטאָקיקע הייזער, מיט געשעפטן וואָס ציען צו אַ גרויסן עולם, און גרויסע קאַפע־הייזער, פאַרמאָגט דער פּלאַץ, צוויי לעצטנס געפּלאַנצטע גערטנדלעך, וואָס געפינען זיך ביי די זייטן פון דער שווערער, 25 מעטער־הויכע סטאַטוע, געווידמעט דער רעפּובליק, וועלכע מען האָט דאָ אויפגעשטעלט, אין יאָר 1883.

דער רעפּובליק־פּלאַץ איז נאָך קיין הונדערט יאָר נישט אַלט; ער איז ערשט באַשאַפן געוואָרן אין יאָר 1854. דאַן האָט ער געהייסן „דער פּלאַץ פון וואַסער־פּאַלאַץ“ (פּלאַס שאַטאָ ד'אָ), צוליב אַ גרויסן פאָנטאַן וועלכן מען האָט דאָ אוועקגעשטעלט; אַ פאָנטאַן וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט בראָנזענע לייבן. אין יאָר 1891, ווערט דער פאָנטאַן מיט זיינע לייבן איבערגעטראָגן אויף דעם פּלאַץ דאָמעניל וווּ ער געפינט זיך ביז היינט צו טאָג. אויף דעם אָרט פון פאָנטאַן, ווערט אוועקגעשטעלט די קאָלאָסאַלע סטאַטוע פון דער רעפּובליק, געמאַכט דורך די ברידער מאָריז, און באַפּוצט מיט באַרעליפן פון קינסטלער דאַלו, וואָס דערציילן די געשיכטע פון דער רעפּובליק.

בעת דער פּאַריזער קאָמונע, האָט דאָ געפּלאַקערט אַ קאַמף; די קאָמונאַרן וואָס האָבן זיך דאָ באַפעסטיקט אין דער קאַזאַרמע פון דער רעפּובליקאַנישער גוואַרדיע, האָבן באַשאָסן די רי טירביגאָ,

ווו עס האָבן זיך געפינען די אנגרייפנדיקע ווערסאַלער סאָלדאַטן, און דערנאָך, אָפּגעטרעטן צו די הויכקייטן פון בעלוויל.

אין מיטן דעם פּלאַץ, אויף דעם אָרט ווו עס געפינט זיך היינט דער הויפּט־אַריינגאַנג אין דער מעטראָ, איז פאַר דער באַשאַפונג פון פּלאַץ, אויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1847 אַ טעאַטער, געגרינדעט דורך אַלעקסאַנדער דיומאַ, דער זון; אין דאָזיקן טעאַטער, איז אין 19 מערץ 1859 אויפגעפירט געוואָרן צום ערשטן מאָל, די היינט אַזוי באַרימטע אָפּערע „פאַוסט", פון פראַנצויזישן קאָמפּאָזיטאָר גונאָ.

דערמאַנענדיק די געביידע פון דער רעפּובליקאַנישער גוואַרדיע, זאָל אויך דערציילט ווערן, אַז אויף איר מויער, אויף דער זייט פון רי דע לאַ דואַן, זעען מיר אַן אויפשריפט, וואָס דערציילט די דורכגייער אַז דאָ, אויף דעם אָרט, האָט זיך אין 19־טן י. ה. געפינען די לאַבאָראַטאָריע, ווו דער געלערנטער דאַגער האָט אין יאָר 1839 געמאַכט זיין גרויסע דערפינדונג, וואָס ווערט טאַקע גערופן „דאַגעראָטיפּ", אַ דערפינדונג פון געוואַלדיקן ציוויליזאַטאָרישן ווערט, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ שטוינונג אין דער וועלט.

דאַגער'ס דערפינדונג איז נוגע פאָטאָגראַפיע, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען באַקאַנט, אָבער פּראַקטיש נישט רעאַליזירבאַר. דאַגער האָט דערפינדן די גלעזערנע קלישע, וואָס האָט מיטאַמאָל רעאַליזירט אַ ווונדערלעכע זאַך, און געפירט דערצו, אַז די פאָטאָגראַפיע זאָל אנהויבן שפּילן אַזאַ ראָל אין לעבן, און דערפירן (דערווייל) ביז צו די היינטיקע פילמען, וואָס געבן אַזוי פיל עמאָציע דער מענטשהייט.

דאַגער'ס דערפינדונג האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רויש. נאָר ווי אַ סך גרויסע אויפטואונגען איז זי אין אירע ערשטע טעג, נישט דורך אַלעמען גלייך פאַרשטאַנען געוואָרן: פון איין זייט האָט מען עס באַוווּנדערט, פון דער אַנדערער זייט אויסגעלאַכט. די צייטונגען און זשורנאַלן זיינען געווען פיל מיט קאַריקאַטורן אויף דעם גרויסן קאַסטן פון פאָטאָגראַף, וואָס האָט דאַן געוויגן 24 קילאָגראַם (אַנדערהאַלב פּוד), ווי אויך אויף דער פּאָזיציע פון דעם מענטש וואָס לאָזט זיך פאָטאָגראַפירן; די קאַריקאַטורן האָבן געוויזן, ווי אַזוי דער מענטש ווערט צוגעשמידט ביים קאָפּ און האַלז מיט פאַרשידענע צוואַנגען, אום צו זיצן אומבאַוועגלעך...

אין יאָר 1939 האָט די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט געפייערט

הונדערט יאָר פון „דאַגעראַטיפּ“, אייגאָרדנדיק אויסשטעלונגען און לעקציעס, און דורך פאַרעפנטלעכן פיל אַרטיקלען און אָפּהאַנדלונגען וועגן דער דאָזיקער דערפינדונג. וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין דער לאַבאָראַטאָריע וואָס האָט זיך געפינען אויף דעם אָרט, וווּ עס געפינט זיך די היינטיקע קאַזאַרמע פון דער רעפּובליקאַנישער גוואַרדיע, אין דער זייט פון רי דע לאַ דואַן, וווּ אַ ספּעציעלע אויפשריפט, דערציילט עס די דורכגייער.

דאַ,ביים פּלאַץ רעפּובליק, הויבן זיך אָן די באַרימטע גרויסע בולוואַרן *), וואָס זיינען איבערפילט מיט קאַפעס, פילם־הייזער, טעאַטערן, מוזיק־האַלן, גרויסע פּרעכטיקע געשעפטן, רעסטאָראַנען און האָטעלן. דאָס פּאַריזער לעבן פולסירט דאָ מיט אַ געוואַלדיקן טעמפּאָ. דאָ האָבן אין פיל הייזער געלעבט באַרימטע פּערזענלעכקייטן. מאָנומענטן פון פאַרגאַנגענע צייטן, זיינען דאָ צעשטעלט אויף טריט און שריט. די בולוואַרן האָבן געפיבערט מיט גרויסע איבערלעבונגען.

אַריינגייענדיק אין די בולוואַרן, פאַרהאַלטן מיר זיך ביים טעאַטער „פּאָרט סען מאַרטאַן“:

אין לעצטן פערטל פון 18־טן י. ה. האָט אַ שרפה פאַרניכטעט די פּאַריזער אָפּערע; מען האָט זיך גענויטיקט אין אַ נייער, זאָל זיין צייטווייליקער געביידע פאַרן טעאַטער; און דאָס טעאַטער „פּאָרט סען מאַרטאַן“, ווערט אין יאָר 1781 אויפגעבויט דורך דעם אַרכיטעקט לענואַר, אין פאַרלויף פון 75 טעג. אַ רעקאָרד וועלכן ס'איז אַפילו היינט צו טאָג שווער צו דערגרייכן.

דאָ געפינען מיר זיך פאַר צוויי טריאומף־טויערן וואָס שטייען אין מיטן פון די בולוואַרן. די ערשטע אַרקע איז באַקאַנט אַלס „פּאָרט סען מאַרטאַן“, און די צווייטע איז דאָס באַרימטע סען דני־טויער (פּאָרט סען דני).

ביידע טויערן זיינען דאָ אוועקגעשטעלט געוואָרן אין 17־טן י. ה. לכבוד די מיליטערישע נצחונות פון לודוויק דעם 14־טן, נאָר וואָס אָפּגעהאַלטענע אין דייטשלאַנד און אין האָלאַנד.

לודוויק דער 14־טער, וועמען מען האָט גערופן „קעניג־זון“, האָט

*) „טעאַרעטיש“, הויבן זיך אָן די גרויסע בולוואַרן ביים פּלאַץ פון דער באַסטיליע, פאַקטיש אָבער הויבן זיי זיך אָן ביים רעפּובליק־פּלאַץ.

געקוקט אויף זיך ווי אויף גאָטס פאַרטרעטער אויף דער ערד. דאָס איז געווען אַ זעלבסטהערשער וואָס האָט געוואָלט האָבן די פולסטע מאַכט נישט נאָר ביי זיך אין לאַנד, נאָר אויך אין אויסלאַנד, און אין רעזולטאַט פון די דאָזיקע אמביציעס, האָט ער געפירט אומ־אויפהערלעכע מלחמות, וואָס האָבן געבראַכט פיל רום דעם פראַנ־צויזישן געוועד, נאָר האָבן אָבער רואינירט דאָס לאַנד, און פאַר־אָרעמט די באַפעלקערונג.

לודוויק דעם 14־טנס הערשאַפט האָט באַשאַפן אַ גאַנץ ספּע־ציעלע עפּאָכע, וואָס ווערט דורך פיל באַזינגען, ווי איינע פון די שענסטע צייטן פון דער פראַנצויזישער מאָנאַרכיע. דער קעניג האָט זיך אַרומגערינגלט מיט אַ גלענצנדיקער סוויטע הויף־לייט און קורטיזאַנען; געלאָזט אויסבויען דעם פּרעכטיקן ווערסאַלער פּאַלאַץ, פּראָטעזשירט און געשטיצט פיל גרויסע שרייבער, דיכטער און קינסטלער פון זיין צייט. געפּראַוועט אויסערגעוויינלעכע פייערונ־גען. דער דאָזיקער אויסערלעכער גלאַנץ פון זיין הערשאַפט, וואָס פאַרשלינגט געוואַלדיקע מיליאָנען, גייט צוזאַמען מיט זיינע אומ־אויפהערלעכע מלחמות, וואָס רואינירן אַלץ שטאַרקער די ברייטסטע מאַסן.

יאָ, זיין הערשאַפט האָט געגעבן אַ סך גלאַנץ דער מאָנאַרכיע, און אַ סך אומגליק פאַרן פאָלק.

אין יאָר 1671, נאָך זיינע מלחמות אין דייטשלאַנד און אין האָלאַנד, ווערן אויף דעם חשבון פון דער שטאַט פאַריז, אויפגע־שטעלט די צוויי טריאומף־טויערן, וואָס לויבן לודוויק דעם 14־טנס נצחונות אין יענע לענדער.

דעם 21־טן יאַנואַר 1793 ווערט לודוויק דער 16־טער, געפירט צו דער גילאָטינע; דער וואָגן פאָרט איבער די גרויסע בולוואַרן, און אַז ער קומט צווישן די טויערן סען מאַרטאַן און סען דני, ווערט געמאַכט אַ פּרובע צו באַפרייען דעם קעניג, די פּרובע אַרויסצו־רייסן לודוויק דעם 16־טן, ווערט דורכגעפירט דורך דעם באַראָן באַץ, אַ באַרימטער פאַרשווערער קעגן דער רעוואָלוציע. באַץ וואַרט דאָ אויפן אָנקומען פון אַרעסטאַנט, און דערזעענדיק דעם אָנקומענ־דיקן וואָגן, ווענדט ער זיך צו די פאַרבייגייער, נישט צו דערלאָזן אומקומען דעם פאַרמשפּטן קעניג; דער רוף פון דעם פאַרשווערער פאַלט אָן אָפּקלאַנג; באַץ מוז זיך גיך אָפּטראָגן. די פאַרשווערונג ביים פאָרט סען מאַרטאַן, די לעצטע פּרובע צו ראַטעווען לודוויקן

איז דאָ, אויף דעם פּלאַץ דורכגעפֿאַלן. לודוויק דער 16־טער באַצאָלט מיט זיין קאָפּ פֿאַר זיינע זינד, ווי אויך פֿאַר די זינד פֿון זיינע פֿאָרגענגער, לודוויק דעם 15־טן און 14־טן.

אין 1814 פֿאַלט נאַפּאָלעאָנס אימפּעריע. זי פֿאַלט צו דער גרויסער צופֿרידנהייט פֿון דער מערהייט פֿון פֿאָלק, וואָס האָט שוין קיין כוח נישט פֿון די אומאויפֿהערלעכע מלחמות, און דעם 19־טן מערץ, אין דער פֿרי, הויבט אָן די קאָאַליציע־אַרמעי אַריינדרינגען אין פּאַריז. אויך דורך דעם סען מאַרטאַן־טויער מאַרשירט אַריין דער אנקומענדיקער שונא. די ערשטע אָפּטיילונגען וואָס גייען דורך דאָס טויער, זיינען עסטרייכישע גרענאַדירן, נאָך זיי קומט נאָך די רוסישע אַרמעי, וואָס מאַרשירט מיט מוזיק און פּויק.

דאָ, ביים סען מאַרטאַן־טויער, פֿאַרלאָזן מיר אויף אַ ווייל די בולוואַרן, גייען אַריין אין דער רי סען מאַרטאַן, און פֿאַרהאַלטן זיך גלייך ביי דער רי מעלע; אין דער דאָזיקער גאַס, האָט זיך אין יאָר 1789, נאָך פֿאַרן פֿאַלן פֿון דער באַסטיליע, אָפּגעשפּילט אַ שווערער קאַמף צווישן די פּאַריזער מאַסן און מיליטער; אַזעלכע צוזאַמענשטויסן, אנזאָגערס פֿון דעם וואָס עס קומט אָן, זיינען דאַן געווען מערערע. דער קאַמף אין דער רי מעלע, האָט געקאָסט אַ סך בלוט, און פֿיל דערהרגעטע, וועמענס ביינער מיר זעען היינט, אין די פּאַריזער קאַטאַקאָמבן, ליגן אין אַ באַזונדער ווינקל.

אין דער זעלבער רי מעלע נ. 46, איז אין יאָר 1803, ביי דער פֿאַמיליע דיפּאַן געבוירן אַ מיידעלע, וואָס איז שפּעטער באַרימט געוואָרן, אַלס די גרויסע ראָמאַנטישע שרייבערן זשאָרזש זאַנד.

מיר מאַכן נאָך אַ פּאָר טריט אין דער רי סען מאַרטאַן, קומען צו צו דער רי ווערבוא, און דערזעען זיך ביי אַ פּרעכטיקן מיטלאַלטערלעכן טורם, וואָס געפֿינט זיך ביי דער געביידע פֿון טעכנישן מוזעי „אַרז־ע־מעטיע“.

דער דאָזיקער זייער אינטערעסאַנטער מוזעי, נעמט אַרום אַ גרויסן שטח. מיט ווייטע יאָרהונדערטער צוריק, האָט זיך דאָ געפֿינען אַ גרויסער מאָנאַסטיר, וואָס האָט געשפּילט אַ גאָר וויכטיקע ראָל אין לעבן פֿון אַמאָליקן פּאַריז. אַלץ וואָס עס איז פֿון דעם מאָנאַסטיר פֿאַרבליבן, איז די אַלטע ראָמאַנישע קירכע, וועלכע מיר זעען אויף דער רי רעאָמיר, דער פּרעכטיקער עס־זאַל (רעפֿעקטואַר), געבויט אין פֿיינסטן גאָטישן סטיל, וואָס דינט היינט צו

טאָג אַלס לייען זאַל ביי מוזעי, און דער שיינער טורם ביי דער רי ווערבוא.

אין דעם פאַרגאַנגענעם י. ה. האָט מען דאָ דורכגעפירט גרויסע בוי־אַרבעטן, מען האָט דאַן געזאָלט פונאַנדערוואַרפן דעם אַלטן טורם, נאָר דאָ האָט זיך אַריינגעמישט אַ גרויסער דיכטער; ער האָט זיך געווענדעט צום פּאַריזער שטאָט־ראַט מיט אַ בריוו, אין וועלכן ער האָט געבעטן אָפּשוינען דעם אַלטן שיינעם טורם.

דעם גרויסן דיכטער האָבן אַלע ליב געהאַט. צו זיין וואָרט האָט מען זיך באַצויגן מיט גרויס דרך ארץ. דער טורם איז געוואָרן אָפּגעשוינט, רעסטאַווירט, און באַשיינט היינט די שטאָט.

דער דיכטער וואָס האָט געבעטן אָפּשוינען דעם ווערבוא־טורם, איז געווען וויקטאָר הוגאָ.

מיר קומען צוריק אַריין אין די גרויסע בולוואַרן, שניידן דורך דעם טומלדיקן קרייץ־וועג ביים סעוואַסטאָפּאָלער בולוואַר, און פאַרהאַלטן זיך ביים גרויסן סען דני־טויער, אויפגעבויט דורך דעם אַרכיטעקט בלאָנדעל. דאָס קאָכנדיקע לעבן פון דער שטאָט, וואָס רוישט דאָ און טומלט, די שיינע מאָדערנע קאַפעס און גרויסע געשעפטן וואָס מיר זעען דאָ, געפינען זיך ס'רוב אין אַלטע געביידעם; די רי סען דני, וו מיר געפינען זיך איצט, געהערט צו די גאָר אַלטע גאַסן פון פאַריז; אין דער דאָזיקער גאַס נ. 224 איז אין יאָר 1798 געבוירן דער גרויסער היסטאָריקער זשיל מישלע. דער מחבר פון דער באַרימטסטער געשיכטע פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. דאָס הויז עקזיסטירט שוין לאַנג נישט, נאָר דער אויפשריפט אויף דער איצטיקער מויער דערציילט עס די פאַרבייגייער.

ביים זעלבן סען דני־טויער עפנט זיך אַ שיינער אויסזיכט אויף אַ הויז וואָס פאַרמירט אַן אָנהויב פון צוויי באַזונדערע גאַסן; דאָס איז דאָס הויז נ. 97 אויף רי דע קלערי. דאָס הויז איז אַלט, קיינער וווינט שוין נישט דאָרט. אַרומגעצוימט מיט ברעטער קוקט עס אַריין אין די גרויסע בולוואַרן, צום סען דני־טויער, און וואַרט דעם נישט ווייטן טאָג, ווען אַרבעטער וועלן אָנהויבן זייער אַרבעט פון פונאַנדערוואַרפן עס.

אין דער דאָזיקער מויער, וואָס לעבט אירע לעצטע טעג, האָט אין יאָר 1794 געוווינט דער דיכטער אַנדרע שעניע. פון אָנהויב, סימפּאַטיש צו דער רעוואָלוציע, רייסט ער מיט איר איבער, בעת עס

ווערט פראָקלאַמירט די רעפּובליק; אין די טעראָר־טעג, פאַרעפּנט־לעכט ער אַ ריי פּאַמפלעטן, און איז געצוווּנגען זיך אויסצובאַ־האַלטן; אין 1794 ווערט ער אַרעסטירט, און גילאָטינירט אויף דעם פּלאַץ דע לאַ נאַציאָן.

אויף צו מאָרגנס נאָך זיין טויט, איז געפאַלן ראָבעספּיער, און ס'איז געוועזן געענדיקט מיטן טעראָר.

מיר זעצן פאָר אונדזער שפּאַציר, און פאַרהאַלטן זיך ביי דעם פאָבורג (פאָרשטאָט) פּואַסאָניער.

דאָ, אין דער דאָזיקער גאַס נ. 41 האָט אין פאַרגאַנגענעם י. ה. געוווינט הענריך היינע. דאָ, אין דער וווינונג האָט ער אָנגעהויבן דערפילן דעם אָנקום פון זיין קראַנקייט, וואָס האָט אים די לעצטע אַכט יאָרן פון זיין לעבן צוגעשמיד צו זיין בעט. פון דאַן האָט ער געמאַכט זיין לעצטן שפּאַציר אין לוווּר, ווו באַטראַכטנדיק די וווּנ־דערבאַרע ווענוס פון מילאָ, האָט דער קראַנקער היינע זיך פונאַנדער־געוויינט. *)

אין דער זעלבער גאַס, נ. 34, איז אין יאָר 1839 געבוירן דער דיכ־טער סילי־פּרידאָם, און נ. 56, האָט געלעבט, געשאַפן, און געשטאָרבן דער גרויסער פּעיזאַזשיסט קאָראָ.

מאָלער, דיכטער! ווי וויניק שייכות די היינטיקע גאַס, אַ צענ־טער פון האַנדל, האָט מיט די פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן דאָ אַמאָל געלעבט, געחלומט, און געשאַפן.

טראַכטנדיק וועגן די ענדערונגען וואָס די צייט האָט דאָ אריינ־געפירט, הויבן מיר אָן אונדזער וויטערדיקן שפּאַציר, און פאַרהאַלטן זיך ביים פאָבורג (פאָרשטאָט) מאָנמאַרט.

דאָ געפינען מיר זיך ביי אַ גרויסער מאָדערנער קאַפע „לע ברע־באַנד".

וואָס פאַרא פאַרגאַנגנהייט די קאַפע האָט הינטער זיך!

געגרינדעט דורך צוויי קרובים פון דעם קאָנווענט־מיטגליד באַרא (באַראַס), איז זי אונטער דער הערשאַפט פון נאַפּאָלעאָנען דעם ערשטן, געוועזן דער צענטער ווו עס פלעגן זיך טרעפן און פאַר־ברענגען זיינע מאַרשאַלן. דערנאָך זיינען דאָ געוועזן אָפטע געסט טיער און דער מאַרשאַל מאַק מאַהאָן. דאַ אויך פלעגן קומען זיך

*) לייען דאָס קאַפּיטל, „דאָס בית עולם פון מאָנמאַרט". ע׳־ שטער באַנד.

אַפּרועז, און לייענען זייערע צייטונגען אַנרי ראָשפאָר, און הענריך היינע. אירע לעצטע באַרימטהייטן זיינען געווען, גאַמבעטאַ, ראָדען, די ברידער גאָנקור, אַלפאָנס דאָדע, און קלעמאַנסאָ.

די צייטן האָבן זיך געביטן. היינט איז עס נישט מער קיין צענטער פאַר מיליטער־לייט, פּאָליטיקער און קינסטלער. ס'איז אַ קאַפע ווי טויזנט אַנדערע. איבערגעמאַכט און מאָדערניזירט, פעלט קיינעם נישט איין אַז זי איז אַמאָל געווען אַן אָרט פאַר אַזויפיל באַרימטהייטן. אַלץ וואָס איז פארבליבן פון דער ראָל וואָס זי האָט אַמאָל געשפּילט איז איר נאָמען „לע ברעבאַנד".

נישט ווייט פון דאַנען, אין דער רי מאָנמאַרט נ. 146, פאַרהאַלטן מיר זיך אויף דאָס ניי פאַר אַ קאַפע; אַן אויפשריפט אויף דער מויער דערציילט אונדז, אַז אין דער קאַפע, איז אין יאָר 1914, דערמאָרדעט געוואָרן זשאַן זשאָרעס.

ס'איז דאַן געווען ערב מלחמה. זשאָרעס האָט מיט אַלע זיינע כוחות זיך באַמיט אָפּצוהאַלטן דעם אויסברוך פון דעם שגעון. אין אַ מאָמענט, ווען ער איז אַ מידער אַריין אין דער קאַפע (דעמאָלט אַ רעסטאָראַן), אום זיך אָפּצורוען, האָט אים די האַנט פון פאַרברעכער געטויט.

און נאָך אַ דענקמאָל געפינט זיך דאָ אין דער נאָענט; דאָס איז דאָס הויז נ. 10 אויף דער דערנעבנדיקער אַלטער און זייער שמאָלער רי סען זשאָזעף.

דאָ איז אין יאָר 1840 געבוירן געוואָרן עמיל זאָלאַ, איינער פון די באַדייטנדיקסטע שרייבער און שענסטע גייסטער צווישן די מענטשן.

מיר וואַרפן אונדזער לעצטן בליק אין דער אַלטער און שמאָלער רי סען זשאָזעף, און דורכגייענדיק אַ קליין געסל קומען מיר אַרויס אויף דעם פּלאַץ פון דער בערזע (פּלאַס דע לאַ בורס), און פאַרהאַלטן זיך פאַרן הויז נ. 12.

אויך די דאָזיקע געביידע, גרויס און ציכטיק, האָט אונדז צו דערציילן וועגן אַ גרויסן פּאָעט וואָס האָט אין פאַרגאַנגענעם י. ה. זיך דאָ אויפגעהאַלטן אַ קורצע צייט, דאָס איז געווען דער רוסישער דיכטער גאָגאָל, בעת זיין זיין אין פּאַריז. דאָ אין דער געביידע האָט ער געשריבן טיילן פון זיין באַרימט און מערקווירדיק בוך „די טויטע נפשות" (מיאָרטוויע דושי).

אויף טריט און שריט זיינען דאָ פאַראַן אַזעלכע ערטער ווו עס

האָבן געלעבט און געשאַפן גרויסע דיכטער און פּערזענלעכקייטן. וואָס הערן ביז היינט נישט אויף צו ציען אונדזער אויפמערקזאַמ־קייט, צו באַשעפטיקן אונדז, אַזוי אויך דער גורל פון דיכטער גאָגאָל, וואָס פאַרלירט זיין גייסטיקע גלייכגעוויכט, און פאַרברענט אייגנ־הענטיק טיילן פון זיינע „טויטע נפשות״, וואָס זיינען שוין צו אונדז קיינמאָל נישט דערגאַנגען.

ווידער זיינען מיר אויף די בולוואַרן, און פאַרהאַלטן זיך פאַרן הויז נ. 11 אויף דעם בולוואַר דעז איטאַליען.

דאָס איז אַ גרויסע געביידע, מיט קאַפעס, רייכע געשעפטן, און ביורעס אויף אַלע אירע שטאָקן, באַהאַנגען מיט שילדן און רעקלאַ־מעס.

דאָס איז דאָס הויז פון דער אַזוי באַרימטער פּאַריזער אָפּערע, באַ־קאַנט אַלס די „אָפּעראַ קאָמיק״, וועמענס פאַסאַד איז צו אַלעמענס פאַרוווּנדערונג, אָפּגעקערט מיטן פּנים פון די בולוואַרן, און געפינט זיך אויף דעם דערנעבנדיקן קליינעם פּלאַץ בואַלדיע.

מען האָט שוין מערערע מאָל געוואָלט איבערבויען די געביידע פון דער אָפּערע אַזוי, אַז איר הויפּט אריינגאַנג זאָל זיך געפינען אויף דעם בולוואַר; דאָס איז אָבער פאַרבינדן מיט אַזעלכע אוים־גאַבן, וואָס האָבן ביז איצט זיך נישט געלאָזט רעאַליזירן.

די סיבה וואָס דאָס טעאַטער שטייט אָפּגעקערט מיט זיין פּנים פון די בולוואַרן איז אַ זער אָרגינעלע:

שוין אין 18־טן י. ה. האָבן זיך דאָ געפינען פיל טעאַטערן; דאָן האָט דאָ אויך געשפּילט אַ הויך־קינסטלערישע איטאַליענישע טרופּע (דערפון דער היינטיקער נאָמען פון בולוואַר). די איטאַליענישע קינסטלער האָבן געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די אָרעמע טעאַ־טערן, און אום כדי צו ווייזן דעם עולם, אַז זייער טעאַטער האָט נישט קיין שייכות מיט די איבעריקע טרופּעס, האָבן זיי זייער בנין געבויט מיטן רוקן צו די בולוואַרן, און אַזוי איז עס שוין פאַרבליבן ביז היינט.

דאָ, אויף דעם קליינעם פּלאַץ בואַלדיע נ. 1, אנטקעגן דעם פאַסאַד פון דער אָפּערע קאָמיק, איז אין יאָר 1824, געבוירן אַלעקסאַנדער דיומאַ (דער זון), דער מחבר פון באַרימטן ראָמאַן „די קאַמעליע דאַמע״ א. א. ווערק.

ווידער שפּאַנען מיר אויף די בולוואַרן. אַן אויסגעפּוצטער עולם שפּאַצירט געדיכט איבער אירע ברייטע טראָטואַרן. מאַסן מענטשן

זיצן דאָ אויף די טעראַסן פון אירע פּילצאָליקע קאַפּעיען; טראַכטן זיי וועגן די קינסטלער און פּערזענלעכקייטן וואָס זיינען דאָ געבוירן, און וואָס האָבן דאָ געלעבט אין די אַרומיקע הייזער?

מיר גייען פאַרביי די רי לואי לע גראַן, ווו נ. 1 איז אין דעצעמבער 1743 געשטאָרבן דער באַרימטער מאָלער היאַצענט ריגאָ, ער האָט געלעבט אין 17־טן און אין 18־טן י. ה. און איבערגעלאָזט פיל באַרימטע ווערק און דער עיקר, פאַרטרעטן פון פּערזענלעכקייטן פון יענער צייט, וועלכע ריגאָ האָט געמאָלן מיט אַ געוואַלדיקע גענויקייט.

מיר קומען צו צו דער פּלאַץ פון דער אָפּערע. באַטראַכטן די פּרעכטיקע געביידע פון טעאַטער, און פאַרהאַלטן זיך אויף אַ ווייל פאַר איר סקולפּטור־גרופּע „דער טאַנץ" פון קאַרפּאָ *), מיר וואַרפן אַ בליק אויף דער טראַיאַן־קאָלאָנע וואָס קוקט אַרוים פון נישט ווייטן וואַנדאָם־פּלאַץ **), און פאַרהאַלטן זיך ביי דער רייכער קאַפע „סקריב", וואָס געפינט זיך שוין אויפן בולוואַר קאַפּוציין נ. 14.

אַנהויבנדיק אונדזער שפּאַציר, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט ביים הויז ווו דער געלערנטער האַגער, האָט געמאַכט זיין דערפינדונג פון דער גלעזערנער קלישע, וואָס האָט מיטאַמאָל מעגלעך געמאַכט אַז פאָטאָגראַפיע זאָל ווערן אַ רעאַלע זאַך; דאָ, אין דער קאַפע סקריב, האָבן די ברידער לימיער, די דערפינדער פון פילם, דעמאָנסטרירט דעם 18־טן דעצעמבער 1895, פאַר אַ גרופּע איינגעלאַדענע, דאָס נייע וווּנדער, וואָס האָט גיך באַהערשט די וועלט.

נאָך אייניקע מינוט, און מיר קומען צו צום מאַדלען־פּלאַץ, מיט איר ריזיק גרויסער קירכע, געהאַלטן אין אַלטן גריכישן סטיל.

אָנגעהויבן איר בוי אין יאָר 1764, ווערט זי אָבער אייניקע מאָל צעשטערט אום כדי צו ענדערן איר סטיל. אין יאָר 1806, וויל נאַפּאָלעאָן פאַרוואַנדלען די געביידע אין אַ רום־טעמפּל פאַר זיין גרויסער אַרמעי. נאָכן צוריק קימען פון די בורבאָנען, טרעט מען ענדלעך צו צו איר פאַרענדיקונג, אין אַנטיקן גריכישן סטיל, ווי מיר זעען די קירכע היינט.

דאָ, אויפן פּלאַץ דע לאַ מאַדלען, ענדיקן זיך די גרויסע בולוואַרן, וואָס זיינען געגרינדעט געוואָרן אונטער לודוויק דעם 14־טן, נאָך

---

*) לייען דאָס קאַפּיטל „יידישע מאָנומענטן פון אַלטן פּאַריז".
**) לייען דאָס קאַפּיטל, „די רי סענט אָנאָרעי".

האָבן פּאַקטיש אנגעהויבן שפּילן אַ ראָל אין דעם לעצטן פּערטל פון 18־טן י. ה. שפּאַנענדיק איבער די בולוואַרן, האָבן מיר זיך אָפּגע־שטעלט פאַר הייזער און מאָנומענטן פאַרבינדן מיטן לעבן פון פיל פּערזענלעכקייטן, און געשעענישן, אָבער די בולוואַרן גופא, האָבן צו דערציילן זייער אייגן לעבן:

אין 1830, בעת דעם אראָפּוואַרפן די בורבאָנען, האָבן זיך אויף די בולוואַרן אָפּגעשפּילט פיל קאַמפן. אין 1831, בעתן אויפשטאַנד אין פּוילן, קומען פאַר אויף די בולוואַרן ריזיקע מאַניפעסטאַציעס לטובות דעם קעמפנדיקן פּוילן; די מאַסן פאָדערן אַז פראַנקרייך זאָל דערקלערן קריג רוסלאַנד, און אַזוי אַרום העלפן דעם פּוילישן פאָלק. דעם 4 דעצעמבער 1851, ווען נאַפּאָלעאָן דער דריטער פירט דורך זיין פאַרשווערונג קעגן דער צווייטער רעפּובליק, און שטויסט זיך אָן אין ווידערשטאַנדס־פּרובן, שיקט ער אַרויס גרויסע מיליטער אָפּטיילונגען אויף די גרויסע בולוואַרן, וואָס עפענען אַ שיסעריי אויף די צופעליקע דורכגייער, אין דעם עולם, אין די קאַפעס, און אין די פענסטער פון די הייזער. מיליטער־רייטער טרעטן איבער שפּאַ־צירנדיקע פרויען און קינדער. אַז אין אַמעריקע ווערן אומגעברענגט די איטאַליענישע אַנאַרכיסטן סאקא און וואַנזעטי, קען עס דאָס פּאַריזער געוויסן נישט אראָפּשלינגען, און אויף די גרויסע בולוואַרן קאָכט עס פון הונדערטער טויזנטער פּאַריזער, וואָס פּראָטעסטירן קעגן דעם פאַרברעכן.

די געשיכטע פון פּאַריז איז רייך, און אין דער דאָזיקער געשיכטע האָבן די גרויסע בולוואַרן זייער וויכטיקן חלק.

קאפיטל 10.

# יידישע מאנומענטן פון פאריז

פאריז איז רייך אין מאנומענטן וואס ציען אלעמענס אויפמערקזאמקייט, רייך אין ערטער ווו עס האבן זיך אפגעשפילט גרויסע, וויכטיקע געשעענישן, ווו עס האבן געלעבט פערזענלעכקייטן וואס האבן זיך אויף תמיד איינגעקריצט אין דער געשיכטע, אבער די שטאט פארמאגט אויך פיל ערטער וואס האבן צו דערציילן וועגן יידישער פארגאנגנהייט, וועגן יידיש לעבן, און יידיש שאפן, וועגן יידישן אנטייל אין בויען דאס אייביקע פאריז, וועגן יידישן איינפלוס, אבער אויך, יידישע טרערן און בלוט, וואס זיינען דא פארגאסן געווארן אין לויף פון לאנגע יארהונדערטער.

אויף דער לינקער זייט סען, אנטקעגן איבער דער נאטר־דאם, זעען מיר אין א גערטנדל, די קליינע קירכע סען זשוליען לע פאוור, וואס פארלירט זיך דא צווישן די אלטע הייזער פון לאטיינישן קווארטאל. די שווארצע חורבה־מויערן דערציילן וועגן א טיפע עלטער; זי געדענקט נאך די צייט ווען מען האט געבויט די נאטר־דאם, און אירע אינטערעסאנטסטע יארן האט זי דורכגעמאכט צווישן 12־טן און 17 י. ה. בעת אין פאריז האט אויפגעבליט דער אוניווערסיטעט. דארט, אין יענער קירכע האט געפרעדיקט דער בארימטער אבעלאר, דער געליבטער פון עלאאיזען. אין יענע מויערן פלעגן יעדע דריי חדשים פארקומען די וואלן פון רעקטאר פון אוניווערסיטעט. טייל־מאל פלעגט אלס רעקטאר געוועלט ווערן אן ארעמער סטודענט, וואס קוים האט מען אויף אים אנגעטאן דעם רעקטאר־מאנטל, איז ער געוועזן אנגעזען ווי דער קעניג אליין. זער אפט פלעגן די וואלן זיין זער שטורמיש, און ס׳פלעגן פליען די שויבן פון דער קירכע... דארט האבן קינפטיקע פויפסטן זיך געשפארט מיט איינאנדער; ווילאן, ראבליע און קאלווין זיינען דא געוועזן אפטע געסט. דער דיכטער דאנטע זאל דא האבן גענעכטיקט, נישט האבנדיק קיין געלט אויף קיין נאכטלעגער.

די דאָזיקע קירכע איז אויפגעבויט געוואָרן אין 12־טן י. ה. אָבער שוין אין 6 י. ה. האָט זיך דאָ געפינען א טעמפּל און וועלכן ס'האָט זיך אָפּט אויפגעהאַלטן דער שונא ציון, דער בישאָף גרעגואַר פון טור, וואָס האָט פיל יידן אָפּגעשמד מיט געוואַלד.

אין דעם זעלבן 6 י. ה. האָט זיך אויף דעם אָרט אָפּגעשפּילט א שווערע דראַמע, און ס'איז פאַרגאָסן געוואָרן יידיש בלוט.

אין פאַריז האָט זיך דאַן געפינען דער ייד פּריסקוס, וואָס איז געווען אַנ'אַריינגייער און יועץ פון דעמאָלטיקן פראַנקישן קעניג שילפעריק, וועלכער האָט פיל יידן געצוואונגען איבערצוגייען צום קריסטנטום, אָבער דעם ייד פּריסקוס, האָט ער זער געשעצט פאר זיינע קלוגע עצות, און אים דעריבער צורו געלאָזט.

גייענדיק איינמאָל אום שבת פון שול, איז פּריסקוס באַפאַלן געוואָרן פון זיינס א קרוב, א משומד, מיטן נאָמען פאַטיר, און דורך אים דערשטאָכן געוואָרן אויפן אָרט. פאַטיר ווערט באַפאַלן פון אַרומיקן עולם, און ער פּרובירט זיך ראַטעווען אין דעם אַלטן טעמפל, נאָר ר'איז געצוואונגען צוריק אַרויסצוקומען און קומט גלייך אום, דערהרגעט פון אויפגעבראַכטן המון. *)

אין עלפטן און צוועלפטן י. ה. שטעלט שוין פראַנקרייך מיט זיך פאָר א לאַנד מיט גרויסע בליענדיקע יידישע צענטערן. יידן האָבן דאָ פיל גרויסע ישיבות און שפילן א וויכטיקע ראָל אין עקאָנאָמישן לעבן פון לאַנד. האָבן הייזער, ערד, וויינטרויבן־פעלדער, מאַכן גרויסע געלט־אָפּעראַציעס און געניסן פון פולשטענדיקע גלייכבאַרעכטיקונג און רואיקייט, האַלב פאַריז געהערט דאַן צו יידן.

נאָר די קרייץ־באַוועגונגען וואָס ווערן דאַן געבוירן, דאָס ראָמאַנטישע געפיל פון אויסגעוואַקסענעם קריסטנטום וואָס וויל אָפּנעמען ארץ־ישראל פון די נישט־קריסטלעכע הענט, ווערט אויסגענוצט דורך די רויבערישע אינסטינקטן פון אָנפירנדיקן ריטערטום און קלער, וואָס פאַרוואַנדלען לסוף די באַוועגונג אין א פשוטן רויבערשטראָם, פאַרגיסן טייכן אומשולדיק בלוט, און האָט א סוף געמאַכט

---

*) לויט פּראָפ. גרעץ, זאָל פאַטיר זיך האָבן צייטווייליק געראַטעוועט. דער קעניג איז געווען זיין טויף־פאָטער, און ער האָט אים נישט געלאָזט באַשטראָפן, נאָר אַרויסגעשיקט אין בורגונדיען, ווו די קרובים פון דערהרגעטן פּריסקוס האָבן אים לסוף אויפגעזוכט, און אים דאָרט אומגעברענגט.

צו דער יידישער רואיקייט אין לאַנד, איינשרייבנדיק גרויליקע בלעטער אין אונדזער געשיכטע.

דער באַרימטער פּעטרוס פון קלוני, שרייבט דאָן צו לודוויק דעם 7־טן:

„צוליב וואָס נוצט אונדז זיך אַוועקצולאָזן אין ווייטע לענדער זוכן די שונאים פון קריסטוסן, ווען די גאָט־לעסטערנדיקע יידן, פיל ערגער פון די סאַראַצענער, לעבן דאָ צווישן אונדז, שענדיקנדיק קריסטוסן און די הייליקע קירכע" — און אַ ביסל ווייטער — „כ'פאָדער נישט מען זאָל טויטן די יידן, דען ס'שטייט געשריבן „דו זאָלסט נישט טויטן", נאָר זיי זאָלן ווי דער ברודער־מערדער קין, פאַרברענגען זייערע יאָרן אין גרויסע צרות און אין שאַנד, ס'זאָל זייער לעבן זיין ערגער פון טויט".

לודוויק דער זיבנטער בלייבט אָבער ביי זיין פריערדיקער מיינונג, און לאָזט נישט אָנרירן די יידן.

די קרייץ־באַוועגונג צעוואַקסט זיך אַלץ שטאַרקער און צוזאַמען דערמיט פאַרערגערט זיך אויך די יידישע לאַגע. ס'קומען פאָר פיל יידן־פּאָגראָמען, אין בלואַ ווערט געבוירן דער כמעט ערשטער בלוט־בילבול וואָס האַלט אָן זיין פינצערן כוח ביז היינט צו טאָג. אונטער לודוויק דעם 7־טן האָבן נאָך יידן געהאַט אַ באַשוצער, זיי פאַרלירן אים אָבער מיט זיין טויט, און מיט פיליפּ־אויגוסט'ס אַרויפשטייגן אויפן פראַנצויזישן טראָן.

דער דאָזיקער קעניג, וואָס האָט זיך געגוויטיקט אין געלט אויף זיינע מלחמות און גרויסע בוי־פּלענער וואָס ער האָט אַדורכגעפירט, ווי דאָס אָפּצוימען פּאַריז מיט אַ מויער וועמענס זכר מיר זעען נאָך היינט אין קיר דע ראָהאַן, אויף בויען דעם יוסטיץ־פּאַלאַץ, די נאָטר־דאַם א. א. ביניינים, האָט גלייך דערזען די מעגלעכקייט פון קענען אַרויסצאַפּן די נויטיקע געלטער פון אומבאַשיצטן יידנטום, און טאַקע אין יאָר 1180 לאָזט ער אין אַ יידישן יום טוב־טאָג אַרעסטירן אַ גרויסע צאָל יידן און באַפרייט זיי ערשט נאָכן באַקומען אַ גרויסע סומע זילבער, אַלס אויסלייז־געלט.

פיליפּ אויגוסט שאַפט דערנאָך אָפּ אַלע חובות וואָס די קריסטן קומען די יידן, צונעמענדיק זיך אַ פינפטל פון דער סומע, און נאָכדעם ווי ער וויל צווינגען די יידן פון שטעטל ברי, אַריבערצוגיין צום קריסטנטום, און שטויסט זיך אָן אויף זייער דעצידירנדיקן

אָפּזאָג לאָזט ער זיי אין אַ צאָל פון גאַנצע הונדערט פאַרברענען לעבעדיקערהייט.

גלייך דערנאָך טרייבט ער אַרויס פון זיין קעניגרייך אַלע יידן, קאָנפיסקירנדיק זייער גאַנץ אומבאַוועגלעך פאַרמעגן. יידישע הייזער, פעלדער און וויינגערטנער, אַלץ גייט אַריבער צו דער מלוכה. אפילו די שולן, ווערן פאַרוואַנדלט אין קירכעס. דעמאָלט מסתמא, איז מעגלעך געוואָרן, אַז אויף די מויערן פון דער נאָטר־דאַם וואָס האָט זיך דאַן געבויט, צום טייל, אויך פאַר צוגעריבט יידיש געלט, זאָל פון ביידע זייטן פון הויפּט־פּאָרטאַל, אַוועקגעשטעלט ווערן די צוויי פיגורן: „די טריאומפירנדיקע קירכע" און די „באַזיגטע סינאַגאָגע" מיט די אַראָפּגעשליידערטע קרוין ביי אירע פיס. *)

*) אין פאָרוואָרט צום בוך „אַלט פּאַריז", האָט דער מחבר אויפמערקזאַם געמאַכט אַז ער „פּרעטענדירט נישט אויף קיין אייגענע געשיכטלעכע ענטדעקונגען". די איצט אַרויסגעפירטע השערה מכוח דער ענטשטייאונג פון דער פיגור „די באַזיגטע סינאַגאָגע" אויף די מויערן פון דער נאָטר־דאַם, וואָס האָט זיך שפּעטער אויך, אַריבער־

באַזיגט דורך... פאַרברענען יידן, דורך צורייבן זייער פאַרמעגן.

דאָס וואָס מען האָט נישט דערגרייכט דורך קריסטלעכן גייסט... האָט מען דערגרייכט דורך די באַרמהערציקע קריסטלעכע פויסט און שייטערהויפן, די גאַנצע קריסטלעכע געשיכטע איז איין קייט פון אַזאַלכע אַ, נצחונות...

צום גליק איז פיליפ אויגוסט'ס מלוכה נישט געווען צו גרויס און יידן האָבן זיך געקענט ראַטעווען אין אַנדערע פראַנצויזישע פראָ־ווינצן, און ווי מערקווירדיק ס'זאָל נישט קלינגען, נאָר ווען מען האָט אין די אַנדערע פראַנצויזישע פראָווינצן אנגעהויבן אַרויסטרייבן יידן, האָט פיליפ אויגוסט אין יאָר 1198 ווידער אויפגעעפנט פאַר זיי די טויערן פון זיין קעניגרייך.

ער האָט געוווּסט וואָס ער טוט...

אָבער אַ חוץ די פיגור פון דער „באַזיגטער" סינאַגאָגע, פאַרמאָגט די קאַטעדראַל נאָך סטאַטועז וואָס האָבן אַ שייכות מיטן יידנטום: דאָס זיינען אירע 28 קעניגן, וועלכע מיר זעען איבער אירע טויערן. די גאַלעריע מיט מלכים וואָס פאַרנעמען די גאַנצע ברייט פון איר פאַסאַד. לאַנגע יאָרהונדערטער האָט מען די פיגורן באַטראַכט פאַר סטאַטועז פון פ ר אַ נ צ ו י ז י ש ע קעניגן, און אַלס אַזעלכע, האָט מען זיי, בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, פאַרניכטעט. בעת מען האָט אין פאַרגאַנגענעם י. ה. דורכגעפירט אַ גרויסע רעסטאַווּר־ראַציע פון דער קאַטעדראַל, האָט דער אַרכיטעקט וויאָלע לע דיק, באַזירנדיק זיך אויף אַלטע צייכענונגען, צוריק אויפגעשטעלט די 28 קעניגן. איצט ווייס מען אויף זיכער אַז די פיגורן שטעלן פאָר די קעניגן פון מלכות יהודה פון וועמען, עס שטאַמט כלומערשט, די מוטער מרים.

אין יאָר 1380, גלייך נאָך דער קרוינונג פון שאַרל דעם זעקסטן, קומען פאָר אין פאַריז אומרוען. דער עולם איז אויפגעבראַכט אויף די צו גרויסע שטייערן וועלכע מען האָט אויף זיי אַרויפגעלייגט. זייער כעס לאָזן זיי אויס צו די פאַריזער יידן, וועלכע מען שלאָגט, הרגעט און רויבט, פאַר איין וועג, כאַפּט מען אויך יידישע קינדער, מען ברענגט זיי אין דער נאָטר־דאַם, און מען שמד זיי דאָ אָפּ.

---

געטראָגן אויף אַנדערע גאָטישע קאַטעדראַלן (שטראַסבורג), איז די איינציקע אָפּווייכונג פון דער אויפגאַבע, וועלכע דער מחבר האָט זיך געשטעלט.

פון פּלאַץ שאַטלע פירט צו דער סיטע, די טויש־בריק (פּאָן אָ שאַנזש), דעם נאָמען האָט זי באַקומען צוליב דעם וואָס דאָ האָט זיך געפינען דער צענטער פון די גאָלד־הענדלער און געלט־טוישער. אין 13־טן און אין 14־טן י. ה. איז די בריק מערערע מאָל צעשטערט געוואָרן צוליב סען־פאַרפלייצונגען. אין יאָר 1393 האָט אַ שטאַרקער סען־אויסגוס ווידער צעבראָכן די בריק. מען האָט דאַן געצוווּנגען אַ באַשטימטע צאָל יידן אַריינצוטראָגן די נויטיקע סומע, אום כדי די בריק ווידער אויפצובויען.

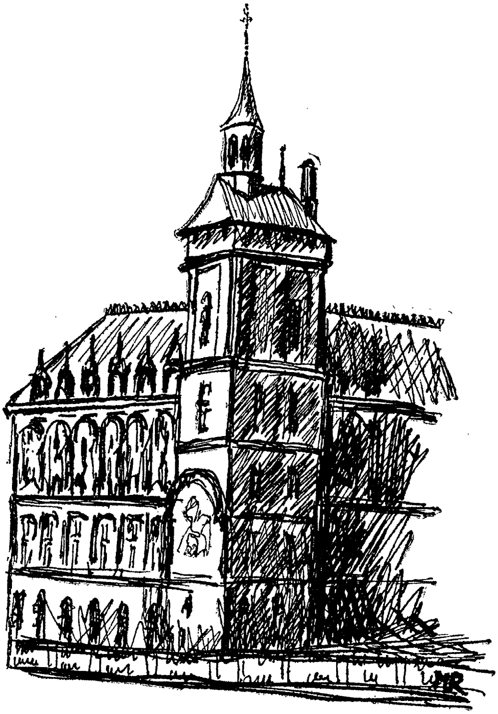

דאָ, ביי דער טויש־בריק, געפינט זיך דער יוסטיץ־פּאַלאַץ, וואָס

איז אויך דאָס ווערק פון פיליפּ־אויגוסטן. זיינע טורעמס דערציילן אונדז פון פיל מענטשן־פּיין *), אָבער שוין אין 13 י. ה. האָט זיך דאָ אָפּגעשפּילט א געשעעניש, וואָס האָט שווער געטראָפן דאָס פראַנ־צויזישע יידנטום:

אויפן גרונד פון א תלמודישן סיכסוך צווישן א גרופּע יידן, איז דער יידישער געלערנטער דאָנין פון לאַראָשעל אריינגעלעגט געוואָרן אין א חרם; ער שמד׳ זיך דאַן אָפּ, נעמט אָן דעם נאָמען ניקאָלאַי, פּאָרט אָפּ צום פּויפּסט גרעגאָר דעם 9־טן, און באַשולדיקט דעם תלמוד, אז ר׳איז פיל מיט פאַלטשקייט, גאָטלעסטערונג און באַליי־דיקונגען אויף ישו און דער הייליקער מוטער.

ער פאָרמולירט א באַשולדיקונג פון 35 פּונקטן, און אין רעזולטאַט דערפון הויבן זיך אָן אין א ריי לענדער, נייע פאַרפאָלגונגען אויף יידן. דער קעניג לודוויק דער 9־טער, דער הייליקער, א פאַנאַטיש־גלויביקער, און אנפירער פון די קרייץ־צוגן, באַפעלט צו פאַרפירן א פּראָצעס קעגן תלמוד, וואָס שפּילט זיך טאַקע אָפּ דעם 26 יוני 1240 אין דער געביידע פון יוסטיץ־פּאַלאַץ, די דעמאָלסטיקע קע־ניגלעכע רעזידענץ.

פאַרטיידיקן דעם תלמוד טרעטן ארויס: ר׳ יחיאל פון פּאַריז, ר׳ משה פון קוצי, ר׳ יהודה בן דוד פון מעלון און ר׳ שמואל בן שלמה פון שאַטאָ טיערי. די דיסקוסיעס קומען פאָר אין לאַטיין, אין דער אנוועזנהייט פון קעניגס מוטער און פיל הויכגעשטעלטע באַאַמטע און גייסטלעכע. די יידישע רבנים געלונגט איבערצייגן איינעם פון די העכסטע גייסטלעכע אין דער אומגערעכטיקייט פון דאָנינ׳ס באַ־שולדיקונג, נאָר דאָ געשעט אַנ׳אומגליק; דער גייסטלעכער שטאַרבט פּלוצים, און זיין טויט ווערט גלייך אויסגעטייטשט אלס שטראָף פון גאָט פאַר זיין גלויבן די יידן. דער פּראָצעס ווערט פאַר די יידן, באַ־טראַכט אלס פאַרשפּילט. ס׳ווערן באַפאַלן בתי־מדרשים, און 24 וועגענער אנגעלאָדנט מיט תלמוד ווערן קאָנפיסקירט, און עפנטלעך פאַרברענט אויף איינע פון די פּאַריזער פּלעצער.

מיר דערציילן וועגן אזעלכע ווייטע געשעענישן, אָבער דער זעל־בער יוסטיץ־פּאַלאַץ איז געווען דאָס אָרט וווּ עס האָט זיך גאַרנישט לאַנג צוריק, אָפּגעשפּילט א פּראָצעס וואָס האָט דערציילט וועגן א גרויסער טראַגעדיע פון אונדזער פאָלק, איבערגעלעבט אין די יאָר 1918־1921.

*) לייען דאָס קאַפּיטל: „דער יוסטיץ־פּאַלאַץ“, ערשטער באַנד.

דאָס איז געווען דער פּראָצעס פון דעם יידישן זייגערמאַכער שלום שוואַרצבאַרד, וועלכער האָט, דאָ אין פּאַריז, אויף דער רי ראַסין, האַרט ביי דעם בולוואַר סען מישעל, אויסגעפירט זיין אורטייל אויף דעם אוקראַינישן פירער סימאָן פּעטלורא, דערשיסנדיק אים מיט פינף קוילן, אַלס שטראָף פאַר די טויזנטער יידישע קדושים, דער־הרגעטע אין די שטעט און פעלדער פון אוקראַינע.

און דאָ, אין די מויערן פון יוסטיץ־פּאַלאַץ, קומט פּאָר אין 1927 דער פּראָצעס פון שוואַרצבאַרדן. אויף דעם זעלבן אָרט, וווּ מען האָט אין 13 י. ה. פאַרמשפּט דעם תלמוד, ווערן אַרויסגעפירט די שוידער־לעכקייטן וואָס די קריסטלעכע וועלט האָט זיך אַזוי פיל מאָל דער־לויבט קעגן אונדז, און אין די יאָרן 1918-1921, די פּעטלורא־אַרמעי אין אוקראַאינע.

די ריכטער דערפילן די געשעענע גרויזאַמקייט, און שלום שוואַרצ־באַרד ווערט אנערקענט פאַר אומשולדיק.

אויף רי דעז אַרשיוו נ. 24 שטייט אַנ׳אַלט הויז מיט צוויי איינ־גאַנגס־טויערן. מיר גייען אַריין, און דערזען זיך אין אַ פּירקאַנטיקן הויף אַרומגערינגלט מיט שיינע גאָטישע אַרקאַדן. דער דאָזיקער אַרכיטעקטור־סטיל איז אַזוי אומגעריכט פאַר אונדז אַז מיר בלייבן שטיין איבעראַשט, די שווערע טירן איזאָלירן דאָ יעדן גערויש פון דער גאַס. אַ מערקווירדיקע שטילקייט עטעמט אויף אונדז פון די טונקעלע אַרקאַדן וואָס זיינען איינציק אין פּאַריז, און שטאַמען נאָך פון 15 י. ה.

דאָס אָרט דערציילט אונדז פון נאָך אַ בלוטיקן עפּיזאָד וואָס האָט זיך דאָ אָפּגעשפּילט אין 13 י. ה.

אין יענער צייט האָט דאָ געוווינט דער יידן יונתן, וואָס האָט גע־באָרגט געלט אויף פּראָצענט. די לעגענדע דערציילט אַז איינמאָל זאָל ער האָבן פאַרלאַנגט פון אַ קריסטלעכער פרוי, זי זאָל אים ברענ־גען די הייליקע האָסטיע, פאַר אַ פאַרמשכנט מלבוש, וואָס זי האָט געוואָלט צוריקבאַקומען.

די פרוי האָט אים געבראַכט די האָסטיע.

יונתן, זאָל דאַן האָבן מערערע מאָל דורכגעשטאָכן די האָסטיע, און דערנאָך זי אַריינגעוואָרפן אין קאָכנדיקן וואַסער, וואָס איז גלייך געוואָרן רויט... פון גאָטס בלוט.

גלייך האָבן זיך די אַרומיקע שכנים דערוווּסט וועגן דעם געשעע־נעם. יונתנס הויז איז געוואָרן צעראַבירט, און ער אַליין איז אומגעקו־

מען פאַר זיין פאַרברעכן, דעם 12 אַפּריל 1290, פאַרברענט אויף אַ שייטערהויפן.

אויף דעם דאָזיקן אָרט ווו דער ייד יונתן האָט געהאַט זיין וווינונג, און ווו ס'איז פאָרגעקומען אַזאַ געשעעניש, ווי דאָס בלוטיקן פון דער האָסטיע, מיט וועלכן פאַריז האָט דאַן געקאָכט, אַ מעשה וואָס איז געווען אַ טייערע מציאה פאַר די גייסטלעכע, וואָס האָבן זיך גענוויטיקט אין אַזעלכע נסים, האָט מען סוף פון 13 י. ה. אויפגעשטעלט, מיט דער דערלויבעניש פון פויפּסט, דורך זיינס אַ בולע פון 17 יולי 1295, אַ קליינע קירכע וואָס האָט געהייסן דאָס „נסים הויז“. שפּעטער האָט מען די שאַפּעל פאַרוואַנדלט אין אַ גרעסערע קירכע, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „קירכע ווי גאָט איז געוואָרן אָפּגעקאָכט“, און אויך די גאַס האָט אַ לאַנגע צייט געטראָגן דעם זעלבן נאָמען.*)

*) דער מוזעי קלוני, באַזיצט אַ בראָנזן־שילד, וואָס שטאַמט פון דער דאָזיקער קירכע, און וואָס שטעלט פאָר די געשיכטע ווי יונתן שטעכט דורך די הייליקע האָסטיע און וואַרפט זי דערנאָך אין הייסן וואַסער. דאָס שילדל וואָס האַלט 63 סענטימעטער די הויך, און 27 די ברייט, פלעגט באַנוצט ווערן ביי רעליגיעזע פּראָצעסיעס.

די קירכע עקזיסטירט שוין לאַנג נישט, אַלץ וואָס איז פון פאַרבליבן פון דער קאָנסטרוקציע איז דער פרעכטיקער קליינער הויף מיט זיינע גאָטישע אַרקאַדן פון 15 י. ה. וואָס איז מיט זיין סטיל איינציק אין היינטיקן פאַריז.

נישט ווייט פון דאַן, געפינט זיך די אַלטע און שמאָלע רו מאָנמאָרענסי, וווּ נ. 51 האָט אין 15 י. ה. געלעבט אַ באַרימטער פילאַנטראָפּ ניקאָלאַי פלאַמעל.

דאַן איז ניקאָלאַי פלאַמעל זער באַקאַנט געווען אין פאַריז, אַלס איינער פון די בעסטע בריוו־שרייבער צו וועמען ס'פלעגן אנקומען נישט נאָר פשוטע סוחרים, נאָר אויך פיל באַרימטע לייט און פרינצן. פלאַמעל איז זער רייך געוואָרן, און געטיילט צדקה מיט ביידע הענט. אָבער געשמט האָט זיין נאָמען צוליב נאָך אַ גאַנץ אַנדערער, מיסטעריעזער געשיכטע. אין יענער צייט האָט מען שטאַרק געגלויבט אַז ס'איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט צו קענען פאַבריצירן גאָלד. מען דאַרף נאָר געפינען דעם סוד וואָס איז ערגעץ פאַראַנען. ניקאָלאַי פלאַמעל האָט אויך געהאַנדלט מיט ביכער, און האָט אָפּגעקויפט אַ יידיש ספר אין וועלכן ס'האָט זיך געזאָלט געפינען דער סוד צו פאַבריצירן גאָלד. פלאַמעל האָט זיך אויסגעלערנט לייענען די יידישע שריפט, שטודירט דאָס בוך, און אין יענעם הויז געעפנט אַ לאַבאָראַטאָריע פאר זיינע עקספערימענטן. די גרויסע געלטער וואָס פלאַמעל האָט פונאַנדערגעטיילט אַלס צדקה, האָט געמאַכט אַלעמען גלויבן אַז אים איז געלונגען צו געפינען דעם סוד, און אַז ער אַרבעט אויס גאָלד. דאָס הויז אויף רו מאָנמאָראַנסי האָט געצויגן צו זיך די נייגעריקייט פון אַלע פאַריזער, און נאָך פלאַמעלס טויט, זיינע אומבאַקאַנטע, מערערע מאָל אַריינגעדרינגען אין הויז, זוכנדיק דאָס יידישע ספר. צוויי הונדערט יאָר שפּעטער איז דאָס בוך אַריינגעפאַלן צום אַלמעכטיקן קאַרדינאַל רישעליע, וואָס האָט אויך פרובירט פאַבריצירן גאָלד. דאָ פאַרלירט זיך שוין דער שפור פון דעם יידישן בוך, וואָס האָט יאָרהונדערטער לאַנג, געשטערט די פאַריזער די רו.

פאַריז פאַרמאָגט צוויי אינזלען. די „סיטע" און דאָס אינזל „פון הייליקן לודוויק". אין מיטלאַלטער האָבן זיי מיט זיך פאָרגעשטעלט גאַנצע זיבן קליינע אינזלען. און דאַן האָט איינס פון זיי, וואָס פאַרמירט איצט דאָס סיטע־אינזל, די טייל אויף וועלכע ס'געפינט זיך דער היינטיקער פלאַץ דאָפין, געהייסן דאָס „יידן אינזל". די היינטיקע רו דע לאַ טאַשערי, וואָס געפינט זיך ביים פלאַץ סען מישעל.

איינע פון די עלטסטע פאַריזער גאַסן, איז אין מיטלאַלטער געווען באַוווינט כמעט אויסשליסלעך דורך די יידן פון פאַריז.

די רי אָטפוי ( Hautefeuille ) איז פון 12 ביזן 14 י. ה. געווען אַ יידיש בית עולם, אַזוי אויך איז די רי דע לאַ האַרפּ געווען אַ יידיש בית עולם אין 15 י. ה.

איינס פון די שענסטע סקולפּטור־ווערק וואָס באַפּוצט די געביידע

פון דער פאַריזער אָפּערע, איז די גרופּע „דער טאַנץ" פון דעם גרויסן קינסטלער קארפּא. די סקולפּטור שטעלט פאָר דעם יונגן אפּאלאן, ווי ער פירט אן אַ קאַראַכאַד מיט באַכוס־טעכטער. דאָס איז נישט נאָר די שענסטע סקולפּטור וואָס די אָפּערע־געביידע פאַרמאָגט, נאָר

אויך איינס פון די באַרימטסטע פּאַריזער קונסט־ווערק, וואָס ציט אומאויפהערלעך צו מבינים, וואָס זאַמלען זיך ביי דער גרופּע, און באַוווּנדערן זי. נישט איטלעכער אָבער ווייס די געשיכטע פון דעם ווערק, וואָס האָט פאר אונדז אַ חוץ אַ קינסטלערישן, אויך אַ אינ־טערעס פון יידישן שטאַנדפּונקט, ווייל אין דעם שיינענדיקן פּנים פון אפּאלאנען, האָט דער קינסטלער קאַרפּאָ, פאַראייביקט איינע פון די פּאַטאַלסטע און ראָמאַנטישע פרויען פון פאַרגאַנגענעם י. ה. די דעמאָלט באַרימטע העלענע דאָנינג, צוליב וועמען עס איז אומ־געקומען פּערדינאַנד לאַסאַל.

זי איז געווען אַ טאָכטער פון אַן אָנגעזעענעם ביירישן דיפּלאָמאַט, און זיין יידישע פרוי, (אַ קרובה פון העגריך היינע). געבוירן אין 1845, איז איר קינדהייט פאַרביי אין דעם מינכענער קעניגלעכן הויף, ווו זי פלעגט זיך שפּילן מיטן יונגן פּרינץ, דעם קומפּטיקן לודוויק דעם צווייטן. אָפט מאָל פלעגט זי שלאָגן דעם פּרינץ, און איינמאָל בעת אַזאַ געשלעג, האָט ער איר אויסגעריסן אַ בונט פון אירע געל־גאָלדענע האָר. אַנדערסען, ווײַלנדיק אין מינכען, פלעגט איר דער־ציילן זיינע פּרעכטיקע מעשהלעך, און אויסשניידן איר, בלומען און זומערפויגעלעך, פון פּאַפּיר. שוין אַלס גאַנץ קליין מיידעלע, פלעגט זי איבעראַשן איטלעכן מיט איר שיינקייט, און מען פלעגט איר רופן, „די קליינע סירענע".

איר מוטער, אַ זער לייכטזיניקע פרוי, האָט איר צו צוועלף יאָר געמאַכט פאַר אַ כלה פון איר אייגענעם געליבטן, אַן איטאַליענישן אָפיציר, אין דער האָפענונג, אים צו דערהאַלטן נעבן זיך. העלענען איז פון אָנפאַנג זייער געפעלן געוואָרן די שפּיל, אָבער גיך איז דאָס איר נמאס געוואָרן, און פון שידוך איז פאַרשטייט זיך גאָרנישט גע־וואָרן. אַלס פערצן יעריק מיידל, קומט זי מיט איר מוטער קיין ניצעי, און פאַרליבט זיך צום ערשטן מאָל, אין אַ רוסישן פלאָט־אָפיציר. זיין פריינט דער באַראָן קאָצעבו, דער שפּעטערדיקער רוסישער אַמבאַ־סאַדאָר אין בערלין, האָט וועגן דעם דערציילט: „דריי געוואַלדיק גרויסע זאַכן האָב איך געזען אין מיין לעבן: דעם טייפון אויפן כי־נעזישן ים, אַנ'אויסברוך פון אַ ווולקאַן, און דער אויפרייס פון הע־לענע דאָנינגס ערשטע ליבע". דער רוסישער אָפיציר פאַרט גיך אָפּ פון ניצעי, און העלענע באַרויִקט זיך לאַנגזאַם פון איר ערשטער אויפטרייסלונג.

אין ניצעי זייענדיק, באַקענט זי זיך מיט אַ יונגן רומענישן פירשט

יאַנקאַ ראַקאָוויצאַ וואָס פאַרליבט זיך אין איר, און וויל זי זאָל ווערן זיין פרוי, העלענע איז ווייט פון חתונה האָבן; איר חלום איז דאָס טעאַטער, ווערן אַ שוישפּילערן, און זי זאָגט אים: „אפשר שפּעטער“. דער יונגער פירשט האַלט זיך פאַר געבונדן מיט זיין וואָרט; ער וועט וואַרטן אויף איר באַשליסן זיך!

אין יאָר 1863, ווען זי ווערט אַלט אַכטצן יאָר באַקענט זי זיך אין בערלין, אויף אַ באַל מיט לאַסאַלן. דער באַרימטער סאָציאַליסט איז דאַן אַלט פערציק יאָר, ער איז נישט נאָר אַ הערשער איבער די אַרבעטער־מאַסן, נאָר אויך אַ גרויסער גאַלאַנט, אַ באַצווינגער פון פיל פרויען־הערצער. ער ווערט איבערראַשט פון דער דאָזיקער שיינ־הייט און פאַרברענגט מיט איר כמעט די גאַנצע צייט פון דעם באַל, און ביים געזעגענען זיך, זאָגט צו איר לאַסאַל וואָס ווייס דעם כוח פון זיין אייגענער שיינקייט: „מאָרגן וועל איך זיין ביי אייערע עלטערן בעטן אייער האַנט“.

אירע עלטערן זאָגן זיך אָפּ אים צו געבן זייער טאָכטער פאַר אַ ווייב. ס׳געפעלט זיי נישט אַלס איידעם אַ רעוואָלוציאָנער, אַ מענטש וואָס וויל צעשטערן די הערשנדיקע אָרדענונג. העלענע וואָס איז באַגייסטערט פון לאַסאַלן איז אָבער נישט פאַרליבט אין דעם אדלער, אום זיך איינצורייסן מיט אירע עלטערן, ער איז פאַר איר גיכער געווען אַ קאַפּריז ווי עפּעס אַנדערש, און זי האָט אים געוואָרנט: „פאַרגעסט נישט אַז איך בין אַ פרוי, די סאַמע ווייבלעכסטע אויף דער וועלט, ד. ה. נישט קיין דעצידירטע, אַ קאַפּריז־פולע“. דאָך געפעלט איר דער שידוך, און זי שרייבט אים אַ בריוו אַז זי איז גרייט מיט אים חתונה צו האָבן, אויב ער וועט עס פועלן ביי אירע עלטערן. גלייכצייטיק שרייבט זי אויך צום פירשט ראַקאָוויצאַ אַז זי ליבט אַנ׳אַנדערן.

לאַסאַל מיט העלענען האָבן זיך געזען אין געהיים, און פאַרבליבן צוויי טעג הינטער זשענעוו. דאָס זיינען געווען צוויי טעג פיל מיט גליק פאַר אים, אָבער נאָך זייער זעאונג, האָבן איר די עלטערן בוכ־שטעבלעך פאַרשלאָסן אין שטוב, אום צו שטערן די פאַרבינדונג.

לאַסאַל איז געווען פאַרצווייפלט, ער לאָזט פאַלן זיין גאַנצע טעַ־טיקייט, „איך שלאָג מיך פאַר אַ פרוי אין וועלכע כ׳בין משוגע־פאַרליבט, און נאָך מער משוגע ווייל זי ליבט מיך אויך. איך מוז איר באַקומען, וואָס פאַראַ קרבנות דאָס זאָל מיך נישט קאָסטן“, שרייבט ער צו זיין פריינט האַרטמאַן, נישט וויסנדיק אַז ער וועט

באַצאָלן מיטן פּרייז פון זיין לעבן. ער רינגלט אַרום דאָס הויז ווי זי וווינט מיט זיינע מענטשן, וואָס זוכן איר איבערצוגעבן זיינע בריוו, נאָר העלענע שווייגט, ענטוועדט נישט; „איך פאָר קיין קאַרלסרוע און וועל ברענגען אין באַוועגונג דעם הימל און די ערד, אום כדי דער ביירישער קעניג זאָל אינטערוועניִרן ביי העלענעס עלטערן" שרייבט לאַסאַל צום זעלבן פריינט, פאַרגעסנדיק זיך איינגאַנצן.

דערווייליע האָבן די עלטערן אַוועקגעפירט זייער טאָכטער אין אַן אומבאַקאַנט אָרט. לאַסאַל איז אויסער זיך, ער לעבט ווי אין אַ פיבער, אין איין טאָג שיקט ער פונאַנדער זעכציק בריוו צו זיינע פריינט, וועגן העלפן אים געפינען די פּחוי; ער האָט בדעה ווידער זיך צו ווענדן צום ביירישן קעניג, און וואַגנער זאָגט אים צו צו זיין דער פאַרמיטלער, ענדלעך באַקומט ער דעם 21 אויגוסט 1863 אַ בריוו פון העלענע'ן אין וועלכן זי שרייבט אים:

„פיל געשעצטער הער לאַסאַל! כ'האָב מיך איבערגעבעטן מיט מיין חתן יאַנקאָ ראַקאָוויצאַ... און טייל אייך גאַנץ פריי מיט אַז ס'קען נישט זיין קיין רייד מכוח אונדזער שידוך; כ'האַלט מיך פאַר פולשטענדיק פריי אין באַצוג צו אייך, און האָב פעסט באַשלאָסן אָפּצוגעבן מיין חתן מיין ליבע און טרייהייט."

לאַסאַל לעבט אין אַ טראַנס, דער בריוו האָט אים גאַרנישט אויס־געניכטערט. „איצט דאַרף איך אויף דאָס ניי אַנהויבן געווינען הע־לענען" שרייבט ער; ער האָפט נאָך אַלץ, אַז דער ענין מיט דעם יונגן רומענישן פירשט איז אַ שפּאַס, אַ קאַפּריז, און ער שיקט צו איר פאָטער זיין אַדוואָקאַט, פאָדערנדיק אַ זעאונג מיט דער טאָכטער, וואָס האָט „געבראָכן איר וואָרט", דאַן שווימט אַרויס אויף דער אויבערפלעך אַ נאָטער; העלענע שיקט אים אַ נאָטאַריעלן אָפּזאָג פון זעען זיך מיט אים, און לאַסאַל, אַ קענער פון דועלן, רופט אַרויס איר פאָטער אויף אַ דועל. דער פירשט יאַנקאָ ראַקאָוויצאַ שלאָגט זיך פאָר צו פאַרטרעטן דעם פאָטער. דער דועל קומט פאָר דעם 28 אויגוסט אין אַ קליינעם פראַנצויזישן דאָרף. יאַנקאָ שיסט דער ערשטער, פאַרווונדעט אים אין בויך, לאַסאַל באַווייזט נאָך אויסצו־שיסן, אָבער טרעפט נישט. פיר טאָג שפּעטער שטאַרבט ער פון דער באַקומענער וווּנד.

דער טויט פון לאַסאַלן מאַכט אַן אומגעהויערן איינדרוק, און רופט אַרויס אַ געוואַלדיקן אויפברויז קעגן דער פאַמיליע דאָנינגעס, דעם פירשט ראַקאָוויצאַ, און דעם יונגן מיידל. זיי מוזן וואַנדערן פון

אָרט צו אָרט, און פאַרבאַהאַלטן זייערע נעמען. דער יונגער פירשט פאָר אָפּ קיין רומעניען און דאָרט אין 1864 האָט ער חתונה מיט דער דאָזיקער שיינהייט. ביי אים ענטפּלעקט זיך גיך אַ לונגען קראַנקייט און ער שטאַרבט סוף 1865, אַזוי אַז צו צוואַנציק יאָר איז שוין העלענע דאָנינג אַן אַלמנה.

זי קומט דאַן קיין פּאַריז, אין דעם גלענצנדיקן און זיך ווילנ־דיקן פּאַריז פון דער צווייטער אימפּעריע, וואָס איז שוין געווען נאָענט צום אונטערגאַנג, און ווילט זיך אין דער געזעלשאַפט פון קינסטלער, שרייבער און אַרטיסטן. אין דער מיליע צו וועלכע ס'האָט איר כסדר געצויגן. דאַן באַקענט זי זיך מיטן קינסטלער קאַרפּאַ ביי וועמען מען האָט שוין געהאַט באַשטעלט די גרופּע „דער טאַנץ", און ער פּוילט ביי איר צו זיין דער מאָדעל פאַר זיין אַפּאָלאָן. נאָך איידער די סקולפּטור איז געווען געענדיקט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמפּאַניע קעגן דער גרופּע אַלס „נישט אַנשטענדיקע", ווען „דער טאַנץ" האָט זיך ענדלעך באַוויזן אויף זיין היינטיקן אָרט, האָט זיך די קאַמפּאַניע פאַרשטאַרקט. איינמאָל ביי נאַכט, האָט מען די סקולפּטור באַגאָסן מיט טינט, גרופּן האָבן אומאויפהערלעך זיך געזאַמלט פאַר דעם קונסט־ווערק פאָדערנדיק מען זאָל עס באַזייטיקן. ענדלעך האָט דער מיליטערישער גובערנאַטער פון פּאַריז, דער מאַר־שאַל וואַיאַן פאַראָרדנט אַוועקצונעמען די סקולפּטור. מען האָט אפילו געטראַכט אַוועקצושטעלן די סקולפּטור אין פאָיע פון באַלעט, נאָר די „צנועותפולע" באַלערינעס, האָבן פּראָטעסטירט קעגן אַזאַ זאַך, און ווער ווייס ווי אַזוי ס'וואָלט זיך געענדיקט די קאַמפּאַניע, ווען ס'ברעכט נישט אויס די פראַנצויזיש־פּרייסישע קריג און די נאָכקומענדיקע געשעענישן, ווען איטלעכער איז געווען באַשעפטיקט מיט דער דראַמע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין לאַנד, און מען האָט פאַרגעסן אין דער „נישט אַנשטענדיקער" גרופּע.

אַ חוץ קאַרפּאַ, איז העלענע דאָנינג פאַראייביקט געוואָרן נאָך אין אַ סך ווערק פון מאַלער מאַקאַרט אַלס באַכוס־טאָכטער און ווענע־ציאַנערן.

איר לעבן איז געווען רייך, זער רייך אין געשעענישן, קורץ נאָך דער דייטש־פראַנצויזישער קריג, הויבט זי אָן איר אַרטיסטישע קאַ־ריערע; פאָרט אויס גאַנץ דייטשלאַנד און אַמעריקע, אָבער לייד איין דורכפאַל נאָך דעם צווייטן, זי איז כסדר בלענדנדיק שיין, אָבער האָט נישט קיין אַרטיסטישן טאַלאַנט, אין ברעסלאו, אין דער גע־

בורט־שטאָט פון לאָסאַלן, פייפט מען איר אויס, און ביים פאַרלאָזן דאָס טעאַטער, געלונגט עס איר קוים זיך צו ראַטעווען פון נישט געשלאָגן צו ווערן. אין אַמעריקע שפּילט זי אפילו פּיעסן וועגן לאַסאַלס לעבן און טויט, אָבער דאָס אַלץ קען נישט פאַרטרעטן איר סצענישע טאַלאַנטלאָזיקייט. און לייד אָפּט נויט, אָפּזאָגנדיק זיך פון אוצרות, וואָס פיל מענער האָבן איר פאָרגעשלאָגן אום צו קויפן איר לייב.

אין אַנפאַנגס פון איר סצענישער טעטיקייט, האָט זי חתונה געהאַט מיט איר רעזשיסער, אַ געוויסן זיגוואַרד פרידמאַן. און אָפּגעווינט מיט אים פינף יאָר צייט. אַלט ווערנדיק דרייסיק יאָר, באַקענט זי זיך מיט אַ רוסישן עמיגראַנט, סערגעי שעוויטש, אַ געוועזענער סענאַט־בעאַמטער וואָס האָט געמוזט אויסוואַנדערן פון זיין היים, פאַר זיינע לינקע איבערצייגונגען, זי פאַרליבט זיך אין אים מיט דעם געוואַלדיקן כוח מיט וועלכן זי איז נאָר פעאיק געווען. דאָס מאָל איז עס ביי איר געווען ערנסט, ערנסט ביז צום טויט. העכער דרייסיק יאָר לעבן זיי צוזאַמען אַ גליקלעך לעבן. מאַכן אַ מאָל דורך לייכטערע און אַ מאָל שווערערע טעג, לעבן אין ניצע, אין פלאָרענץ, און אין מינכן, תמיד אין די לינקע קרייזן, און אין דער קינסטלער־וועלט, און אַז איר מאַן שטאַרבט אין יאָר 1911, קען העלענע דאָנינג דאָס נישט איבערלעבן; זי האָט פאַרלוירן דעם איינציקן געליבטן מענטשן, און אין זעקס טעג אַרום, באַגייט זי זעלבסטמאָרד דורך אָפּ׳סמ׳ען זיך.

מען האָט איר מקבר געווען אין ווינקל פאַר זעלבסטמערדער פון מינכענער בית עולם, ווו זי ליגט פאַרגעסן פון דער גאַנצער וועלט.

שטענדיק וועט זי אָבער לעבן אויף די בילדער פון מאַקאַרט׳ן און אַלס אַפּאַלאַן אין דער גרופּע „דער טאַנץ" פון קאַרפּאָ, וואָס מיר באַוואונדערן אין דער פראָנט־געביידע פון דער פאַריזער אָפּערע.

„נישט נאָר ערטער און מאָנומענטן, פאַרמאָגט פאַריז, וואָס זיינען פאַרבונדן מיט יידישער פאַרגאַנגנהייט, די שטאָט פאַרמאָגט אויך קברים פון גרויסע יידן, און קברים וואָס ציען אונדזער אויפמערקזאַמקייט צוליב די מעשים פון די מענטשן, בעת זייער לעבן.

אויף דעם פער לאַ שעז געפינען מיר די קברים פון ראַשעל און סאַראַ בערנאַרד, צוויי פון די גרעסטע וועלט־קינסטלערנס וועמענס סצענישע קונסט מען שטודירט ביז היינט צו טאָג. ווי פאַרשידן זייער לעבן! ראַשעל איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1820 אין דער

שווייץ, ביי אַ יידיש־עלזאַסישער פאַמיליע. צו צען יאָר, איז זי געצווינגען צו זינגען אויף די גאַסן פון ליאָן, אום צו פאַרדינען אויף אַ שטיקל ברויט. איר שטים הערט אַ צופעליקער פאַרבייגייער, שאַראָן, אַ באַזיצער פון אַ שול פאַר רעליגיעזע מוזיק; ער נעמט אַריין צו זיך דאָס יונגע אָרעמע מיידל, הויבט איר אָן לערנען, נאָר דאָ געשעט אַן׳אומגליק: ראַשעל פאַרלירט איר שטים! זי פּרובירט דאַן איר מזל אין טעאַטער, און יעדע ראָלע וועלכע זי פירט אויס איז אַ טריאומף. פון איר אָרעם לעבן אין דער פריער יוגנט, ענטוויקלט זיך ביי איר אַ שווערע קראַנקייט, טובערקולאָז, און זי שטאַרבט אין יאָר 1858, אַלט זייענדיק אינגאַנצן 38 יאָר.

אריינגעטאָן מיט לייב און לעבן אין דער פראַנצויזישער קולטור, איז ראַשעל דאָך פאַרבליבן אַ קינד פון איר פאָלק, און אנגעזאָגט מען זאָל איר, נאָך איר טויט, אוועקלעגן אויף דער יידישער אָפּטיילונג פון בית עולם.

סאַראַ בערנאַרד, איז אינגאַנצן געווען דערווייטער פון אונדזער פאָלק. איר מוטער, אַן׳אַסימילירטע יידישע פרוי גיט איר אָפּ, אַלס קינד צו נאָנעס, וואָס גרייט איר צו צו אַ מאָנאַסטיר־לעבן, און בעת זי ווערט צען יאָר אַלט, שמד מען איר אָפּ.

סאַראַ בערנאַרד, האָט געהאַט פיל יידישע פריינט, זי פלעגט אָבער ברוגז ווערן אויף אַ מענטשן אויב ער האָט איר בלויז דערמאַנט איר יידישע אָפּשטאַמונג.

אויף איר קבר זעען מיר אַ ג ע מ ו י ע ר ט ן צ ל ם.

געבוירן געוואָרן איז סאַראַ בערנאַרד אויף דער רי דע ל׳עקאָל דע מעדיצין נ. 5, און געשטאָרבן, אויף דעם בולוואַר פערעיר נ. 56.

און נאָך אַ קבר טרעפן מיר דאָ, וואָס דערמאַנט אונדז אַ טראַגיש בלעטל פון אונדזער געשיכטע, דאָס קבר פון לודוויק בערנע. דעם ייד לייב ברוך פון פראַנקפורט, פון וואַנען ר׳האָט מיטגעבראַכט אַ געוואַלדיקע שנאה צו די באַשעפער פון יידישע געטאָס, קעגן דער פרייסישער רעאַקציע. שוין פון די פריסטע יאָרן אָן אַ פריידענקער, האָט ער זיך דערווייטערט פון יידנטום, זעענדיק פאַר זיינע אויגן בלויז דאָס קליינלעכע און אָפּשטויסנדיקע וואָס דאָס דייטשע געטאָ־לעבן האָט באַשאַפן. נישט קענענדיק דאָס ריכטיקע פרייע יידנטום, שמד זיך דער דאָזיקער קעמפער פאַרן ליבעראַליזם. ער גייט אַריבער צום קריסטנטום אין רעזולטאַט פון זיין נאַאיוויטעט, און זאָגט שפּעטער אַז „ס׳איז אים אַ שאַד די קאָסטן פון דער טבילה“, אַז

„כ׳האָב נישט ליב דעם קריסט און נישט דעם ייד, כ׳ליב זיי נאָר אויף אַזוי פיל, אויף וויפל זיי זיינען מענטשן, און געבוירן צו זיין פריי״.

זיינע בריוו וואָס ער שרייבט פון פראַנקרייך וועגן די רעוואָלוציע־טעג פון 1831-1830, ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער וועלט. פרי דערווייטערט פון יידנטום איז ער פאַרן יידנטום געוואָרן פאַרלוירן.

אויף דעם זעלבן בית עולם, געפינען מיר אויך דאָס קבר פון מוזיקער עדואַרד קאָלאָן, דעם גרינדער פון באַרימטן סימפאָנישן אָרקעסטער וואָס טראָגט טאַקע זיין נאָמען. אָבער ווייסן די פאַריזער ווו עדואַרד קאָלאָן איז אַזוי באַקאַנט, אַז ער איז געווען אַ ייד, און געהייסן יהודה? ניין. זיי ווייסן עס נישט!

געבוירן אין 1838 אין באָרדאָ, און געשטאָרבן אין 1910 אין פאַריז, האָט זיין לעבן געהערט דער אַרטיסטישער וועלט, און נישט געהאַט קיין געמיינזאַמעס מיט זיין פאָלק. ער האָט באַקענט דאָס פראַנצויזישע פובליקום מיט די ווערק פון קאָמפאָזיטער בערליאָז איבער וועלכן מען האָט פיל דיסקוטירט. ער האָט פאָפּולאַריזירט די ווערק פון... וואַגנערן, פון טשאַיקאָווסקי, פון רימסקי קאָרסאַקאָוו.

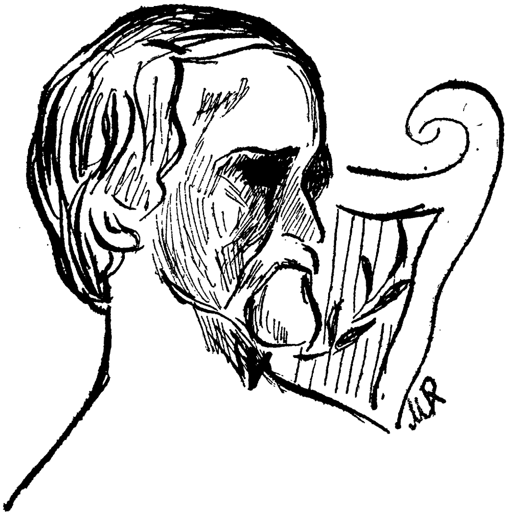

אָבער אויך אויף אַנדערע פאַריזער בית עלמינס געפינען מיר אַזוי פיל וויכטיקע קברים:

אויף דעם בית עולם פון מאָנמאַרט, געפינען מיר דאָס קבר, פון הענריך היינע, וואָס האָט געלעבט אין איין צייט מיט לודוויק

בערנע, און ווי ער אויך, אריבער צום קריסטנטום. אין דער צייט ווען בערנע איז געווען גלייכגילטיק צום יידנטום, האָט דער טראַגישער היינע זיין גאַנץ לעבן געליטן צוליב זיין שמד. ער איז פון די פריסטע יאָרן אָן געווען צוגעבונדן צום יידנטום, געווען שטאָלץ אויף זיין אָפּשטאַמונג און ווי עס שיינט, געמאַכט דעם פאַטאַלן שריט, צוליב פּרנסה. צוליב זיין קריסטלעכע פרוי, האָט היינע אויסדריקלעך זיך געהייסן מקבר זיין אין דער קריסטלעכער אָפּטיילונג פון בית עולם אום צו זיין זיכער אַז זי וועט נאָך זיין טויט, באַשטיין זיך צו גע־פינען נעבן אים. *)

נישט ווייט פון היינען געפינען מיר אויך דאָס קבר פון אָפענבאַכ׳ן, דעם פאָטער פון דער פראַנצויזישער אָפּערעטע, דעם מחבר פון דער אַזוי באַרימטער אָפּערע, „האָפמאַנס דערציילונגען“. אויף וועמענס קבר, פונקט ווי אויף דעם קבר פון סאַראַ בערנאַרד, מיר זעען אַ צלם. מיר האָבן נישט בהעה צו צווייפלען אין זיין קריסטלעכקייט, מיר ווילן נאָר אונטערשטרייכן אַז געבוירן איז דער גרויסער קאָמ־פּאָזיטער דוקא פון יידישע טאַטע־מאַמע, און דער צלם אויף זיין קבר וועט ווינציק וואָס ענדערן.

דאָס מאָנמאַרטער בית עולם פאַרמאָגט אויך אַ יידישע אָפּטיילונג און דאָרט געפינען מיר דאָס קבר פון דעם באַשעפער פון „די יידן“ דעם קאָמפּאָזיטער האַלעווי, און דעם שרייבער סאַלאָמאָן ריינאַך.

דער לעצטער, אַ פראַנצויזישער ייד שטאַמט פון אַ פאַמיליע וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ ריי באַדייטנדיקע פערזענלעכקייטן וואָס האָבן זיך זייער אויסגעצייכנט אין דער וויסנשאַפט און אין דער קונסט. סאַלאָמאָן ריינאַך, געבוירן אין 1856 איז געווען אַ פּאָליטיקער און אַ פּובליציסט. אַ געוועזענער דעפּוטאַט, איז ער געווען אַ נאָענטער מיטאַרבעטער פון גאַמבעטאַ, געשטאַנען אין קאַמף קעגן דעם גענע־ראַל בולאַנזשע, און בעת דער דרייפוס־אַפּערע, גענומען אַ גרויסן אַנטייל אין קאַמף קעגן דער רעאַקציע. ער איז אויך אַ מחבר פון אַ זיבן בענדער־ווערק א. נ. „די געשיכטע פון דער דרייפוס אַפּערע“.

אַזוי אויך געפינען מיר פיל קברים אויף דעם בית עולם פון מאָנפּאַרנאַס. קברים וואָס זיינען אונדז טייער, און קברים פאַר וועלכע מיר האָבן אַ גרויסן פאַרוואורף:

מיטן צוריקקומען פון די בורבאָנען אין לאַנד אַריין, האָט זיך צע־

---

*) לייען דאָס קאַפּיטל „דאָס בית עולם מאָנמאַרט“, ערשטער באַנד.

גאַסן אַ כוואַליע פון ווייסן טעראָר. דאַן האָט זיך אַמגרויזאַמסטן אויסגעצייכנט מיט רויב און מאָרד, אַ געוויסער טרעסטאַל, וואָס פלעגט באַפאַלן דערפער, אַליין משפט'ן, אונטערצינדן און אויסשיסן פיל מענטשן. איינמאָל האָט ער זיך דערפילט באַליידיקט פון אַ פאַריזער בירגער, און אים צוגעצויגן צום געריכט.

פאַרטיידיקן דעם באַשולדיקטן איז געקומען אַן׳אומבאַקאַנט אַדוואָקאַטל, אַ קליינער, אַ מיאוסער, נאָר אַז ער האָט אָנגעהויבן רעדן, איז געשען עפעס אויסערגעוויינלעכעס: ער איז אויסגעוואַקסן פון זיין אָרט, פיל געמאַכט מיט זיך דעם זאַל, זיינע אַרגומענטן און פאַרטיידיקונג האָבן געמאַכט אַזאַ רושם אויף די ריכטער, אַז דער באַשולדיקטער איז גלייך באַפרייט געוואָרן, און טרעסטאַל איז פון אַ געפערלעכן מענטשן אַליין פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן׳אַרעסטאַנט.

דער דאָזיקער ביז דאַן אומבאַקאַנטער אַדוואָקאַט איז געווען דער ייד אַדאָלף קרעמיע, אַ מיטגליד פון דער רעוואָלוציאָנערער רעגירונג פון 1848. און אין דער געשיכטע איז ער פאַראייביקט דורך זיין דורכפירן דאָס געזעץ וועגן אָפּשאַפן טויט־שטראָף פאַר פּאָליטישע פאַרברעכנס.

אַן׳אויפריכטיקער דעמאָקראַט, נעמט ער אויך אַ גרויסן אנטייל אין די מאַסאַנען־לאָזשן, וואָס האָבן אין 18־טן און אין 19־טן י. ה. געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין דעמאָקראַטיזירן אייראָפּע.

בעת לואי נאַפּאָלעאָן, שטעלט אַרויס זיין קאַנדידאַטור, אום כדי געוועלט צו ווערן אַלס פּרעזידענט, שטיצט אים קרעמיע. שפּעטער אָבער, ווען באָנאַפּאַרט הויבט אָן אַרויסווייזן זיינע דיקטאַטאָרישע נייגונגען, באַקעמפט אים קרעמיע. און אין 1851, ווערט ער טאַקע אַרעסטירט דורך נאַפּאָלעאָן דעם דריטנס פּאָליציי.

אַלס דעפּוטאַט, און סענאַטאָר שטימט קרעמיע אַלעמאָל מיט די עקסטרעם לינקע. זייענדיק מיט לייב און לעבן אַריינגעטאָן אין פּאָליטישן קאַמף פון לאַנד, הערט ער אויף קיין איין מאָמענט נישט אויף מיט זיין אנטייל אין אָרגאַניזירן דאָס לעבן פון די פראַנצויזישע יידן, און ווערט נאָך זיין טויט אַוועקגעלעגט אין דער יידישער אָפּטיילונג פון דעם בית עולם.

דאָ אויף דעם מאָנפּאַרנאַסער בית עולם שטויסן מיר זיך אָן אין אַ קבר באַדעקט מיט בלומען. אָפטמאָל ווערן דאָ אַרויפגעלעגט אַזוי פיל קרענץ, אַז זיי פאַרשטעלן דאָס גאַנצע קבר, און מיר זעען אפילו

נישט די אויפשריפט וואָס זאָל אונדז דערציילן וועגן דעם געשטאָר־בענעם, וועמענס אַש ס׳געפינט זיך דאָ.

וועד ליגט עס אונטער דעם דאָזיקן שטיין? וואָס פאַרא איידעלע נשמה רוט עס דאָ? וואָס פאַרא פאַרדינסטן האָט דער געשטאָר־בענער געהאַט, אַז מען ברענגט אים אַזוי פיל בלומען־קרענץ?

ס׳איז דאָס קבר פון סימאָן פּעטלורא, דעם העלד פון די אוקראַ־אינישע יידן־פּאָגראָמען, דער וואָס האָט זיך צוגעקוקט ווי זיינע באַנדעס שענדן און רויבן, מאָרדן און פאַרפּלייצן גאַנץ אוקראַינע מיט אומשולדיק יידיש בלוט, און בעת אַ יידישע דעלעגאַציע האָט אים געבעטן רחמים, האָט ער זיי ציניש צוגעוואָרפן:

— „צעקריגט מיך נישט מיט מיין אַרמעי״.

זיין אַרמעי, וואָס האָט באַזירט אויף באַנדיטיזם האָט געליטן אַ מפּלה, ארויסגעטריבן פון אוקראַינע, ראַטעוועט ער זיך קיין פּאַריז, און דאָ טרעפט אים די שטראָף: אַרויסגייענדיק פון אַ רעסטאָראַן, ווערט ער דערשאָסן דורך דעם שטילן און באַשיידענעם יידישן זייגערמאַכער שלום שוואַרצבאַרד. זיינע פּאָגראָם־חברים קויפן פאַר אים אָפּ דעם פּלאַץ אויף דעם בית עולם, און ברענגען אים אָפט, אַזוי פיל בלומען.

נאָך איינציקע טעג ליגן, נעמט מען די פאַרוועלקטע בלומען אַראָפּ, דעמאָלט קוקט אַפער דער נאָמען „סימאָן פּעטלורא״, אַ נאָמען וואָס מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן, אַ נאָמען וואָס דערציילט וועגן מענטשלעכער געפאַלנקייט און טראַגישער יידישער ווירקלעכקייט.

אַ חוץ דעם קבר פון פּעטלוראן, פאַרמאָגט דאָס בית עולם מאָנ־פּאַרנאַס נאָך אַ נישט יידיש־קבר, וואָס ציט צו אונדזער אויפמערק־זאַמקייט; וועגן דעם קבר האָבן מיר שוין דערציילט, אָבער איצט מוזן מיר זיך ווידעראַמאָל אָפּשטעלן דערביי. דאָס איז דאָס קבר פון גלח גרעגואַר. *)

וואָס פאַרא ראָל די צוויי מענטשן האָבן אויסגעפירט ביי זייער לעבן!

פּעטלורא, וואָס האָט פאַרבונדן זיין לעבן מיט אַ מוראדיקע פאַר־ברעכער־באַנדע, און דער אַבע גרעגואַר, וואָס האָט אנגעשטרענגט אַלע זיינע כוחות אום כדי אויסצוקעמפן וואָס מער פרייהייט און

---

*) לייען דאָס קאַפּיטל „דאָס בית עולם פון מאָנפּאַרנאַס״.

גלייכהייט פאַר מענטשן, און געווען דער אויסקעמפער פון גלייכע יידן־רעכט, בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

איז פּעטלוראַ טאַקע אומגעקומען, אַ באַשטראָפטער דורך דער געשיכטע, און דער נאָמען פון אבע גרעגואַר גלאַנצט, און וועט בלייבן אויף תמיד ווי איינער פון די שענסטע און איידלסטע צווישן די מענטשן.

דאָ אויך, געפינען מיר דאָס קבר פון גריגאָרי גערשוני.

וואָס פאַראַ פּערזענלעכקייט! וואָס פאַראַ זכרונות דער נאָמען דערוועקט אין אונדז. וועגן וויפל איבערמענטשלעכע אנשטרענגונג און אידעאַליסטישן העראָאיזם דערציילט דאָס אנגענעמע געזיכט פון דעם פּרעכטיקן ביוסט וואָס שטייט אויף זיין קבר.

אנגעהויבן זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, אויף דעם וועג פון קולטור־אויפקלערונג, האָט זיך גערשוני גיך ענטוישט אין דער צוועקמעסיקייט פון זיינע אנשטרענגונגען; ער האָט איינגעזען אַז די באַדינגונגען פון בילדונג ווי בכלל פון לעבן אונטערן צאַריזם, געבן נישט קיין האָפענונגען אויף קיין ליכטיקן מאָרגן, און ר'איז אוועק אין רעוואָלוציאָנערן לאַגער, גיך געוואָרן איינער פון די מערכטיקסטע פּערזענלעכקייטן אין דער רוסישער סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי און דער טעאָרעטיקער פון אנווענדן טעראָר קעגן די צאַרישע תליונים. מיט אַנ'אייזערנער ענערגיע אָרגאַניזירט ער די טעראָריסטישע גרופּע וואָס פירן אַדורך אין די יאָרן 1901־1903 אַ גאַנצע ריי געלונגענע אַטענטאַטן אויף צאַרישע דינער און מיניסטאָרן, לסוף ווערט ער אַרעסטירט.

אין זיין פּראָצעס וואָס ציט צו די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער וועלט, שווימט פאַר אַלעמען אַרויס די איידלקייט פון דעם מענטשן; זיינע ווערטער צו די ריכטער: „מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט מוחל זיין, נישט דאָס וואָס איר פאַרגיסט אונדזער בלוט, נאָר דאָס וואָס איר צווינגט אונדז, מיר זאָלן דאַרפן פאַרגיסן א י י ע ר בלוט", מאַכן אַנ'אויסערגעוועלעכן רושם, גערשוני צווייפלט נישט אַז ער וועט פאַרמשפּט ווערן צום טויט, נאָר זיין ווירקונג אויף די ריכטער איז אַזוי גרויס, אַז ער ווערט פאַראורטיילט פאַרשיקט צו ווערן אויף קאַטאָרגע, פון וואַנען ס'געלונגט אים צו אַנטלויפן אויף אַ לעגענדאַרן אופן, באַהאַלטנדיק זיך אין אַ פאַס קרויט. ער קומט קיין אויסלאַנד פון וואַנען ער גייט ווייטער אָן מיט זיין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, ער לייד אָבער פון די ווונדן באַקומענע

נאָך אויף קאַטאָרגע פון זיינע קייטן, און שטאַרבט דערפון אין פּאַריז אין יאָר 1908.

זייענדיק פון אנפאנג קאָסמאָפּאָליטיש געשטימט, און פון געוויינ־הייט שטאַרק צונויפגעוואקסן מיט דער רוסישער קולטור, דערנענ־טערט זיך שפּעטער גערשוני צום יידישן לעבן, און בעת זיין באַ־קעגנען זיך צום לעצטן מאָל מיטן יידישן קולטור־טוער ד״ר זשיט־לאָווסקי, זאָגט צו אים גערשוני: „לאָמיר נאָר אַראָפּוואַרפן דעם צאַריזם, גיי איך אַריבער צו דיר, און מיר וועלן אַרבעטן אינ־איינעם“...

מיט זיין טויט איז אַוועק איינע פון די שענסטע פּערזענלעכ־קייטן פון דער רוסיש־העראָאישער פאַר־רעוואָלוציע עפּאָכע.

דאָ אויך געפינען מיר דאָס קבר פון אַלפרעד דרייפוס, וואָס מיט זיין נאָמען האָט געקלינגען די וועלט.

אַן עלזאַסער ייד, קלויב ער אויס אַ מיליטער־קאַריערע. ער איז אָפיציר פון גענעראַל־שטאַב, און ווערט אין 1894 אַרעסטירט, פאַר־דעכטיקט אין שפּיאָנאַזש, לסוף פאַראורטיילט און פאַרשיקט אויפן „טייוול־אינזל“.

דער דרייפוס־פּראָצעס איז געווען אַ געשעעניש וואָס האָט אויפ־געקאָכט דאָס לאַנד, און עס צעשפּאָלטן אין צוויי לאַגערן, פון איין זייט די גאַנצע רעאַקציע, און פון דער צווייטער זייט די גאַנצע דעמאָקראַטישע טייל פון לאַנד.

נאָך לאַנגע יאָרן פון קאַמף, ווייזט זיך ענדלעך אַרויס די אומשולד פון דעם מענטשן, וואָס איז געווען אַ קרבן פון דער רעאַקציע וועלכע האָט געזוכט זיך אונטערצוגראָבן אונטער דער רעפּובליק און אויס־גענוצט דעם פאַל וואָס דרייפוס, אויף וועמען ס'איז געפאַלן דער פאַרדאַכט אין שפּיאָנאַזש, איז געווען אַ ייד.

דאָס באַווייזן די אומשולד פון קאַפּיטאַן אַלפרעד דרייפוס איז געווען דער זיג פון דער דעמאָקראַטיע און רעפּובליק.

און וואָס פאַרא צייט דאָס קבר דערמאַנט!

דאָ אויך געפינען מיר דאָס קבר פון גרויסן מוזיקער סען סאַנס, דעם מחבר פון אַזוי פיל באַרימטע קאָמפּאָזיציעס. ווייניק אָבער ווייסן אַז זיין מוטער איז געווען אַ יידישע פרוי.

אין איינע פון די אָפּטיילונג, געפינט זיך אויך דאָס קבר פון יידישן קינסטלער חיים סוטין.

ער האָט געליטן פיל, זער פיל, און אַז די זון האָט אויפגע־

שיינט אין זיין לעבן, איז ער שוין געווען קראַנק, צעבראָכן פון לײדן הונגער און נויט.

געשטאָרבן איז סוטין אין יאָר 1943. דער דאָזיקער גרויסער יידישער קינסטלער פאַרמאָגט נאָך ביז היינט נישט קיין מצבה אויף זיין קבר.

און פונקט ווי די אַנדערע אויסגערעכנטע בית עלמינס פאַרמאָגן קברים פון אָפּגעפאַלענע פון אונדזער פאָלק. אַזוי אויך פאַרמאָגט דאָס מאָנפּאַרנאַסער בית עולם זיינע אָפּגעפאַלענע פון יידנטום, דאָס איז דער מאַלער איזשען זאַק, אַ משומד, און דער דיכטער קאַטול מענדעס; דער לעצטער איז אויך פאַרבאַהאַלטן הינטער אַ צלם.

אין זיינע יונגע יאָרן האָט קאַטול מענדעס געהאַט אַ גרויסע ענ־לעכקייט צו הענריך היינען. דער דיכטער זשאַן קאָקטאָ דערציילט פון מענדעס'נס רייד, אַז מאַכנדיק אַמאָל אַ וויזיט צו היינעס אלמנה, איז זי אוועקגעפאַלן חלשות, זי האָט געמיינט אַז דאָס איז איר פאַר־שטאָרבענער מאַן אריינגעקומען און שטוב...

מענדעס איז אין פאַרגאַנגענעם י. ה. געווען דער ערשטער וואָס האָט אנגעהויבן אין פראַנקרייך פּאָפּוליאַריזירן די מוזיק און די געניאַליטעט פון ריכארד וואַגנער'ן.

געשטאָרבן איז קאַטול מענדעס אויף אַ שרעקלעכן אופן: ער האָט געוווינט הינטער פּאַריז, אַהיימפאָרנדיק ביי נאַכט, איז ער צוליב זיין געוואַלדיקער קורצזיכטיקייט אַרויף אויף דער באַן־ליניע, און דערהרגעט געוואָרן פון אַנ'אַנקומענדיקן צוג.

אויף דעם גרויסן בית עולם, וואָס געפינט זיך אין דער פּאַריזער פאָרשטאָט באַניע, געפינען מיר דאָס קבר פון פראָלעטאַרישן דיכטער און דראַמאַטורג לייב מלאך.

דער דיכטער איז אויסגעפאָרן פיל לענדער, און איבערגעלאָזט אינטערעסאַנטע רעפּאָרטאַזשן.

אַז מען האָט אים געפרעגט, ווו ער נעמט אַזוי פיל געלט אויף זיינע רייזעס, האָט לייב מלאך געענטפערט:

— ווען איך וואָלט געהאַט געלט, וואָלט איך אפשר געזעסן אויף אַן אָרט.

אויף איינע פון זיינע רייזעס, קומט ער אין פּאַריז, וווּ ער ווערט פלוצים קראַנק, און שטאַרבט דאָ, אין עלטער פון פערציק יאָר.

מיר האָבן דערציילט וועגן פיל מאָנומענטן און ערטער פון יידישן

לעבן אין פאריז. מאָנומענטן פון ווייטע צייטן, און געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אויך אין דער נישט ווייטער פאַרגאַנגנהייט. אָבער אויך די לעצטע יאָרן פון אונדזער לעבן, די יאָר 1945-1941 האָבן איינגעשריבן פיל נייע בלעטער אין דער געשיכטע פון יידישן פאַריז, בלעטער פיל מיט טראַגיק פון אונדזער געשיכטע.

פון יאָר 1940 אָן איז פאַריז פאַרכאַפּט פון די היטלער־האָרדעס וואָס באַלעבאַטעווען דאָ, און גרייטן צו זייער פּלאַן אומצוברענגען די יידן פון פראַנקרייך, פונקט ווי זיי האָבן עס דאַן געטאַן אין אַלע לענדער וואָס זיינען געלעגן אין זייערע בלוטיקע הענט.

דעם 14 מאַי 1941 אַרעסטירן זיי די ערשטע פינף טויזנט יידן, אויף אָפּצושיקן אין די ניי געשאַפענע לאַגערן פון פּיטיוויע און באָן לאַ ראָלאַנד. די אַרעסטירטע יידן ווערן געזאַמלט אין אַ ריי ערטער פון דער שטאָט, דערונטער אויך אין דער געביידע וואָס געפינט זיך אויף דער רי דע לאַבאַ, וואָס טראָגט דעם נאָמען „נאַפּאָלעאָן־קאַזאַרמע“, און אויך אין דער געביידע פאַר ספּאָרט־יום טובים וואָס טראָגט דעם נאָמען „זשימנאַז־זשאַפּי“, און געפינט זיך ביים פּלאַץ וואָלטער.

פון די דאָזיקע צוויי געביידעס, פונקט ווי פון אַנדערע זאַמל־ערטער, ווערן די אַרעסטירטע יידן אויפגעזעצט אין אויטאָבוסן, וואָס פירן זיי אָפּ אין די לאַגערן, פון וואַנען זיי ווערן שפּעטער דעפּאָרטירט.

ביים בולוואַר גרענעל געפינט זיך דער גרעסטער כמעט ספּאָרט־זאַל פון פאַריז, באַקאַנט אונטערן נאָמען „וועלאָדראָם ד'איווער“. אויפגעבויט אין יאָר 1910 פאַר גאַנץ גרויסע מאַסן־אונטערנעמונגען איז די געביידע געווען עדות פון די טראַגישע אַרעסטן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין פאַריז דעם 16 יולי 1942, ווען צענדליקער טויזנטער יידן, מענער, פרויען און קינדער זיינען אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען, אהערגעברענגט געוואָרן אין דעם דאָזיקן ספּאָרט־זאַל, וו זיי זיינען געהאַלטן געוואָרן אייניקע טעג אין דער שרעקלעכסטער פאַרצווייפלונג, ענגשאַפט און הונגער, און פון דאַן טראַנספּאָרטירט געוואָרן אין פאַרשידענע לאַגערן, אום כדי פאַרשיקט צו ווערן אין דער „אומבאַקאַנטער ריכטונג“.

דער וועלאָדראָם ד'איווער, האָט אַזוי אַרום צוגעזען איינע פון די גרויזאַמסטע סצענעס בעת די נאַצי־טעג אין פאַריז, און איינגע־

זאַפּט אין זיך די טרערן, און צוגעהערט דאָס געוויין פֿון אַזוי פֿיל טויזנטער און טויזנטער ייִדן.

די נאַצי־הערשאַפֿט אין פֿראַנקרייך, האָט אויך פֿאַראורזאַכט פֿרישע קבֿרים פֿון ייִדישע מאַרטירער אומגעקומענע פֿון די נאַצישע הענט, וועלכע מיר זעען איצט אויף דעם פּער לאַ שעז, און צווישן די אומגעבראַכטע מאַרטירער, זעען מיר אויך דאָס קבֿר פֿון פּאַריזער זשורנאַליסט מוניע נאַדלער, וואָס האָט אויף קיין איין מאָמענט נישט אָפּגעשטעלט זיין אַקטיוויטעט, און אַנטייל אין אָרגאַניזירן אַ ווידערשטאַנד קעגן די נאַצים, און איז לסוף אומגעקומען, דערשאָסן אין אויגוסט 1942.

און נישט ווייט פֿון מוניע־נאַדלער׳ס קבֿר געפֿינען מיר אויך אַ קבֿר אין וועלכן עס ליגט אַ קעסטל אַש, אַהערגעבראַכט פֿון אָשוויענטשים.

אָשוויענטשים! אַ נאָמען וואָס איז געוואָרן אַזוי טרויעריק באַרימט. אַן אָרט וווּ עס זיינען אומגעקומען אַזוי פֿיל פֿון די פּאַריזער ייִדן, אַזוי פֿיל פֿון אונדזער פֿאָלק.

אָבער אין דער זעלבער צייט, ווען די נאַצים זיינען אין פּאַריז אַנגעגאַנגען מיט זייער טעראָר קעגן אונדזער פֿאָלק, איז אין דער שטאָט געבוירן געוואָרן אַ געהיימע ייִדישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפֿגאַבע צו געבן יעדע מין הילף די פּאַריזער ייִדן. צו ראַטעווען דורך אַלע מעגלעכקייטן ייִדישע מענער, פֿרויען און קינדער, ס׳איז געווען אַ געהיימער ווידערשטאַנדס־כּוח, וואָס האָט זיך באַזעצט אין לאָקאַל פֿון אַ באַקאַנטער פּאַריזער פֿאָלקס־געזעלשאַפֿט א. נ. „קאָלאָני סקאָלער“, וואָס האָט שוין יאָרן לאַנג געהאַט איר זיץ־אָרט אויף דער רי אַמלאָ נ. 36. זער גיך איז זייער אַקטיוויטעט באַקאַנט געוואָרן צווישן די פּאַריזער ייִדן א. נ. „קאָמיטעט פֿון רי אַמלאָ“, וואָס האָט אויסגעפֿירט אַ גאַר גרויסע ראָל אין יענע טרויריקע יאָרן. און אונטער דעם זעלבן נאָמען „קאָמיטעט פֿון רי אַמלאָ“, אַריין אין דער געשיכטע פֿון ייִדישן פּאַריז.

צווישן די באַקאַנטע מאָדערנע פּאַריזער געביידעס געהערט אויך אָן ספֿק, דער גרויסער האָטעל „ליטעציאַ“, וואָס איז אַן אָרט וווּ עס קומען אויך פֿאָר זער פֿיל ייִדישע אונטערנעמונגען. אין 1945 איז די געביידע פֿון האָטעל געווען דאָס אָרט וווּ מען פֿלעגט ברענגען אַלע, נאָר וואָס געקומענע קיין פּאַריז, געוועזענע דעפּאָרטירטע. דאָ

פלעגן זיי באַקומען די ערשטע הילף, באַקומען אַ מעגלעכקייט זיך אָפּצורוען די ערשטע טעג. נאָך דעם איבערגעלעבטן קאָשמאַר.

צווישן די דאָזיקע אָפּגעראַטעוועטע, וואָס האָבן זיך צייטווייליק אויפגעהאַלטן אין „ליטעציאַ", האָט זיך אויך געפינען דער נאָר וואָס געקומענער ווילנער ד"ר מאַרק דוואָרזשעצקי, און דאָ, אין דעם האָ־טעל, האָט ער אָנגעהויבן שרייבן זיין בוך „ירושלים דליטא אין קאַמף און אומקום". אַ ווערק אין וועלכן ער האָט מיט אַנ׳אויסער־געוויינלעכן כוח, דערציילט וועגן די אַלע ליידן וואָס ער האָט צוגע־זען ביים ווילנער יידנטום, און אַזוי אַרום געשטעלט דער שטאָט איר גרויסן מאָנומענט.

— — — — — — — — — — —

מיר האָבן געענדיקט דאָס דערציילן וועגן מאָנומענטן, גאַסן, און הייזער, פאַרבונדן מיט דער יידישער געשיכטע פון פּאַריז. וועגן ווייטע עפּאָכן און געשעענישן, וועגן קברים פון יידישע שרייבער, קינסטלער און טוער, און נישט ווילנדיק טראַכט מען וועגן דעם מערקווירדיקן גורל פון אונדזערע גדולים:

סאַראַ בערנאַרד, איינע פון די גרעסטע סצענע־מייסטערנס, געשמד.

היינע, איינער פון די גרעסטע דייטשע דיכטער, און לודוויק בערנע, פון די גרעסטע וועלט־זשורנאַליסטן, געשמד.

אָפּנבאַך, איינער פון די באַדייטנדיקסטע מוזיקער, געשמד.

קאַטיל מענדעס, אַ באַרימטער שרייבער, געשמד.

סען סאַנס, ווערט בכלל נישט באַטראַכט פאַר קיין ייד.

עדואַרד קאַלאַן, האָט מיט יידישקייט נישט געהאַט קיין שום מגע ומשא.

אייזשען זאַק, אַ באַדייטנדיקע קינסטלער, געשמד.

אפילו גערשוני, דער מינסקער ייד, איז מער געווען פאַרבונדן מיטן רוסישן פרייהייטס־קאַמף, ווי מיטן יידישן לעבן.

איז עס נישט אביסל צופיל?

מיר האָבן אַזוי פיל בייגעשטייערט דער אייראָפּעאישער ציווי־ליזאַציע, און וואָס צוריק באַקומען?

אייגנטלעך וויל מען דאָך נישט אונדזערע פעאיקייטן, מען האַסט אונדז דאָך דערפאַר.

עס האָט אפילו נישט געהאָלפן דאָס פאַרבאַהאַלטן זיך הינטער צלמים...
נאָר דאָ, ליגט שוין אונדזער טראַגעדיע.

(די צייכנונגען צום קאַפּיטל „יידישע מאָנומענט“
געמאַכט פון מאַרי ריגער)

ק א פ י ט ל 11.

# שלוס

מיר האָבן דערציילט וועגן קירכעס, פּאַלאַצן, האָטעלן, הייזער און בית עלמינ'ס פון פּאַריז, וועגן ערטער און געשעענישן, צו האָבן מיר אָבער אויסדערציילט וועגן אַלע מערקווירדיקייטן וואָס פּאַריז פאַרמאָגט, וועגן אַלע אירע היסטאָריש־רייכע ערטער וואָס מיר גע־פינען דאָ אויף טריט און שריט?

ניין!

אויסדערציילן אַלץ, אָפּשטעלן זיך אויף אַלע אירע אינטערע־סאַנטע פלעצער איז פאַר אונדז נישט מעגלעך, ווי ס'איז נישט מעג־לעך איבערצוציילן די טראָפּנס פון ים. פּאַריז איז אַזאַ ים וואָס מען קען אים גאָרנישט אויסשעפּן, און מיר ווילן שליסן אונדזער אַרבעט דורך דערציילן וועגן די וויכטיקסטע ערטער פון דער שטאָט, וועגן וועלכע מיר האָבן ביז איצט נישט דערציילט.

— — — — — — — — — — — — — —

אויף קעי מאַלאַקע נ. 19 איז אין יאָר 1844 געבוירן געוואָרן אַנאַטאָל פראַנס, דער מחבר פון „טאַאיס", פון „די רויטע ליליע", „די געטער דורשטן" א. א. באַרימטע ווערק. אין דעם זעלבן יאָר האָבן זיך זיינע עלטערן אריבערגעקליבן אין דער וווינונג נ. 15 אויף דער זעלבער גאַס, ווו דער שרייבער האָט געלעבט זיינע ערשטע ניין קינדער־יאָרן, ביז צום יאָר 1853.

אויף דער נישט ווייטער פון דאַן, קעי וואָלטער נ. 1 האָט אין יאָר 1839 געוווינט דער סקולפּטאָר פּראַדיע וואָס האָט באַפּוצט פּאַריז מיט פיל קונסט־ווערק. פּראַדיע האָט אויך באַפּוצט מיט זיינע זיינע ווערק, דאָס קבר פון נאַפּאָלעאָנען.

נ. 13, אויף דער זעלבער קעי וואָלטער האָט דער מאָלער דעלאַ־קרואַ, געהאַט אַמאָל זיין אַטעליע אויף דעם 5 שטאָק, ווו ער האָט גע־שאַפן פיל פון זיינע באַרימטע ווערק.

אויף דער זעלבער קעי וואָלטער נ. 19, האָט פון יולי 1856 ביז דעצעמבער 1858 געוווינט דער דיכטער באָדלער.

אין דעם זעלבן הויז, האָט זיך אויך אויפגעהאַלטן, פון דעצעמבער 1861 ביז פעברואַר 1862 ריכאַרד וואַגנער. דאָ, אין דער וווינונג, האָט וואַגנער פאַרענדיקט די „מייסטער־זינגער פון נירנבערג".

נ. 25, אויף דער זעלבער גאַס, האָט געוווינט דער דיכטער אַלפרעד דע מיסע, און נ. 29 קעי וואָלטער, האָט אין יאָר 1830 געהאַט איר סאַלאָן די גייסטרייכע גרעפין ד'אַגו, באַרימט פון איר פאַרבינדונג מיט פראַנץ ליסט'ן.

בעת איר וווינען אין דעם הויז, באַקענט זי זיך מיט דעם פיל יונגערן קאָמפּאָזיטער. זי פאַרלאָזט דערנאָך איר היים. איר מאַן און קינדער, און לעבט מיט ליסטן אין אויסלאַנד. אכט יאָר צייט דויערט זייער צוזאַמענלעבן, און לעשט זיך לאַנגזאַם אויס. ליסט פאַרלאָזט איר נישט צוליב אַן אַנדערע ליבע. נאָר צוליב רום, וואָס האָט אים צופיל שוין געהאַלטן אין זיינע אָרעמס.

די גרעפין ד'אַגו, אַ הויך אינטעליגענטע פרוי, האָט זיך אויך באַרימט געמאַכט מיט אירע היסטאָרישע און פילאָזאָפישע ווערק, פאַרעפנטלעכט אונטערן פסעוודאָנים דאַניעל סטערן.

די קליינע קעי וואָלטער האָט זער אַ רייכע געשיכטע. נישט נאָר וואָס אירע הייזער האָבן געזען אַזוי פיל פערזענלעכקייטן, אַזוי פיל קינסטלער וואָס האָבן דאָ געוווינט און געשאַפן, די גאַס האָט אויך צו דערציילן וועגן קינסטלער און פערזענלעכקייטן וואָס האָבן דאָ געענדיקט זייער גרויס לעבן.

נ. 11 אויף קעי וואָלטער, איז דעם 29 אויגוסט 1867 געשטאָרבן אין עלטער פון 87 יאָר דער מאָלער זשאַן דאָמיניק אַנגר, איינער פון די געניאַלסטע קינסטלער פון פאַרגאַנגענעם י. ה.

אויף דער זעלבער קעי וואָלטער נ. 27, איג'ם הויז וואָס נעמט אויך אַרום די רי באָן נ. 1 איז אין יאָר 1778 געשטאָרבן וואָלטער.

נאָך לאַנגע יאָרן נישט זיין אין פּאַריז, קומט ער אין עלטער פון 84 יאָר צוריק אין דער שטאָט, וואָס נעמט אים אויף ווי אַ גאָט. דער טומל אַרום דעם גרויסן זקן פאַרמאַטערט אים און איילט צו זיין טויט. אַ שטענדיקער אויסלאַכער פון דער קירכע, בעט ער זיך, פאַרן טויט מיט איר איבער, און שטאַרבט ווי אַ גוטער און

פרומער קאטאליק, אין דעם הויז וואס האט דאן געהערט צום מאר־קיז דע ווילעט.

שפעטער, ווערט טאקע די גאס ביי דער סען אנגערופן מיטן נאמען קעי וואלטער.

נישט ווייט פון דאן געפינט זיך די רי דע ל'אוניווערסיטע, ווו נ. 41 איז אין יאר 1897 געשטארבן דער בארימטער פראנצויזישער שרייבער אלפאנס דאדע, דער מחבר פון „די בריוו פון מיין מיל".

אויף דער רי דע דראגאן נ. 30, האט אין א מאנסארדע, אויפן 5 שטאק, געוווינט וויקטאר הוגא, בעת ר'איז אלט געווארן 19 יאר. ער איז דאן געווען ברוגז מיט זיין פאטער און דורכגעמאכט א געוואלדיקע נויט, בוכשטעבלעך געהונגערט. די דאזיקע הונגער־צייט, האט ער שפעטער באשריבן אין „לע מיזעראבל", בעת ער האט געשילדערט די נויט פון מאריוסן. *)

אויף דער רי קלאזעל נ. 19, האט געוווינט גי דע מאפאסאן. ר'איז דאן געווען א יונגער בעאמטער פון בילדונגס־מיניסטעריום, און דא, אין דער וווינונג, האט ער זיך אנגעהויבן מאכן א נאמען אין דער ליטעראַרישער וועלט.

אויף דעם פלאץ סען זשערמן, זעען מיר אנ'אלטע גרויסע געביידע, וואס געפינט זיך אפגעצוימט הינטער א קליין גערטנדל. דאס איז דער האטעל וואס איז אין פארגאנגענעם י. ה. באוווינט געווען דורך דעם אונטערדריקער פון דער פאריזער קאמונע, טיער.

אין יאר 1821, איז דער 24 יעריקער טיער געקומען אין דעם אומבאקאנטן פאריז, מיט געוואלדיקע אמביציעס צו געווינען די שטאט פאר זיך; א נאר וואס געענדיקטער אדוואקאט, קומט ער צו פארן מיט הונדערט פראנק אין טאש און א רעקאמענדאציע־בריוו צום דעפוטאט און פירער פון די ליבעראלן, מאנועל.

שוין אלס מיניסטער, האט ער חתונה מיט א 16 יעריק מיידל און באקומט דעם האטעל אויף דעם פלאץ סען זשערמן אלס נדן. ער באזעצט זיך אין דעם הויז און לעבט דא, מיט קליינע אויסנאמען, זיין גאנץ לאנג לעבן.

בעת דער פאריזער קאמונע, ווען די ווערסאלער, אנגעפירט דורך טיערן, באשיסן פאריז, באשליסט די קאמונע צו קאנפיסקירן טיערס

*) לייען דאס קאפיטל „דער פאנטעאן", ערשטער באנד.

פאַרמעגן און אָפּצומעקן פון דער ערד זיין האָטעל, וואָס האָט דאָן געהאַט די ווערט פון צוויי מיליאָן פראַנק. דער באַרימטער אַנרי ראָשפאַר, וואָרנט דאָס נישט צו טאָן, אַז די רעגירונג וועט אים אַלס שאָדן־ערזאַץ באַצאָלן אַ מיליאָן מער, ווי דאָס הויז איז ווערט.

אום צו פאַרניכטן דעם האָטעל ווערט באַשטימט אַ ספּעציעלע קאָמיסיע; צום באַשטימטן טאָג פאַרפלייצן די מאַסן דעם קליינעם פּלאַץ. ס'איז נויטיק געווען אַן אָפּטיילונג פון דער נאַציאָנאַלער גוואַרדיע וואָס זאָל האַלטן אָרדענונג בעת דער אָפיציעלער צערע־מאָניע.

די צערעמאָניע האָט אָנגעהויבן דער קאָמונאַרן־יוסטיץ־מיניסטער פּראָטאָ, וועלכער האָט מיט זיין שטעקן אויסגעהאַקט איניקע שויבן פון אַ וואַרענדע, און נאָך דעם ווי ער האָט פאַראָרדנט מען זאָל אַרויסנעמען פון דאָרט די אַרכיוון און קונסט־קעגנשטאַנדן, האָט מען סימבאָליש דערווייל אָפּגעשלאָגן איניקע ציגל פון הויז.

שפּעטער האָט מען דעם האָטעל ערנסט אָנגעהויבן צעשטערן, אָבער רעאַליזירן דעם באַשלוס האָט מען טאַקע נישט געקענט. נאָכן פאַלן פון דער קאָמונע, האָט די רעגירונג אַסיגנירט אַ מיליאָן פר. אויף רעסטאַווירן און צוריקאויפבויען טיער'ס האָטעל. ביז היינט צו טאָג געפינט זיך דאָרט זיין מעבל, זיין ביבליאָטעק, און אומבאַ־רירט, געפינט זיך דאָרט זיין אַרבעטס־צימער. נישט געקוקט דע־רויף וואָס טיער געהערט צו די באַדייטנדיקסטע פראַנצויזישע מלוכה־מענער, וועמען מען האָט צוגעגעבן דעם טיטל „באַפרייער פון דער ערד" איז זיינע פאַרערער נישט געלונגען אים אַריינצופירן אין פראַנצויזישן פּאַנטעאָן, ווי זיי האָבן געזוכט. דאָס בלוטיקע דערשטיקן די קאָמונע האָט אַנגעוואָרפן אויף אים אַ צו שטאַרקן שאָטן וואָס וועט שטענדיק פאַרטונקלען זיין נאָמען.

מיר טראָגן זיך אַריבער אויף דער רייכער רי סען דאָמיניק נ. 57, צום האָטעל וואָס האָט לסוף פון 18 י. ה. געהערט צו אַ מאָנאַקי־שער פּרינצעסן. אין דער צייט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע באַזעצט זיך אין אים דער געוועזענער גלח סיעס, וואָס האָט גע־שפּילט אין יענע טעג אַ גאָר גרויסע ראָל. ער האָט געהאַט די פּעאַי־קייט מיט איניקע ווערטער, מיט אַ פּאָר פראַזן אויסצודרוקן דעם ווילן פון זיין צייט.

סיעס איז געווען אַ גאַנץ נייער מענטש אין יענער צייט, איינער פון די געציילטע רעוואָלוציאָנערן וואָס האָט זער שאַרף קריטיקירט

הוסאָ'ן. ר'איז געווען אַ שרייבער פון דער רעוואָלוציע און אַנ'־איבערגעצייגטער „קעגנער" פון געשיכטע. ער האָט געהאַלטן אַז די געשיכטע וועט קיינמאָל קיינעם גאָרנישט אויסלערנען.

סיעס איז נישט געווען איבריק קלוג, נאָר זיין פעאיקייט פון צייט צו צייט געלונגען זיך אויסצודרוקן האָט אים געמאַכט אַ שם פאַר אַ געניאַלער פּערזענלעכקייט. מיראַבאָ רופט אים „לערער", „נביא", „דער מאַהאַמעט פון דער רעוואָלוציע", נישט זייענדיק קיין אָראַטאָר, שווייגט ער כמעט אין דער נאַציאָנאַל־פאַרזאַמלונג, און מיראַבאָ האַלט, אַז זיין שווייגן „איז אַ געזעלשאַפטלעך אומגליק".

אויף דער פראַגע וואָס ער האָט געטאָן בעת ראָבעספּיערס טעראָר, האָט ער געענטפערט: „כ'האָב געלעבט". ערב דעם 18 ברומער האָט ער געזאָגט „כ'דאַרף האָבן אַ שווערד". די שווערד איז באַלד געפינען געוואָרן אין דער פּערזאָן פון דעם גענעראַל נאַפּאָלעאָן באַנאַפּאַרט, וועמען ער העלפט דורכפירן זיין פאַרשווערונג.

נאַפּאָלעאָן באַלוינט אים מיט געלט, מיטן טיטל באַראָן, און שענקט אים אַ שלאָס הינטער פּאַריז. נאָך סיעס'ן גייט דער האָטעל איבער צום נאַפּאָלעאָנישן מאַרשאַל דאַוו וועלכער שטאַרבט דאָ אין יאָר 1823. אין יאָר 1937 באַזעצט זיך אין דעם האָטעל די פּוילישע אַמבאַסאַדע.

אויף דער רי באַיאַר, און קור דע לאַ רען, שטייט דער פּרעכטיקער האָטעל וואָס איז באַרימט אונטערן נאָמען „הויז פון פראַנסואַ דעם ערשטן". ווייניק ווייסן אַז דער האָטעל איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1523 אין... מאָרע (פאָנטענבלאָ־וואַלד) און ערשט אין יאָר 1823 געוואָרן פונאַנדערגענומען, און שטיין ביי שטיין צוריק אויפגעשטעלט אין פּאַריז. זיינע סקולפּטור־באַפּוצונגען האָט געמאַכט דער גרויסער קינסטלער זשאַן גוזשאָן. דער האָטעל געהערט צו די שענסטע פּערל פון פּאַריז.

אויף דער זער ווייטער פון דאַנטאָן רי באָניאַלע נ. 148, זעען מיר אַ קליין, שיין ווייס־קאָקעטיש הייזל פון 17 י. ה. וואָס מאַכט אַ מאָדנעם איינדרוק צווישן די אַלטע און ממש סטיללאָזע געביידעס פון אַרום. בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָט די געגנט דאָ אַרום מיט זיך פאָרגעשטעלט דאָס דערפל שאַראָן, און אין דעם הייזל, האָט זיך אויסבאַהאַלטן דער דעמאָלט באַרימטער מאָנאַרכיסטישער פאַרשווערער באַראָן באַז.

באַז האָט געהערט צו די אַקטיווסטע דינער פון לודוויק דעם 16־טן,

כסדר קאָנספּירירט קעגן דער רעפּובליק. אנגעפירט מיט אַ גאַנצער אַרמעי צוהעלפער, האָט ער פּרובירט אַרויסראַטעווען לודוויקן פון טעמפּל־טורם, און דערנאָך בעתן אָפּפירן דעם קעניג צו דער גילאָ־טינע, אים פּרובירט אָפּשלאָגן אויף די בולוואַרן צווישן די טויערן פון סען מאַרטאַן און סען דעני. נישט געקוקט אויף דער גרויסער געלט־סומע, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַר זיין קאָפּ, און די ענערגישע מיטלען אים אויסצוגעפינען, האָט עס גאַרנישט געהאָלפן. דעם קאָנספּיראַטער באַז איז געלונגען זיך אויסצוהיטן, און כסדר אנצוגיין מיט זיין פאַרשווערונגס־אַקציע וועלכע ער האָט אנגעפירט פון דעם ביז היינט אָפּגעהיטענעם און גוט דערהאַלטענעם הייזל אויף דער רי באַניאָלע נ. 148.

צווישן דעם לוקסנבורגער פּאַרק און דער סען־סולפּיס קירכע, געפינט זיך אַ קנופּ פון יאָרהונדערטער־אַלטע געסלעך, דערונטער אויך דאָס אַלטע שמאָלע געסל סערוואַנדאָני, וווּ נ. 15 האָט אין יאָר 1794 זיך אויסבאַהאַלטן דער גרויסער געלערנטער, דער פילאָ־זאָף און מאַטעמאַטיקער קאָנדאָרסע. איינער פון די באַדייטנדיק־סטע פירער פון דער זשיראָנדע, מייד ער אויס אַרעסטירט צו ווערן, און אומצוקומען אויף דער גילאָטינע ווי די איבעריקע פירער פון זיין פּאַרטיי. אַ יאָר צייט געפינט ער זיך דאָ באַהאַלטן ביי פריינט וואָס שטעלן איין זייער לעבן מיטן אויסבאַהאַלטן דעם געלערנטן. דאָ, אין דער וווינונג שרייבט קאָנדאָרסע אָן צוויי פון זיינע גלענצנ־דיקסטע פילאָזאָפישע ווערק וואָס זיינען פיל מיט גלויבן אין פּראָגרעס, און אין דעם מענטשלעכן גייסט. קאָנדאָרסע קען אָבער נישט איינרוען; ער ווייס אַז די מענטשן וואָס באַהאַלטן אים אויס, שטעלן איין זייער לעבן, און דער באַוווסטזיין קוועלט אים. אנפאַנג אַפּריל 1794, נאָכן פאַרענדיקן זיינע ווערק, גנבעט ער זיך אַרויס פון זיינע פריינט, וואָס היטן אים, ווייל זיי ווייסן זיינע מחשבות. ער וואַנדערט צוויי טעג הינטער פּאַריז, און אַ מידער גייט ער אַריין אין אַ קאַפע זיך אָפּרוען און עפּעס איבערבייסן. ער לייענט דערביי אַ בוך פון אַ לאַטיינישן פּאָעט. די אנווערזנדיקע ווערן אויפמערקזאַם אויף דעם לייענער פון לאַטיינישער דיכטונג, אויף די ווייסע הענט פון געלערנטן, און ער ווערט אַרעסטירט; דאָ קלערט זיך אויף אַז דאָס איז דער שוין לאַנג געזוכטער קאָנדאָרסע.

טראָץ זיין גלויבן אין מענטשלעכן פּראָגרעס, שטייט אים פאָר געברענגט צו ווערן פאַרן רעוואָלוציאָנערן טריבונאַל. און די גילאָ־

טינע. קאָנדאָרסע וואָס האָט געהאַט ביי זיך סם, נעמט אים אָראָפּ, און שטאַרבט דעם 9 אַפּריל 1794.

אַנ׳אויפשריפט אויף דער מויער דערמאָנט די דורכגייער, וועגן דער טראַגעדיע פון איינעם פון די גרעסטע פראַנצויזישע געלערנטע.

מיר האָבן שוין דערציילט וועגן פיל געביידעס וואָס זיינען בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין טורמעס, און געדענקען נאָך די טעראָר־טעג, וועגן נאָך אַזאַ, איצט שוין פאַרשוואונדענע געביידע מוז דאָ דערמאָנט ווערן.

דאָס איז די נישט לאַנג צוריק, נאָך אַזוי באַרימטע טורמע סען לאַזאַר וואָס האָט זיך געפינען אויפן פאָבורג סען דני נ. 107.

אומגעפער אין 12 י. ה. האָט זיך אויף דעם פּלאַץ געפינען אַנ׳אַנשטאַלט פאַר קלעפּיק־קראַנקע אויפן נאָמען פון הייליקן לאַזאַר. פון דעם אַלטן לעפּראָזאָריום איז פאַרבליבן בלויז דער פונדאַמענט. שפּעטער איז דער אַנשטאַלט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאָנאַסטיר, אין וועלכן די פראַנצויזישע קעניגן פלעגט זיך אָפּשטעלן פאַרן אָפּפאָרן קיין ריימס צו דער קרוינונג. נאָך זייער טויט, פלעגן די קערפּערס פון די פראַנצויזישע קעניגן ליגן דאָ אַ גאַנצן מעת לעת, און פון דאַנען ערשט, אַריבערגעפירט ווערן אין דער קאַטעדראַלע פון סען דני.

די גרויסע אומעטיקע און ברודיקע געביידעס, וועלכע מען האָט דאָ געזען ביז קורץ פאַר 1939, זיינען געבויט געוואָרן אין 17 י. ה. און כאָטש זיי הויבן אָן דינען אַלס טורמע אַ לאַנגע צייט פאַר דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע, ווערן זיי אָבער אַלס „נאַציאָנאַלע טורמע”, אָפיציעל באַשטימט אין יאָר 1794 און זעען צו אַלע גרוילן פון יענער צייט.

פאַר דער רעוואָלוציע זיצט דאָרט באָמאַרשע אייניקע וואָכן צייט, פאַר זיין אויפפירן „פיגאַראָס חתונה”. ס׳איז באַוווסט אַז דעם באַפעל אים צו אַרעסטירן, האָט לודוויק דער זעכצנטער אָנגעשריבן אין ווערסאַל, ביים קאַרטן שפּיל, אויף אַ זיבנטל־פּיק. בעת דעם טעראָר זיינען דאָרט געווען איינגעזעצט טויזנט פירהונדערט פּערזאָן. מענער, פרויען און אפילו קינדער, וואָס פלעגן פון דאַנען אָפּגעפירט ווערן צום רעוואָלוציאָנערן טריבונאַל.

דאָרט אויך איז געזעסן אַרעסטירט דער דיכטער אַנדרע שעניע. ער איז גילאָטינירט געוואָרן דעם 8 טערמידאָר; אויף צו מאָרגנס איז ראָבעספּיער געפאַלן...

אין הויף, אויף אַ מויער האָט זיך געפֿינען אַן אַלטער זון־זייגער, פֿון יאָר 1683, און אַרום אים אַן׳אויפֿשריפֿט אין לאַטיין, „היינט איך, און מאָרגן דו“, וואָס האָט דערמאָנט די מאָנאַכן אין טאָג פֿון טויט. מען קען זיך משער זיין דעם טראַגישן זין וואָס די לאַטיינישע אויפֿשריפֿט האָט באַקומען אין די אויגן פֿון די הונדערטער, וואָס האָבן יעדן טאָג זיך געקענט ריכטן אָפּגעשיקט צו ווערן צו דער גילאָטינע.

מיט יאָרן צוריק איז די סען לאַזאַר טורמע פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געפֿענגעניש פֿאַר פֿרויען. שוין מערערע מאָל איז באַשלאָסן געוואָרן די טורמע צו ליקווידירן... און קורץ פֿאַר דער קריג פֿון 1939 האָט מען די אַלטע געביידעס ענדלעך פֿונאַנדערגעוואָרפֿן, אַוועקנעמענדיק פֿון דער שטאָט אַ מאָנומענט וואָס האָט אין לויף פֿון יאָרהונדערטער געצויגן אַלעמענס אויפֿמערקזאַמקייט.

פּאַריז פֿאַרמאָגט פֿיל ליכטיקע און פֿיל שאָטנדיקע ערטער. די שטאָט איז אַן׳אָפּשפּיגלונג פֿון׳ם מענטשן גופֿא וואָס אַמאָל איז ער נאָענט צו גאָט, און אַמאָל צום טייוול, דערפֿאַר קענען מיר נישט פֿאַרשווייגן די באַרימטע „ווילאַ דעז אָטאַזש“ וואָס געפֿינט זיך אויף דעם אַרבעטער־בעלוויל, אויף דער רי אַקסאָ נ. 70.

דאָס אָרט איז פֿאַרבונדן מיט די לעצטע טעג פֿון קאָמונע־אויפֿשטאַנד פֿון 1871, ווען אַרומגערינגלט דורך די ווערסאַלער אַרמעי וואָס האָט טעראָריזירט און אויסגעמאָרדעט די קאָמונאַרן אין די טויזנטער, האָט אַ גרופּע אויפֿשטענדלער אַהערגעבראַנגט דאָ, פֿין דער טורמע ראָקעט, 52 אַרעסטירטע גלחים, זשאַנדאַרן און פּאָליציילייט, און זיי דאָ אין דעם גרויסן הויף דערשאָסן.

דער דאָזיקער אַקט איז כמעט איינציק אין דער געשיכטע פֿון דער קאָמונע, און שטעלט מיט זיך פֿאָר ווי אַ פֿלעק אויף דער זון. יעדער פֿאַראַנטוואָרטלעכער קאָמונע־טוער האָט פֿאַראורטיילט די האַנדלונג, וואָס איז געווען אַן׳אַקט פֿון אומבאַוווסטזיניקע און אויפֿגעבראַכטע מענטשן, אַלס רעאַקציע קעגן די טויזנטער לעבנס וואָס די ווערסאַלער האָבן אומגעבראַנגט אין יענע טרויעריקע טעג.

אינ׳ם קליינעם גערטנדלביים שאַטלע־פּלאַץ באַוווּנדערן מיר דעם פּרעכטיקן גאָטישן טורם וואָס איז באַקאַנט אונטערן נאָמען „טור סען־זשאַק“.

דער טורם איז אַן׳איבערבלייבעניש פֿון אַ קירכע וואָס האָט געטראָגן דעם זעלבן נאָמען און איז דאָ אויסגעבויט געוואָרן אין די

ערשטע יאָרן פון 16 י. ה. ביי דער מויער פון דער קירכע האָט דער באַרימטער פילאָנטראָפּ, שרייבער און אַלכימיקער, ניקאָלאַי פלאַמעל געהאַט זיין בוכהאַנדלונג און ביוראָ, ווו ער פלעגט שרייבן בריוו פאַר די הויכגעשטעלטע לייט פון זיין צייט, וואָס זיינען געווען רייך אין כבוד און אין מאַכט, אָבער נישט געקענט שרייבן און אַנגע־קומען צו אים, באַצאָלנדיק נישט שלעכט. פלאַמעל האָט טאַקע געהאָלפן בויען די קירכע, שענקענדיק אויף דעם צוועק גרויסע געלט־סומעס. *)

ווען די פראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט איבערגעריסן מיט דער קיר־כע, און קאָנפיסקירט איר פאַרמעגן, איז מען צוגעטרעטן פאַרקויפן פאַריזער קירכעס, וואָס זיינען פאַרנוצט געוואָרן אויף פאַרשידענע מאַגאַזינען, אָדער אויף בויען וווין־הייזער פון זייערע שטיינער. פיל קירכעס זיינען דעמאָלט פאַרשוואונדן, און צווישן זיי, אויך די קירכע סען זשאַק דע לאַ בושערי ; בלויז דער פרעכטיקער טורם איז דורך אַ צופאַל נישט צעשטערט געוואָרן, און דינט היינט אַלס באַפּוצונג פאַר דער שטאָט.

אין 17 י. ה. לעבט אין פראַנקרייך דער גרויסער געלערנטער פּאַסקאַל, ער אַרבעט דאָן איבער דעם פּראָבלעם פון לופט־דרוק, און ער באַנוצט זיך מיטן טורם פאַר זיינע וויסנשאַפטלעכע עקספּערי־מענטן. יאָרן שפּעטער האָט מען פּאַסקאַלן אוועקגעשטעלט אַ דענק־מאָל צו פיסנס פונם טורם, מיט וועלכן ער האָט זיך באַנוצט פאַר זיינע פאָרשונגען.

ס׳פאַרמאָגט אויך פאַריז סטאַטוען, דענקמעלער פון גרעסערן אָדער קלענערן קינסטלערישן און היסטאָרישן ווערט. און מיר וועלן זיך אָפּשטעלן ביים דענקמאָל פון טעאָפראַסט רענאָדאָ וואָס געפינט זיך האַרט ביי דער מעטראָ „סיטע“. **)

נישט סתם אין דער וועלט האָט מען דעם דענקמאָל דאָ אוועקגע־שטעלט, דאָס איז געווען דער מעגלעך נאָענטסטער פּלאַץ פון דעם

*) ביז היינט צו טאָג טראָגן צוויי קליינע געסלעך נאָענט פון טורם, די נעמען פון ניקאָלאַי פלאַמעל און פּערנעל (זיין פרוי) אַלס דאַנק פאַר די רייכע געשאַנקען וואָס ער פלעגט מאַכן דער שטאָט, אום כדי צו העלפן די נויטליידנדיקע.

**) דער דענקמאָל איז אַראָפּגענומען געוואָרן דורך די דייטשן. בלויז דער פּיעדעסטאַל איז פאַרבליבן.

ארט ווו טעאפראסט רענאדא איז געוועזן טעטיק. דאס ארט גופא, געפינען מיר אויף דער דערנעבנדיקער קעי מארשע א נעף נ. 8, ווי מיר לייענען אויף דער מויער אנ'אויפשריפט וואס דערציילט וועגן זיין מערקווירדיק לעבן.

געבוירן אין יאר 1586 אין א קליינער פראווינץ־שטאט ביי פואטיע, האט ער זיך אין די פריסטע יארן אנגעזען פיל בלוטיקע צוזאמענשטויסן צווישן די קאטאליקן און פראטעסטאנטן. ער האט געזען פארוואונדעטע וואס זוכן הילף, זוכן צו ראטעווען זייער לעבן. די דאזיקע בילדער באוועגן דעם גוטן טעאפראסט רענאדא זיך אפצוגעבן שטודירן מעדיצין. ער לערנט זיך אין מאנפעליע, און צו 19 יאר איז ער שוין א געענדיקטער דאקטאר, וואס זוכט געווינהאפטיק צו העלפן זיינע קראנקע. זיין גוטהארציקייט פירט אים צו היילן פיל קראנקע אומזיסט וואס רופט ארויס אנ'אומצופרידנהייט ביי זיינע קאלעגן. רענאדא באגנוגט זיך נישט מיט העלפן די ארעמע קראנקע. ער טראגט זיך ארום מיט נאך פיל אידעיען, און שרייבט לסוף אן א „טראקטאט וועגן די ארעמע". דאס בוך ציט צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון קארדינאל רישעליע, און ווען דער לעצטער באקומט די מאכט, נעמט ער אריבער דעם גוטן דאקטאר קיין פאריז, און גיט אים אפ א וויכטיקן אמט; וועגן דער ארעמקייט, און דא הויבט רענאדא אן ארויסצווייזן זיין גרויסע ענערגיע אין העלפן די ליידנדיקע: ער גרינדעט א „ביורא פאר אדרעסן און באקעגענישן" ווו איטלעכער וואס זוכט ארבעט אדער ארבעטער זאל זיך קענען ווענדן, און שאפט אזוי ארום דעם פונדאמענט פאר דער היינטיקער ארבעטס־בערזע, ער הויבט אן ארויסבארגן אונטער א משכן קליינע געלט־סומעס און ווערט אזוי ארום דער באשאפער פון היינטיקן פאריזער לאמבארד. ער הויבט אן געבן כסדרדיקע אומזיסטע מעדיצינישע קאנסולטאציעס, און גרינדעט א „לערן־אקאדעמיע", וואס האט געלעגט די באזע פאר אלע היינטיקע עפנטלעכע דיסקוסיעס איבער פארשידענע פראגן. די גאנצע טעטיקייט זיינע קומט פאר אין דעם דערמאנטן הויז, וואס האט דאן געטראגן דעם נאמען: דאס „הויז פון גרויסן האן".

אבער איינע פון זיינע אונטערנעמונגען וואס האט אים ביז גאר בארימט געמאכט, איז געווען דאס גרינדן און ארויסגעבן די ערשטע פראנצויזישע צייטונג „גאזעט", וואס איז דערשינען אונטער זיין רעדאקציע דעם 30 מאי 1631.

„ס'איז נאַטירלעך" אַז רענאַדאָ האָט אויך געהאַט זער פיל שונאים וואָס האָבן אים כסדר געזוכט צו שטערן, נאָר נישט געקענט, ווייל רישעליע וואָס האָט פאַרשטאַנען זיין נוצלעכקייט, האָט אים געשוצט.

רענאַדאָ איז געווען זער באַשיידן אין זיין צייטונג, געזוכט נאָר דעם אמת, נישט געשמייכלט זיינע באַשיצער, און אַז דער קעניג אַליין, לודוויק דער דרייצנטער פלעגט אים אַמאָל צושיקן עפּעס צום דרוקן, פלעגט רענאַדאָ אויסבעסערן און קאָרעגירן דעם קעניגלעכן מאַנוסקריפּט, אַזוי ווי זיין רעדאַקטאָריש געוויסן האָט אים דיקטירט.

נאָכן טויט פון רישעליע האָבן זיך פאַר אים אנגעהויבן שווערע טעג. די שונאים פון קאַרדינאַל האָבן אנגעהויבן נקמה נעמען אין זיינע פריינט און אנהענגער. דער אומאָפּהענגיקער און ערלעכער רענאַדאָ האָט פאַרלוירן זיין אַמט צו העלפן די אָרעמע. לאַנגזאַם האָט מען געשלאָסן זיינע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, דער פּאַריזער מעדיצינישער פאַקולטעט האָט זיך „פלוצים אַרומגעזען" אַז רענאַדאָ'ס דאָקטאָר־דיפּלאָם פון מאָנפּעליע, גיט אים נישט קיין רעכט צו פּראַקטיצירן אין פּאַריז. און אַזוי אַרום אים אָפּגענומען די פרייד צו היילן קראַנקע אומזיסט.

אָפּגעריסן פון אַלע טעטיקייטס־מעגלעכקייטן, האָט ער זיך איינגאַנצן געווידמעט זיין זשורנאַליסטישער אַקטיוויטעט. בלייבנדיק ערלעך און אומאָפּהענגיק, האָט ער געלעבט אין גרויסער אָרעמקייט. זיין צייטונג וואָס האָט איבערגעביטן דעם נאָמען אויף „גאַזעט דע פראַנס" איז דערשינען קנאַפּע דריי הונדערט יאָר, און זיך אָפּגעשטעלט קורץ פאַר דער קריג פון 1914. דער נאָמען פון דעם מענטשן איז אַריין אין דער געשיכטע פון זשורנאַליסטיק, און פון זיינע סאָציאַלע איינפירונגען געניסן היינט פיל פיל, נאָר נישט אַלע ווייסן פון דעם מאַן וואָס האָט געהאַט פיל אויסצושטיין פאַר זיין ווערלן דינען די ליידנדיקע מענטשן, און וואָס זיינע בעסטע יאָרן פון טעטיקייט זיינען אַוועק אין דעם „הויז פון גרויסן האָן", וואָס איז געשטאַנען אויף דעם אָרט וואָס געפינט זיך איצט אויף קעי מאַרשע אַ נעף נ. 8.

צווישן די פאַרשידענע פּאַלאַצן וואָס דאַרפן דערמאָנט ווערן, איז אָן ספק אויך די רעזידענץ פון די פראַנצויזישע פּרעזידענטן, באַקאַנט א. נ. דער עליזעי־פּאַלאַץ:

אויפגעבויט אין יאָר 1718, ווערט ער דערנאָך דאָס אייגנטום פון די פּאָמפּאַדור, די מעטרעסע פון לודוויק דעם 15־טן, און יאָר 1793 ווערט ער דאָס אייגנטום פון דער מלוכה. אין יאָר 1805 באַוווינט דעם פּאַלאַץ נאַפּאָלעאָנס שוועסטער, קאַראָלינע מיראַ מיט איר מאַן, וואָס ווערט דערנאָך קעניג פון נעאַפּאָל. אין 1812 באַוווינט אים אַ קורצע צייט נאַפּאָלעאָן מיט זיין יונגער פרוי, מאַריע לואיזע. אין 1814 באַוווינט אים דער רוסישער צאַר אַלעקסאַנדער דער ערשטער. פון יאָר 1849 באַוווינט אים לואי נאַפּאָלעאָן, נאָכן ווערן געוועלט אַלס פּרעזידענט. און דאָ טאַקע, גרייט ער צו זיין פאַרשווערונג פון 1851 וואָס פאַרוואַנדלט ווידער אַמאָל דאָס לאַנד אין אַ מאָנאַרכיע. פון יאָר 1873 אָן, ווערט דער פּאַלאַץ די כּסדרדיקע רעזידענץ פון די פראַנצויזישע פּרעזידענטן.

מיר האָבן שוין דערציילט וועגן פיל הייזער אין וועלכע ס'האָבן זיך אויסגעלאָשן די לעבנס פון באַרימטע פּערזענלעכקייטן אָבער וועגן נאָך אייניקע מוז דאָ דערציילט ווערן:

אויף דער רי לאַ טור דע נאָטר־דאַם נ. 9 איז אין יאָר 1826 געשטאָרבן טאַלמאַ, איינער פון די באַדייטנדיקסטע בינע־קינסטלער בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע.

אויף אַווני וויקטאָר הוגאָ נ. 124, איז דעם 22 מאַי 1885 געשטאָרבן וויקטאָר הוגאָ. די גאַס האָט דאַן געהייסן אַווני עלאָ. דאָ האָט דער דיכטער געוווינט די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן. דאָס הויז עקזיסטירט שוין מער נישט, אַנ'אויפשריפט, און אַ מאַסקע פון הוגאָ, דערציילט וועגן דעם די פאַרבייגייער.

אויף דער אַווני וויליעי נ. 89, האָט געוווינט און איז דעם 29 אָקטאָבער 1898 געשטאָרבן איינער פון די אָריגינעלסטע און באַדייטנדיקסטע פראַנצויזישע מאָלער פּיווי דע שאַוואַן; מיט ווע־מענס ווערק ס'זיינען דעקאָרירט פיל פראַנצויזישע פּאַלאַצן, און אויך דער פּאַנטעאָן.

אויף דער רי מאַן טאַבאָר נ. 6 איז אין יאָר 1857 געשטאָרבן אַלפרעד דע מיסע. איינער פון די פיינסטע פראַנצויזישע, ראָמאַנטישע דיכטער, און נישט ווייט פון דאַן, אויף דער רי ד'אַסאַ איז אין יאָר 1874 געשטאָרבן דער היסטאָריקער. מישלע.

אויף דער רי אַנזשו נ. 6 איז אין יאָר 1834 געשטאָרבן אין טיפער עלטער דער גענעראַל לאַפּאַיעט, וועגן וועמען אונדז איז שוין פיל אויסגעקומען צו דערציילן.

האַרט ביים באַסטיליע־פּלאַץ, אויף דעם אָרט וואָס פאַרנעמט היינט דאָס הויז נ. 2 פון בולוואר באָמאַרשע, איז אין יאָר 1799 געשטאָרבן באָמאַרשע, וואָס האָט מיט זיין ווערק „פיגאַראָס חתונה“ צוגעהאָלפן דיסקרעדיטירן דעם אבסאָלוטיסטישן רעזשים. איבערלייענענדיק דאָס ווערק, האָט לודוויק דער 16־טער דערקלערט דער קעניגן, אַז „דאָס וועט קיינמאָל נישט געשפּילט ווערן, אום עס צו שפּילן, מוז צום ערשטן פאַלן די באַסטיליע“.

לודוויק דער 16־טער האָט קיין אַנונג נישט געהאַט אַז דער טאָג איז אַזוי נאָענט. איבריגנס, „פיגאַראָס חתונה“ איז געשפּילט גע־וואָרן אַ סך פריער.

וועגן אייניקע קירכעס מוז דאָ דערמאנט ווערן:

האַרט ביי די פאַריזער שפּייז־האַלעס געפינט זיך די גראַנדיעזע קירכע סענט־עסטאַש. אַ געמיש פון גאָטיק און רענעסאַנס, געבויט פון 1532 ביז 1630.

אין יענער קירכע איז פאָרגעקומען די טויפונג פון שפּעטערדיקן קאַרדינאַל רישעליע. דאָ געפינט זיך דאָס קבר פון לודוויק דעם 14־טנס מיניסטער קאָלבער. די סקולפּטור אויף זיין קבר איז גע־מאַכט דורך דעם באַרימטן קואַזוואָקס. אין דער זעלבער קירכע איז בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פאָרגעקומען די צערעמאָניע אַרום געשטאָרבענער מיראַבאָ, פאַרן אַריבערפירן אים אין פאַנטעאָן.

איינע פון די אָרגינעלע פאַריזער קירכעס אין אָן ספק די א. ג. סען זשערמען ל'אָקסערוא וואָס איר אַלטקייט גרייכט נאָך צום 5־טן י. ה. ווען ס'איז נאָך געווען אַ געצן־דינערישער טעמפּל, וואָס איז מערערע מאָל צעשטערט געוואָרן. איר היינטיקע אַרכיטעקטור־פאָרם באַ־קומט זי אין 15 י. ה.

געפינענדיק זיך האַרט ביים לוור, האָט די קירכע אויך באַדינט די פראַנצויזישע קעניגן.

אין דער צייט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע איז די קירכע אויסגענוצט געוואָרן אַלס שפּייכל פאַר פוראַזש, דערנאָך פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ דרוקעריי, לסוף געוואָרן דער „טעמפּל פון פאַרנומפט“.

לויט איר אַרכיטעקטור איז זי כמעט איינציק צווישן דער גרויסער צאָל קירכעס פון דער שטאָט.

ביים בולוואר סען זשערמען, געפינט זיך אַ קליינער פּלאַץ, וווּ מיר פאַרהאַלטן זיך ביי דער קירכע סען טאָמאַ ד'אַקאַן (Eglise

Saint-Thomas-d'Aquin) אויפגעבויט אין יאָר 1682. אין דער דאָזיקער קירכע, האָט זיך אין יאָר 1794 געפינען דער קלוב פון די יאַקאָבינער.

וועגן צוויי קירכעס, פּערל פון דער גאָטישער אַרכיטעקטור, מוז נאָך דאָ דערמאַנט ווערן, דאָס איז: די קירכע סען לאָרענט (ביים מזרח וואָגזאַל), געבויט אין 15 י. ה. און די קירכע סען סעוועראַן (St. Severin) ביים פּלאַץ סען מישעל, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן אין 14 י. ה. ביידע געביידעס, שעדעוורן פון פלאַמיק־גאָטישן סטיל, זיינען אַמבעסטן אָפּגעהיטן געוואָרן אין לויף פון די יאָרהונדערטער.

נאָך אַ קירכע איז פאַראַן אין פּאַריז וועגן וועלכע מיר מוזן דער־מאָנען ביים סוף פון אונדזער אַרבעט: דאָס איז דער דאָם אינוואַ־ליד. די קירכע, געבויט אין 17 י. ה. שטעלט מיט זיך פאָר אַ פיין אַרכיטעקטור־ווערק פון מאַנסאַרד'ן, אויב אָבער מיר פאַרהאַלטן זיך איצט ביי דעם דאָם, איז עס צוליב דעם קבר פון נאַפּאָלעאָנען, וואָס געפינט זיך דאָ. געשטאָרבן אויף דעם ווייטן אינזל, האָט ער אויס־געדרוקט זיין פאַרלאַנג צו ליגן נאָכן טויט ביי דער סען. אין 1840 ווערט זיין אַש אַהערגעבראַכט און אַוועקגעלייגט אין דער דאָזיקער קירכע, ווו עס ליגן אויך נאַפּאָלעאָנס ברידער. און זיין „אדלערל", אַהערגעבראַכט אין יאָר 1940.

פּאַריז פאַרמאָגט אויך פּרעכטיקע גערטענער, אָבער וועגן איינעם פון זיי, וועגן טילערי־גאַרטן, וואָס פאַרנעמט דעם שטח צווישן לוור און פּלאַץ קאָנקאָרד, מוז דאָ דערציילט ווערן:

זיין נאָמען שטאַמט נאָך פון ציגל פאַבריקן, וואָס האָט זיך דאָ געפינען. אין 16 י. ה. נאָכן טויט פון הענריך דעם צווייטן, לאָזט דאָ זיין אַלמנה, קאַטערינע מעדיטשי זיך אויפבויען אַ פּאַלאַץ, וואָס ווערט טאַקע גערופן דער טילערי־פּאַלאַץ. די געביידע וואָס האָט זיך געפינען ביי דער היינטיקער אַווני פאָל דערולעד איז כסדר באַ־וווינט געווען דורך מיטגלידער פון דער קעניגלעכער פאַמיליע. מע־רערע מאָל האָט מען דעם פּאַלאַץ געוואָלט אַנשליסן אין לוור, אָבער די זאַך איז נישט צושטאַנד געקומען. אין יאָר 1789, נאָך דעם אויס־ברוך פון דער רעוואָלוציע, באַזעצט זיך אין טילערי־פּאַלאַץ לודוויק דער 16־טער. פון דאַנען פּרובירט ער אַנטלויפן, און ווערנדיק צוריקגעבראַכט פון וואַרען, וווינט ער דאָ כמעט ווי אַ געפאַנגע־נער ביז דעם 10 אויגוסט 1792, ווען די פּאַריזער מאַסן שטורמען

דעם פּאַלאַץ, און מאַכן ענדלעך אַ סוף צו דער הערשאַפט פון די בורבאָנען.

אין די געביידעס פון טילערי־פּאַלאַץ וואָס האָבן זיך דאָ געפינען איז געזעסן דער רעוואָלוציאָנערער קאָנווענט. *) אין יאָר 1800 באַזעצט זיך דאָ נאַפּאָלעאָן דער ערשטער. דער פּאַלאַץ ווערט אויך געשטורמט בעת דער רעוואָלוציע פון 1830 וואָס מאַכט אַ סוף צו די בורבאָנען, און אין יאָר 1848 וואָס שטעלט איין אין לאַנד די צווייטע רעפּובליק.

אין יאָר 1871, אין די גאַסן־קאַמפן בעת דער קאָמונע, קומט דער פּאַלאַץ אום. די קליינע טייל וואָס איז פון אים פאַרבליבן, איז געוואָרן אנגעשלאָסן אין לוווּר, ביי דער זייט פון דער רי ריוואָלי. אַלע זיינע שטיינער זיינען איבערגעפירט געוואָרן אין פאַרשידענע ערטער. און דער פּלאַץ איז אין יאָר 1889 פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דעם פּרעכטיקן פּאַרק, וואָס בלויז דער נאָמען זיינער דערציילט וועגן דעם אַלטן פּאַלאַץ וואָס האָט זיך דאָ געפינען, און אין וועלכן עס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אַזוי פיל געשעענישן, וואָס זיינען אויף אַלע צייטן איינגעשריבן אין דער געשיכטע פון פּאַריז.

פּאַריז פאַרמאָגט אויך פיינע, הויך קינסטלערישע פאָנטאַנען, אין איינער פון זיי, וואָס טראָגט דעם נאָמען „פאָנטען דעז אינאָסאַן (fontain des Innocents) אין אָן ספק דער סאַמער פּרעכטיקסטער, און געפינט זיך אויף דער רי סען דעני, שוין ביי די פּאַריזער שפּייז־האַלעס.

שוין אין 5 י. ה. האָט זיך דאָ געפינען אַ בית עולם וואָס איז אַריין אין דער געשיכטע פון פּאַריז א. נ. פון „די אומשולדיקע״ ; וועגן דעם בית עולם דערציילט אונדז אויך ראַבליע, פראַנסואַ ווילאָן א. א. פּאַריז האָט פאַרמאָגט אַ סך בית עלמינס, אָבער דאָס בית עולם פון די „אומשולדיקע״ איז געווען דאָס סאַמע גרעסטע. אין יאָר 1785 האָט מען עס אנגעהויבן באַזייטיקן, אַריבערפירנדיק די אויסגעגראָבענע ביינער אין די קאַטאַקאָמבן, ווו מיר זעען זיי ביז היינט צו טאָג. דער „פאָנטאַן פון די אומשולדיקע״ איז דאָ אויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1549, דורך דעם אַרכיטעקט פּיער לעסקאָ,

---

*) אויף דער אָפּצוימונג פון טילערי־גאָרטן, אויף דער רי ריוואָלי, אנטקעגן דעם הויז נ. 228 געפינט זיך די אויפשריפט וואָס דערמאָנט וועגן זיץ־אָרט פון קאָנווענט.

און זיינע פּרעכטיקע נימפן זיינען דאָס ווערק פון קינסטלער זשאַן גוזשאָן.

אויף רי דע גרענעל נ. 57‑59 געפינט זיך אַ באַרימטער פאַנטאַן וואָס איז באַקאַנט אין פאַריז א. נ. „פאַנטאַן פון די פיר יאָר־צייטן" געצייכנט דורך דעם אַרכיטעקט און סקולפּטאָר, בושאַרדאָן. דער ריזיקער פאַנטאַן איז אויפגעבויט געוואָרן אין די יאָרן 1739‑1746 און איז באַדעקט מיט פיינע סקולפּטורן. אין הויז גופא ווו דער פאַנטאַן געפינט זיך, האָט יאָרן לאַנג געוווינט דער דיכטער אַלפרעד דע מיסע. דאָ האָט ער געשאַפן די מערסטע פון זיינע ווערק.

מיר האָבן שוין דערציילט וועגן פיל קאַפע־הייזער וואָס האָבן פאַר אונדז אַ געשיכטלעכן אינטערעס. וועגן נאָך איינע מוזן מיר דאָ דערמאָנען:

אויף דעם בולוואַר מאָנפּאַרנאַס, האַרט ביי דער אַווני אָבסערוואַטואַר געפינט זיך די קאַפע „קלאָזערי דע לילאַ", אין דעם לאָקאַל האָט אַ מאָל איבסען געלייענט פאַר אַנ׳ענגן קרייז זיין „ווילדע ענטע". זער אָפט פלעגט מען דאָ טרעפן לענינען וועלכער פלעגט אַהערקומען לייענען אָדער שרייבן.

יאָ, פאַריז האָט נישט נאָר אירע היסטאָרישע פלעצער, פון גרויסן אינטערעס, נאָר אויך איר הומאָר, דער הומאָר פון אַנ׳אייביקער שטאָט, מיר האָבן שוין פיל וועגן דעם דערציילט, אבער נאָך עפּעס מוז דאָ דערציילט ווערן:

אויף דער רי מופטאַר געפינט זיך אַ גאַנץ אַלטע קירכע סען מעדאַר, וואָס האָט ביז צום סוף פון 18 י. ה. געהאַט נעבן זיך אַ קליין בית עולם, אויף וועלכן ס׳איז חודש יאַנואַר 1732 מקבר געוואָרן אַ יונגער גלח פראַנסואַ דיאַקאָן, וואָס איז געשטאָרבן פון הונגער און אויסמאַטערונג. גלייך נאָך דער קבורה, האָבן זיך איבער פאַריז פאַרשפּרייט קלאַנגען אַז ביי דעם קבר פון דעם יונגן גלח קומען פאָר נסים, אַז אַ בלינדער האָט אנגעהויבן זען, אַ שטומער רעדן א. א. וו. פאַריז האָט אנגעהויבן לויפן צום קבר פון די נסים, און ס׳האָט זיך דאָרט געטאָן חושך; אַ געדראַנג, אַ שטופּעריי, געשלעגן, און פון טאָג צו טאָג זיינען די מאַסן קראַנקע געוואָרן אַלץ צאָלרייכער און דער טומל אַלץ שרעקלעכער.

אין איינעם אַ פרימאָרגן, דעם 29 יאַנואַר 1732 אַז די מאַסן האָבן אנגעהויבן קומען, האָבן זיי געטראָפן דאָס קבר אָפּגעצוימט מיט אַ

פּלאַט, וואָס מען האָט אויפגעשטעלט ביי נאַכט, און פּאָליציי, וואָס האָט באַוואַכט, און נישט צוגעלאָזט צו דעם אָרט.

דאַן האָט זיך אויף דעם פּלאַט באַוויזן אַנ׳אויפשריפט געמאַכט דורך אַנ׳אומבעקאַנטער האַנט, מיט פאָלגנדיקן אינהאַלט:

De part le Roy
defense à Dieu
De faire miracle
en ce lieu. *)

אַנ׳אויפשריפט וואָס האָט ווי פיל אַנדערע אַזאַלכע, באַוויזן דעם וואונדערבאַרן הומאָר פון די פּאַריזער.

אין 18 י. ה. אייניקע יאָר פאַר דער רעוואָלוציע, ווען די שטייערן האָבן שרעקלעך געקוועלט די פּאַריזער, האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסער שמוגל, וואָס איז אויסן געווען אויסצומיידן די שטייערן ביים אַריינברענגען סחורות און לעבנס־מיטל אין דער שטאָט.

די רעגירונג, זוכנדיק צו באַקעמפן דעם שמוגל, האָט בוכשטעבלעך, ארומגעצוימט פּאַריז מיט אַ מויער פון היטערס א. א. אַפּצוימונגען. די שטאָט האָט דערויף געענטפערט מיט פאָלגנדיקן ווערטל:

Le mur murant Paris rend Paris murmurent. **)

בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע האָבן מאַמעס איינגעוויגט דאָ זייערע קינדער מיט אַנ׳אַלט לידל, וואָס מען האָט איבערגעאַרבעט און צוגעפּאַסט צו די נייע געשעענישן:

Si mon petit sera gentil,
S'il ira bientôt au lit
Je le caresserai
Et puis je lui ferai
Danser la carmagnole.

שפּעטער האָט גאַווראָש געזינגען:

Je suis tombé par terre
C'est la faute à Voltaire
Le nez dans le ruisseau
C'est la faute de...

---

*) אין נאָמען פון קעניג, אַ פאַרבאָט צו גאָט, צו באַווייזן נסים, אויף דעם אָרט.

**) אַ ווערטער שפּיל, וואָס זיין זין איז פאָלגנדיקער: די מויער וואָס פאַרמויערט פּאַריז, רופט אַרויס אין פּאַריז אַ מורמלען...

און אויסגעהויכט זיין וואונדערלעכע נשמה, נישט דערזינגענדיק דאָס וואָרט, רוסאָ.

אין 1830 בעת דער רעוואָלוציע וואָס האָט געדויערט נאָר דריי טעג און ענטגילטיק אַ סוף געמאַכט צו דער הערשאַפט פון די בורבאָנען, זיינען אין די ערשטע צוויי טעג אויפגעשטעלט געוואָרן איבער די פּאַריזער גאַסן זעקס טויזנט באַריקאַדן.

אין יאָר 1848 פלאַקערט ווידער אַ קאַמף אויף די פּאַריזער גאַסן. די אידעיע פון דער רעפּובליק לאָזט נישט צורו. ענדלעך ווערט לואי פיליפּ אַראָפּגעוואָרפן און ס'ווערט פּראָקלאַמירט די צווייטע רעפּובליק.

אָבער אויך די צווייטע רעפּובליק האָט נישט קיין לאַנגע יאָרן. אין צוויי יאָר אַרום מאַכט נאַפּאָלעאָן דער דריטער זיין פאַרשווערונג, ווידער גיסט זיך בלוט איבער פּאַריז. באַריקאַדן ווערן אויפגעשטעלט און באַריקאַדן געשטורעמט, לסוף ווערט די רעפּובליק צעטרעטן אונטער זיין ברוטאַלן שטיוול וואָס פּרעסט דאָס לאַנד צוואַנציק יאָר צייט, ביז זיין מאַכט פאַלט ביי סעדאַן.

און ווידער פלאַקערט אַ קאַמף אויף די גאַסן פון פּאַריז. דאָס איז דער אויפשטאַנד פון די קאָמונאַרן, און אויף טריט און שריט באַריקאַדן, טרערן און בלוט.

סוף פון פאַרגאַנגענעם י. ה. הויבט זיך אָן אין פּאַריז אַן'עפּאָכע פון אַנאַרכיסטישן קאַמף און טעראָר. ס'הילכן אָפּ די נעמען פון רעוואַשאָל, וואַיאַן א. א. אין פיל ערטער פלאַצן אויף באָמבעס, און אויף דאָס ניי גיסט זיך בלוט איבער די פּאַריזער גאַסן.

דעם 31 מערץ 1892 גייט רעוואַשאָל אַריין אין רעסטאָראַן „ווערי" אויפן בולוואַר מאַזשענטאַ נ. 22, ער ווערט דערקענט דורכן בל בית און דעם באַדינער, און אויסגעליווערט דער פּאָליציי. דריי וואָכן שפּעטער רייסט אויף אין דעם רעסטאָראַן אַ באָמבע: דער בל בית ווערט דערהרגעט, ביים באַדינער רייסט עס אָפּ אַ פוס, און זעקס באַזוכער פון רעסטאָראַן ווערן פאַרוואונדעט.

די רי לע פּעלעטיע וויים צו דערציילן פון דעם שרעקלעכן אַטענטאַט קעגן נאַפּאָלעאָנען דעם דריטן, אַדורכגעפירט דורך דעם איטאַליענישן פּאַטריאָט ארסיני, דעם 14 יאַנואַר 1858. נאַפּאָלעאָן דער דריטער איז געבליבן נישט אנגערירט, נאָר אַרום אים זיינען צוועלף מענטשן געוואָרן דערהרגעט, און הונדערט פופציק פאַרוואונדעט.

האַרט ביי די קאַסקאַדן פון בולאָנער וואַלד, שיסט אין זומער

1867 דער פּאָליאַק בערעזאָווסקי אויף דעם רוסישן קייזער אַלעק־סאַנדער דעם צווייטן, וואָס איז צו גאַסט אין פּאַריז.

פּאַריז איז געוואָרן דער צענטער פון אַלע פעלקער וואָס קומען דאָ זיין, לעבן, שאַפן. ראַטעווען זיך דאָ פון זייערע פאַרפאָלגער און באַפאַלן דאָ זייערע פאַרפאָלגער. אַמאָל איז די שטאָט שטיל ווי אַ פעלד אין אַ זומער נאַכט, און אַמאָל שליידערט זי שטיינער, און ברויזט ווי אַ ווולקאַן. און דערפאַר טאָקע די ליבשאַפט צו דער שטאָט פון אייגענע, און פון פרעמדע וואָס פילן זיך דאָ ווי אייגענע, די ליבשאַפט פון אַ העגריך היינע וואָס האָט געשריבן:

„אַ דאַנק דיר פּרעכטיקע ליטעציע! כ׳וועל דיך ליבן ביז דער לעצטער מינוט מיינער, די לידן מיינע וועלן פאַרגרינגערט ווערן פונ׳ם געדאַנק אַז כ׳שטאַרב אין דיינע אָרעמס“.

און די ליבשאַפט פון אַ וויקטאָר הוגאָ וואָס האָט געשריבן:

„פּאַריז ווייזט תמיד די ציין; ווען זי זידלט נישט, לאַכט זי. אַזוי איז די דאָזיקע שטאָט. דער רויך פון אירע דעכער, זיי־נען די אידעיען פון אוניווערס. אַ הויפן בלאָטע און שטיינער — אויב מען וויל, אָבער איבער אַלעם, אַנ׳עטיש וועזן. די שטאָט איז מער ווי גרויס, זי איז אומגעהויער. פאַרוואָס? ווייל זי וואַגט.“ *)

סוף.

*) « Paris montre toujours les dents ; quand il ne gronde pas il rit.

Tel est ce Paris. Les fumées de ces toits sont le idées de l'univers. Tas de boue et de pierres si l'on veut, mais par-dessus tout, etre moral. Il est plus que grand, il est immense. Pourquoi ? parce qu'il ose.» *)

# זוכצעטל

א.

אַבעלאַר: ז. 124.
אַנוּ, גרעפֿן ד׳: ז. 351.
אודאָן: ז. 45.
אָווני: אָבסערוואַטואַר: ז. 167.
„ ווילייע: ז. 163.
„ וויקטאָר הוגאָ: ז. 163.
„ עלאָ: ז. 76, 163.
„ פּאָל דערולעד: ז. 165.
איבסען: ז. 167.
אינזל פון הייליקן לודוויק: ז. 77, 133.
אייפעל גוסטאַוו: ז. 62.
אייפעל־טורם: ז. 62.
אָלאַר, פּראָפעסאָר: ז. 42.
אַלעקסאַנדער דער ערשטער (דער צאַר): ז. 163.
אַלעקסאַנדער דער צווייטער (דער צאַר): ז. 170.
אַמברואַז פּאַרע: ז. 6, 7, 8, 10.
אַנגולעם, פירשטן ד׳: ז. 61.
אַנגי׳ען, פירשט ד׳: ז. 58.
אַנגר: ז. 163.
אַנדערסען: ז. 135.
אָסמאַן, באַראָן: ז. 11, 20.
אַפּיק, גענעראַל: ז. 35.
אַפר, בישאָף: ז. 86.
אָפּענבאַך: ז. 142, 150.
אָפּעראַ: ז. 122, 134.
אָפּעראַ קאָמיק: ז. 121.
אָרנאַנאַ: ז. 110.
אָרס יני: ז. 170.
אָש, גענעראַל: ז. 19.

ב.

באַבעף: ז. 92.
באָדאַן: ז. 38.
באַדי: ז. 93.
באָדלער: ז. 12, 35, 83, 153.
באַז, באַראָן: ז. 116, 156.
באַלזאַק: ז. 76.
באָמאַרשע: ז. 158.
באָנאַ: ז. 88.
באָנאַפּאַרט: (זע נאַפּאָלעאָן).
באָניפּאַס דער אַכטער (פּויפּסט): ז. 99.
באַסאָמפּיער, מאַרשאַל: ז. 73.
באַסטיליע: ז. 81, 117, 164.
באַר, שעוואַליע דע לאַ: ז. 91, 92, 95.
באַראַ׳ם: ז. 55, 67, 119.
באַרטאָלאָמעי־נאַכט: ז. 23, 92, 102.
באַשקירצעוואַ מאַריאַ: ז. 75.
בואַזאָ: ז. 22.
בואַליאָ: ז. 22.
בולוואַרן:
באָמאַרשע: ז. 164.
גרענעל: ז. 148.
די טעמפּל: ז. 59.
דעז איטאַליען: ז. 121.
הענריך דער פערטער: ז. 84.
מאַזשענטאַ: ז. 169.
מאָנפּאַרנאַס: ז. 33, 167.
סעבאַסטאָפּאָל: ז. 118.
סען זשערמען: ז. 11, 165.
סען מישעל: ז. 5, 10, 12, 131.
קאַפּוצין: ז. 122.
בולאַנזשע, גענעראַל: ז. 142.
בורבאָן, העגריך: (זע העגריך דער פערטער).

בורבאָנען: ז. 27, 39, 44, 52, 56, 61, 93, 123, 142, 166.
בורזשע פּאָל: ז. 45.
בושאַרדאָן: ז. 167.
ביסמאַרק: ז. 112.
ביערנסטערן־ביערנסאָן: ז. 28, 29.
בית עולם:
מאָנמאַרט: ז. 141.
מאָנפּאַרנאַס: ז. 33, 142, 143, 147.
פּאַסי: ז. 75.
בלאָנדעל: ז. 118.
בעטראַנקור: ז. 54.
בענזשאַמאָן קאָנסטאַן: ז. 71.
בעראַנזשע: ז. 46, 59.
בערליאָז: ז. 96, 141.
בערנע לודוויק: ז. 140, 142, 150.
בערעזאָווסקי: ז. 170.
בריקן:
פּאָן אַ שאַנזש: ז. 129.
פּאָן לואי פיליפּ: ז. 78.
פּאָן נעף: ז. 77.

ג.

גאָבעל: ז. 66, 67.
גאָגאָל: ז. 120.
גאַווראַש: ז. 169.
גאַמבעטאַ: ז. 19, 92, 120, 142.
גאָנקור: ז. 120.
גונאָ: ז. 114.
גיז, פירשט: ז. 107, 109.
געד, זשול: ז.
גרעגואַר, אַבע: ז. 33, 40, 66, 144, 145.
גרעגואַר פון טור: ז. 125.
גרעגאַר (פּויפּסט): ז. 130.
גרעץ, פּראָפעסאָר: ז. 125.
גערשוני, גראַגאַרי: ז. 145, 150.

ד.

דאַגער: ז. 114, 122.
דאָדע אַלפאָנס: ז. 120, 154.
דאַוווּ, מאַרשאַל: ז. 156.
דאַוויד: ז. 12, 39, 40.
דאַלו: ז. 45, 113.
דאָמיע: ז. 84.
דאַנטאָן: ז. 11, 12, 34, 41, 66, 67.
דאַנטע: ז. 16, 124.
דאָנין, ניקאָלאַי: ז. 130.
דאָנינג העלענע: ז. 135, 136, 137.
דאַניעל סטערן: ז. 153.
דוואָרזש עצקי מאַרק: ז. 150.
דיאָגען: ז. 61.
דיאַקאָן: ז. 167.
דיד ראָ: ז. 25.
דיומאַ, אַלעקסאַנדער (זון): ז. 114, 121.
דירעקטאָריע: ז. 17, 18, 26.
דעלאַקרואַ: ז. 84, 152, 153.
דענאָן: ז. 112.
דענים רעסיב: ז. 35, 38.
דענים (הייליקער): ז. 88, 89.
דרייפוס אַלפרעד: ז. 146.

ה.

האָטעלן:
ד'אַנגולעם: ז. 61.

דיע : ז. 6.
לאָזאַן : ז. 79, 83.
לאָמבער : ז. 84, 85.
ליטעציאַ : ז. 149, 150.
סואָסאָן : ז. 23.
סען פּאָל : 101.
פּראַנסואַ דעם ערשטן : ז. 156.
שאַראָן : ז. 78.
שעניזאָ : ז. 85.
האַלעווי : ז. 142.
האַרטאָרף : ז. 136.
היפּאָקראַט : ז. 9.
היינע הענריך : ז. 36, 119, 120, 135, 141, 142, 150, 170.
הענריך דער צווייטער : ז. 23, 102, 165.
הענריך דער דריטער : ז. 106, 107, 108.
הענריך דער פערטער : ז. 16, 73, 81, 84, 103, 109.
הענריך דער פערטער (קייזער) : ז. 99.
הענריך דער פינפטער : ז. 93.

ו.

וואָבאַן, מאַרשאַל : ז. 27.
וואַגנער ריכאַרד : ז. 136, 141, 147, 153.
וואַיאַן, מאַרשאַל : ז. 138.
וואַיאַן, (אַנאַרכיסט) : ז. 169.
וואַלואַ, מאַרגאַריטע : ז. 103.
וואָלטער : ז. 15, 94, 92, 153.
וואַלעריאַן בארג : ז. 91.
וואַנזעטי : ז. 123.
וואַן לאָאָ : ז. 85.
וואַנסען, (שלאָס) : ז. 106.
וויאָלע לע דיק : ז. 128.
ווילאַן, פראַנסואַ : ז. 20, 92, 124, 167.
ווילעט, מאַרקיז דע לאַ : ז. 154.
וויקטאָר הוגאָ : ז. 15, 18, 25, 36, 38, 92, 118, 154, 163, 170.
וועלאָדראָם ד'איווער : ז. 148.
ווערלען : ז. 16.
ווערניאָ : ז. 30.

ז.

זאָלאַ, עמיל : ז. 15, 92, 120.
זאַק, אייזשען : ז. 147, 150.
זשאָזעפינע באַהאַרנע : ז. 18.
זשאַן ד'אַרק : ז. 25, 93.
זשאַן גוזשאָן : ז. 102, 106, 156, 167.
זשאַן זשאָרעס : ז. 15, 120.
זשאַק דע מאָלע : ז. 50.
זשאָפּראַן : ז. 31.
זשאָרזש דער דריטער : ז. 74.
זשאָרזש זאַנד : ז. 117.
זשול פאַוור : ז. 38.
זשיל, אַנדרע : ז. 96.
זשיטלאָווסקי ד"ר : ז. 146.
זשימנאַז זשאַפּי : ז. 148.
זשיראַרדאָן : ז. 14.
זשענעוויעווע (הייליקע) : ז. 16.
זשעראַר, באַראָן : ז. 39.

ט.

טאַלייראַן : ז. 64.
טאַלמאַ : ז. 163.

טאָלסטוי לעוו: ז. 29.
טאָמאַ, גענעראַל: ז. 96.
טיטשיען: ז. 85.
טילערי־גאָרטן: ז. 165.
טיער: ז. 95, 119, 154.
טעאָפּיל גאָטיע: ז. 83.
טעמפּל־טורם: ז. 53.
טעמפּל־סקווער: ז. 46.
טרעסטאַל: ז. 143.
טשאַיקאָווסקי: ז. 141.
טשאַרטאָריסקי, פּירשט: ז. 84.

י.

יאַקאָבינער: ז. 34, 165.
יוליאַן דער אַפּאָסטאַט: ז. 13.
יהודה בן דוד: ז. 130.
יונתן: ז. 131, 132.
יחיאל פון פּאַריז: ז. 130.
יעזואיטן: ז. 15, 94.

ל.

לאָזאַן, פּירשט: ז. 80, 81, 83.
לאַוראָוו: ז. 44.
לאַמאַרטין: ז. 37.
לאַמבער דע טאַריני: ז. 84.
לאַסאַל פערדינאַנד: ז. 135, 136.
לאַפאַיעט: 28, 65, 66, 164.
לואי פיליפ: ז. 60, 84, 169.
לודוויק דער 2־טער: ז. 135.
לודוויק דער 6־טער (דער דיקער): ז. 47, 90.
לודוויק דער 7־טער: ז. 126.
לודוויק דער 9־טער (דער הייליקער): ז. 93, 130.
לודוויק דער 13־טער: ז. 77, 79, 81, 109, 110, 162.
לודוויק דער 14־טער: ז. 22, 28, 29, 80, 81, 83, 111, 115, 116.
לודוויק דער 15־טער: ז. 163.
לודוויק דער 16־טער: ז. 19, 51, 52, 53, 55, 64, 116, 156, 158, 164, 166.
לודוויק דער 17־טער: ז. 54.
לודוויק דער 18־טער: ז. 38, 40, 61.
לוור: ז. 98, 164, 166.
לויאָלאַ איגנאַטיוס: ז. 15, 92, 94.
ליטעציאַ: ז. 13, 77.
לימיער (ברידער): ז. 122.
ליסט פראַנץ: ז. 153.
לעאָנאָראַ גאַליגאַי: ז. 109, 110.
לעבאָן פיליפ: ז. 85.
לעבראַן: 19, 84.
לעוואָ: ז. 17, 78, 79, 84, 85, 111.
לעמערסיע: ז. 13, 111.
לענואַר: ז. 115.
לענין: ז. 167.
לעסיער: ז. 84.
לעשטשינסקאַ מאַריאַ: ז. 52.
לעשטשינסקי סטאַניסלאַוו: ז. 52.

מ.

מאַדלען לואי: ז. 52.
מאָליער: ז. 21, 22, 24, 76.
מאַיען, פּירשט: ז. 107.
מאַלע, גענעראַל: ז. 68, 69, 70.

מאַנועל: ז. 154.
מאַנטעין: ז. 92.
מאַנטעספאַן מ"ם: ז. 80, 83.
מאַנמאַרט: ז. 87.
מאַנסאַרד: ז. 165.
מאַנפאַרנאַס: ז. 5, 33.
מאַפּאַסאַן: ז. 44, 154.
מאַקאַרט: ז. 139.
מאַק מאַהאָן: ז. 119.
מאַראַט: ז. 11, 12, 34, 35, 66.
מאַרטאַן אַנרי: ז. 33, 105.
מאַריז (ברידער): ז. 113.
מאַריע אַנטואַנעטע: ז. 40, 41, 51, 54, 64, 65.
מאַריע לואיזע: ז. 37, 163.
מאַריע לעשטשינסקאַ: ז. 52.
מאַרס־פעלד: ז. 62.
מאַרסעליעזע: ז. 40.
מאַרע: ז. 61.
מוזעי דיפּיטריען: ז. 12.
„ קלוני: ז. 12, 13, 132.
„ אַרז־ע־מעטיע: ז. 117.
מולאַן דע לאַ גאַלעט: ז. 86.
מיניאַר: ז. 25.
מיסע, אַלפרעד דע: ז. 153, 164, 167.
מיראַבאָ: ז. 34, 156, 164.
מירבאָ אָקטאַוו: ז. 76.
מיראַ'ט מאַרשאַל: ז. 163.
מיראַ'ט קאַראָלינע: ז. 163.
מישלע: ז. 52, 118, 164.
מעדיטשי קאַטערינע: ז. 23, 73, 103, 108, 165.
מעדיטשי מאַריע: ז. 59, 109.
מענדעס קאַטיל: ז. 147, 150.
מילאַך לייב: ז. 147.
משה פון קוצי: ז. 130.

נ.

נאַאיי, גראַף: ז. 28.
נאַדלער מוניע: ז. 149.
נאָטר־דאַם: ז. 85, 98, 103, 127, 128.
נסים־הויף: ז. 105.
נאַפּאָלעאָן דער ערשטער: ז. 17, 25, 27, 30, 34, 35, 44, 56, 57, 58, 61, 68, 69, 70, 71, 74, 78, 85, 111, 119, 152, 156, 163, 165, 166.
נאַפּאָלעאָן דער צווייטער: ז. 37.
נאַפּאָלעאָן דער דריטער: ז. 11, 25, 36, 37, 38, 72, 93, 123, 143, 163, 169, 170.

ס.

סאַקאָ: ז. 123.
סאַראַ בערנאַרד: ז. 139, 140, 150.
סוטין חיים: ז. 146, 147.
סופלאָ: ז. 22.
סטאַל, מ"ם דע: ז. 71.
סטיינלעין: ז. 97.
סיטע: ז. 133.
סילי, פירשט: ז. 109.
סילי־פרידאָם: ז. 119.
סיעס: ז. 66, 155, 156.
סעדאַן: ז. 93.
סעווינֵיע, מאַרקיז: ז. 81, 83.
סען באַרב: ז. 15.
סען בעוו: ז. 45.
סען לאַזאַר (טורמע): ז. 158.

סען סאנס: ז. 14, 44, 146, 150.
סען סימאָן: ז. 14.
סען קאָם (אמפּיטעאַטער): ז. 12.
סען קלו: ז. 108.
סעסיל רענאַ: ז. 31, 79.
סערוואנדאני: ז. 17.
סעפּטעמבער־שחיטה: ז. 18.

ע.

עבער: ז. 12, 41.
עטיען דאָלע: ז. 19.
עלאַאיזע: ז. 124.
עלעטער: ז. 98.
עראזם: ז. 16.

פּ.

פּאַטיר: ז. 125.
פּאָמפּאַדור מ"ם: ז. 163.
פּאַנטעאָן: ז. 22, 88, 163, 164.
פּאַקלאַן: (זע מאָליער).
פּאַסקאַל: ז. 16, 160.
פּאַריזער קאָמונע: ז. 24, 38, 95, 154, 166.
פּאַלעי טילערי: ז. 27, 165, 166.
„ יוסטיץ: ז. 13, 129, 130, 131.
„ עליזעי: ז. 163.
„ רויאַל: ז. 24, 26.
„ שאַיאָ: ז. 74.
פּאָרשטאַט, מאָנמאַרט: ז. 119.
„ פּואַסאָניער: ז. 119.
„ סענט אַנטואַן: ז. 86.
פּאָרט סען דני: ז. 115, 118.
„ סען מאַרטאַן: ז. 115.
פּיווי דע שאַוואַן: ז. 163.
פּיליפּ אויגוסט: ז. 98, 126, 128.
פּיליפּ דער 4־טער (דער שיינער): ז. 47, 48, 50, 81, 99.
פּיער לעסקאָ: ז. 102, 167.
פּיעסקי: ז. 60.
פּיר סערזשאַנטן: ז. 35, 38.
פּישעגרי (גענעראַל): ז. 55, 56.
פּלאַמעל ניקאָלאַי: ז. 133, 160.
פּלעצער:
אָדעאָן: ז. 19.
אָפּעראַ: ז. 122.
באַסטיליע: ז. 86, 115, 164.
בואַלדיע: ז. 121.
בורס: ז. 120.
גרעוו: ז. 110.
דאָמעניל: ז. 113.
דאָפין: ז. 50, 133.
וואָלטער: ז. 148.
וואנדאָם: ז. 29, 30, 122.
טערט: ז. 89.
מאָבער: ז. 19.
מאַדלען: ז. 122.
סען זשאַרזש: ז. 154.
סען מישעל: ז. 5, 6.
סען פּיער: ז. 92, 93.
עטואַל: ז. 40.
פּאַנטעאָן: ז. 15, 89, 92.
קאָנקאָרד: ז. 21, 32.
רעפּובליק: ז. 46, 113, 115.
שאַטאָ ד'אָ: ז. 113.
שאַטלע: ז. 129, 159.
פּעגו: ז. 39.
פּעדעראַציע־יום טוב: ז. 63.
פּעטלורא, סימאָן: ז. 131, 144, 145.

פעטער פון קלוני: ז. 126.
פעפען: ז. 60.
פערדינאַנד דער 3־טער: ז. 81.
פער לאַ שעז: ז. 92, 139, 149.
פראַדיע: ז. 152.
פראָטאָ: ז 155.
פראַנקלין: ז. 74.
כראָנס אַנאַטאָל: ז. 152.
פראַנסואַ דער 1־טער: ז. 6, 22, 102.
פרידמאַן זיגוואַרד: ז. 139.
פרידריך באַרבאַראָססאַ: ז. 99.
פריסקוס: ז. 125.
פרעמיע: ז. 26.
פערנעל: ז. 160.

צ.

צעזאַר פראַנק: ז. 44.

ק.

קאַדודאַל זשאָרזש: ז. 55, 57.
קאַוועניאַק, גענעראַל: ז. 37.
קאַטאַקאָמבן: ז. 10, 117, 167.
קאַלבער: ז. 164.
קאַלווין: ז. 16, 124.
קאָלאָן עדואַרד: ז. 141, 150.
קאָליני: ז. 23, 24, 104.
קאַמיל דעמולען: ז. 12, 18, 19.
קאָנדאָרסע: ז. 157, 158.
קאָנוועגט: ז. 27, 41, 62, 166.
קאָנט אויגוסט: ז. 14, 59.
קאַנטשיני: ז. 109, 110.
קאָנסולאַט: ז. 18.
קאָנסטאַנציוס כלאָרוס: ז. 12.
קאָנסיערזשערי: ז. 54.
קאָראָ: ז. 119.
קאַרבאַנאַכן: ז. 39.
קאַריעי בעלעז: ז. 97.
קאַרנאַ, לאַזאַר: ז. 71.
קאַרנעל: ז. 26.
קאַרפּאַ: ז. 122, 134, 138.
קאַפע „קלאָזערי דע לילאַ“: ז. 167.
קאַפע „רעזשאַנס“: ז. 25.
קאָקטאָ זשאַן: ז. 147.
קאָצעבו, באַראָן: ז. 135.
קואַזוואָקס: ז. 164.
קויפעל: ז. 85.
קולאַנזש דע: ז. 82.
קור דע מיראַקל:
„ „ ראַהאַן: ז. 126.
„ „ לאַ רען: ז. 156.
„ „ קאָמערס: ז. 11.
קיוויע: ז. 93.
קירכעס:
אינוואַליד־דאַם: ז. 165.
אָראַטואַר: ז. 23.
מאַדלען: ז. 122.
קארמעליט: ז. 18.
סאַקרי קער: ז. 88, 91, 93.
סאָרבאָן: ז. 13, 14.
סען זשוליען לע פּאָוור: ז. 124.
סען זשערמען דע ל'אָקסערואַ: ז. 164.
סען טאָמאַ ד'אַקאַן: ז. 165.
„ סען זשאָזעף: ז. 120.
סען לאָרענט: ז. 165.
סען לואי: ז. 85.
סען מעדאַר: ז. 167.
סען ניקאָלאַ די שאַרדאָנע: ז. 19.
סען סילפּיס: ז. 17, 18, 157.
סען סעווראַן: ז.165.

סענט אַנדרע דעז אַר: ז. 10.
סענט עסטאַש: ז. 164.
סענט עטיען די מאָנד: ז. 16.
סענט עליזאַבעט: ז. 59.
סענט ראָק: ז. 26, 27.
סען פּיער: ז. 90, 91.
שאַפּעל דע מיראַקל: ז. 132.
קלאָווים: ז. 16.
קלאַץ: ז. 67.
קלעמאַנסאָ זשאָרזש: ז. 90, 120.
קעי אַנזשו: ז. 79, 94.
„ אָרלעאַן: ז. 86.
„ בורבאָן: ז. 78, 79.
„ וואָלטער: ז. 152, 153, 154.
„ מאַלאַקע: ז. 152.
„ מאַרשע אַ נ עף: ז. 163.
קראָ שאַרל: ז. 20.
קראַנץ: ז. 17.

ר

ראַבלע: ז. 16, 92, 124, 167.
ראָבעספּיער: ז. 25, 31, 35, 42, 43, 44, 66, 67, 79, 119, 158.
ראַדען: ז. 120.
ראַוואַליאַק: ז. 109.
ראָלאַן מ"ם: ז. 19, 41.
ראַסין: ז. 16.
ראַקאָוויצאַ, פּירשט: ז. 136.
ראַשעל: ז. 139, 140.
ראַשפּאַר אַנרי: ז. 120, 155.
רואַיאַל מ"ם: ז. 51, 54, 61.
רוסאָ, זשאַן זשאַק: ז. 15, 25, 51, 92, 156, 169.
רי אַטפוי: ז. 12, 134.
„ אמלאַ: ז. 61, 149.
„ אַנזשו: ז. 164.
„ אַנסיען קאָמעדי: ז. 11.
„ אַקסאָ: ז. 159.
„ אָראַטואַר: ז. 23.
„ אַרזשענטוי: ז. 26.
„ באַיאַר: ז. 156.
„ באַניאָלע: ז. 156.
„ בערנאַרדאַן: ז. 84
„ ברעטאָנוויליע: ז. 85.
„ ד'אַסאַ: ז. 164.
„ ד'אַרען: ז. 19.
„ דע באָן: ז. 153.
„ דע גרענעל: ז. 167.
„ דע דראַגאָן: ז. 154.
„ דע דעי פּאָן: ז. 79.
„ לאַ דואַן: ז. 114, 115.
„ דע ל'אוניווערסיטע: ז. 154.
„ דע ל'איראַנדעל: ז. 6.
„ דע לאַבאַ: ז. 148.
„ דע לאַ בישערי: ז. 5.
„ דע לאַ האַרפּ: ז. 12, 134.
„ דע לאַ טאַשערי: ז. 133.
„ דעז אַרשיוו: ז. 131.
„ דע טעמפּלע: ז. 59.
„ דעקאַרט: ז. 16.
„ דע קלערי: ז. 118.
„ דע ריוואָלי: ז. 23, 24, 29, 99, 166.
„ וואָזשיראַר: ז. 18.
„ וואַלואַ: ז. 24.
„ וואַנסאַן: ז. 96.
„ ווערבואַ: ז. 117.
„ זאָמעראַרד: ז. 13.
„ טורנאָן: ז. 19.
„ טירביגאָ: ז. 113.
„ לאַ טור דע נאָטר דאַם: ז. 163.

„ לואי לע גראַן: ז. 122.
„ לוסיען גאַלאַרד: ז. 97.
„ לעפּיק: ז. 97.
„ לע פּעלטיע: ז. 170.
„ מאַנט טאַבאַר: ז. 164.
„ מאָנמאַרט: ז. 120.
„ מאָנמאַרענסי: ז. 133.
„ מאָן סעני: ז. 96.
„ מופּטאַר: ז. 167.
„ מיסיע לע פּראַנס: ז. 14, 15.
„ מעלע: ז. 117.
„ נאַרוואָן: ז. 89.
„ סאַוואַל: ז. 23.
„ סופלאַ: ז. 15.
„ סען בערנאַר: ז. 54.
„ סען דאָמיניק: ז. 155.
„ סען דני: ז. 118, 166.
„ סענט אַנאַרעי: ז. 21.
„ סען לואי ען ל'איל: ז. 84, 85.
„ סען מאַרטאַן: ז. 117.
„ סערוואַנדאָני: ז. 157.
„ עלעטער: ז. 91.
„ עקאָל דע מעדעסין: ז. 11, 140.
„ קאָלאָמב: ז. 19.
„ קלאַזעל: ז. 154.
„ ראָזיע: ז. 95.
„ ראָנסאַר: ז. 93.
„ ראַסין: ז. 131.
„ רואַיאַל: ז. 32.
„ רוסטיק: ז. 88.
„ רישעליע: ז. 24, 25.
„ רעאָמיר: ז. 117.
„ רעגראַטיע: ז. 86.
„ שאַמפּאַליאָן: ז. 5.
„ שאַרל נאָדיע: ז. 93.
ריגאָ היאַצענט: ז. 122.
ריד פּראַנסואַ: ז. 40.
רייִנאַך סאַלאָמאָן: ז. 142.
רימסקי קאָרסאַקאָוו: ז. 141.
רישעליע: ז. 13, 14, 133, 161, 162, 164.
רעוואָ לוצ. טריבונאַל: ז. 41, 43.
רעוואַשאַל: ז. 169.
רענאָדאָ טעאָפראַסט: ז. 161, 162.

ש.

שאַבריע: ז. 44.
שאָוואָ לאַגאַרד: ז. 40, 44.
שאַטלע, מאַרקיזן: ז. 84.
שאַליאַפּין: ז. 76.
שאַמבאָר, גראַף: ז. 94.
שאָמעט: ז. 12, 41.
שאָפּען: ז. 30.
שאַראָן: ז. 140.
שאַרל דער 2-טער: ז. 81.
„ „ 5-טער: ז. 101.
„ „ 6-טער (דער דיקער): ז. 128.
„ „ 7-טער: ז. 26.
„ „ 9-טער: ז. 103, 104, 105, 106.
„ „ 10-טער: ז. 61.
שאַרלאָטע קאָרדע: ז. 11, 41.
שוואַרצבאַרד שלום: ז. 131, 144.
שילפּעריק: ז. 125.
שמואל בן שלמה: ז. 130.
שעוויטש סערגעי: ז. 139.
שעניע אַנדרע: ז. 118, 158.
שעפער אַרי: ז. 85.

אינהאַלט פון צווייטן באַנד:

1. דער לאַטיינישער קוואַרטאַל — — — — — 5
2. די רי סענט אַנדרעי — — — — — — 21
3. דאָס בית עולם אויפן מאָנפּאַרנאַס — — — — 33
4. ארום דעם טעמפּל־סקווער — — — — — 46
5. דאָס מאַרס־פעלד — — — — — — 62
6. דאָס אינזל פון הייליקן לודוויק — — — — 77
7. דער מאָנמאַרטער באַרג — — — — — 87
8. דער לוווּר — — — — — — — — 98
9. די גרויסע בולוואַרן — — — — — — 113
10. יידישע מאָנומענטן פון פּאַריז — — — — 124
11. סוף — — — — — — — — — 152
זוכצעטל — — — — — — — — 171